

Pakiet Materiałów Edukacyjnych

W ramach projektu **Changing Democracies** zebraliśmy opowieści osób, które dorastały w bardzo różnych systemach politycznych i ideologicznych – w Europie i poza nią. Nasi świadkowie dzielą się swoimi przemyśleniami, uczuciami, nadziejami, marzeniami oraz wyzwaniem, z jakimi mierzyli się żyjąc w systemach autorytarnych i doświadczając procesów demokratycznych przemian w różnych krajach Europy. Dla niektórych z nich przemiany te wiązały się również z doświadczeniem migracji – a więc z koniecznością odnalezienia się w społeczeństwie, które różni się od tego, w którym się wychowali – zarówno pod względem politycznym, jak i kulturowym czy językowym.

Przywołując wspomnienia z czasów przed i w trakcie przemian ustrojowych, świadkowie dzielą się także refleksjami na temat współczesnych demokracji. Przeżywszy rządy autorytarne, pytają jak mają rozumieć demokrację? Czego od niej oczekiwali? Czy demokracja spełnia te oczekiwania? Na ile demokracja działa dla wszystkich? Ich opowieści zapraszają nas do zastanowienia się nad tymi pytaniami.

Celem **Pakietu Materiałów Edukacyjnych** jest zachęcenie młodych ludzi do krytycznego namysłu nad historią przemian demokratycznych w Europie oraz do zbadania własnych odpowiedzi, oczekiwań i wątpliwości dotyczących demokracji i życia w społeczeństwie demokratycznym.

W ramach projektu **Changing Democracies** kilku partnerów połączyło siły, aby wspólnie stworzyć propozycje zajęć edukacyjnych możliwych do wykorzystania zarówno w edukacji formalnej, jak i pozaformalnej. Celowo zaproponowaliśmy aktywności w sposób elastyczny – tak, aby można było je dostosować do konkretnego kontekstu edukacyjnego.

Wszystkie aktywności dydaktyczne opierają się na świadectwach naszych świadków. Ich opowieści ujęte zostały w narracjach, zbudowanych wokół pięciu pytań, które proponujemy poruszyć z uczniami:

1. Co złości cię we współczesnym świecie?
2. Czy masz odwagę zakwestionować zdanie swoich nauczycieli?
3. Co wpływa na twoje decyzje i postawy w życiu?
4. Czy wiesz, co twoi dziadkowie myślą o młodych ludziach?
5. Czego oczekujesz od demokracji?

Każde pytanie zawiera od jednej do trzech propozycji aktywności, które zachęcają młodych ludzi do badania tematów z różnych perspektyw, z wykorzystaniem narracji. Wierzimy, że praca z fragmentami świadectw z różnych części Europy pozwoli lepiej zrozumieć mechanizmy rządów autorytarnych i ich wpływ na codzienne życie ludzi.

W każdej aktywności znajdziesz instrukcję krok po kroku oraz informację o przewidywanym czasie realizacji poszczególnych etapów i całego zadania. W zależności od sytuacji, daną aktywność można przeprowadzić w trakcie jednej lekcji lub rozłożyć ją na kilka spotkań. Niezależnie od tego, czy jesteś nauczycielem historii w szkole średniej, edukatorem muzealnym, wychowawcą młodzieżowym, czy prowadzisz zajęcia w innej przestrzeni edukacyjnej – możesz wykorzystać te materiały, by przybliżyć historię przemian demokratycznych lub podjąć dyskusję o współczesnych wyzwaniach stojących przed demokracjami.

Zawarte w pakiecie pytania mają służyć jako punkt wyjścia do rozmów, które pozwolą młodym ludziom dzielić się swoimi przemyśleniami, emocjami, nadziejami, obawami i oczekiwaniami wobec demokracji. Po rozmowie można przejść do obejrzenia materiałów filmowych w formie narracji dostępnych na stronie internetowej, a następnie zrealizować wybraną aktywność.

Na końcu dokumentu znajduje się zestaw kontekstowych kart pracy, zawierających informacje o sytuacji politycznej i społecznej krajów, z których pochodzą świadkowie. Dzięki temu uczniowie mogą zyskać głębsze i bardziej zniuansowane rozumienie ich świadectw.

Podziękowania

Strukturę Pakietu Materiałów Edukacyjnych opracowano wspólnie w ramach Grupy Roboczej ds. Materiałów Edukacyjnych, złożonej z przedstawicieli konsorcjum Changing Democracies: Marjolein Delvou i Hanne Zielińską (Fundacja Evens -- koordynująca projekt), Bohumil Melichar (Uniwersytet Karola), Denis Detling (Muzeum Sławonii – Muzei Slavonije), Maarten van Alstein (Flamandzki Instytut Pokoju), Samuel Guimarães (Uniwersytet Porto), Vassiliki Sakka (Stowarzyszenie Nauczania Historii w Grecji, AHEG), oraz Diana-Maria Beldiman (stowarzyszenie Mediawise), przy wsparciu wszystkich partnerów należących do konsorcjum.

Praca Grupy Roboczej koordynowana była przez Eugenie Khatschatrian (EuroClio – Europejskie Stowarzyszenie Nauczycieli Historii).

Współautorzy

Marjolein Delvou i Hanna Zielińska
Carolina Santillano, Elli Clerides i Eugenie Khatschatrian
Bohumil Melichar i Vaclav Sixtá
Diana-Maria Beldiman
Denis Detling
Vassiliki Sakka

Projekt graficzny i układ treści

Paulina Łukasiewicz

Co-funded by
the European Union

Spis treści

<u>Co złości cię we współczesnym świecie?</u>	5
<u>Ćwiczenie 1: krótkie rundy dyskusyjne</u>	6
<i>Grupa wiekowa: 14–17 lat</i>	
<i>Czas trwania: 120 minut</i>	
<u>Ćwiczenie 2: Spojrzenie na przeszłość i teraźniejszość</u>	11
<i>Grupa wiekowa: 14–17 lat</i>	
<i>Czas trwania: 170 minut</i>	
<u>Ćwiczenie 3: Mapa złości</u>	24
<i>Grupa wiekowa: 14–17 lat</i>	
<i>Czas trwania: 2 × 45 minut (pierwszą część można zrealizować niezależnie)</i>	
<u>Czy masz odwagę zakwestionować zdanie swoich nauczycieli?</u>	42
<u>Ćwiczenie 4: Porównywanie świadectw</u>	43
<i>Grupa wiekowa: 14–17 lat</i>	
<i>Czas trwania: 45 – 60 minut</i>	
<u>Co wpływa na twoje decyzje i postawy w życiu?</u>	55
<u>Ćwiczenie 5: Badanie różnych punktów widzenia</u>	56
<i>Grupa wiekowa: młodzież szkolna 16–18 lat</i>	
<i>Czas trwania: 90 minut</i>	
<u>Czy wiesz, co twoi dziadkowie myślą o młodych ludziach?</u>	78
<u>Ćwiczenie 6: dialog międzypokoleniowy</u>	79
<i>Grupa wiekowa: 16–18 lat</i>	
<i>Czas trwania: 90 minut</i>	
<u>Czego oczekujesz od demokracji?</u>	107
<u>Ćwiczenie 7: dyskusja o demokracji</u>	108
<i>Grupa wiekowa: 16–18 lat</i>	
<i>Czas trwania: 90 m</i>	
<u>Historyczne karty pracy</u>	131

Co złości cię we współczesnym świecie?

Ćwiczenia

Ćwiczenie 1: krótkie rundy dyskusyjne

Ćwiczenie 2: Spojrzenie na przeszłość i teraźniejszość

Ćwiczenie 3: Mapa złości

Załączniki

Załącznik 1: Krótkie biografie świadków do Ćwiczenia 1 i Ćwiczenia 2

Załącznik 2: Fragmenty tekstów do Ćwiczenia 1 i Ćwiczenia 2

Załącznik 3: Materiały pomocnicze – „Jak przeprowadzić wywiad?”

Załącznik 4: Krótkie biografie świadków do Ćwiczenia 3

Załącznik 5: Fragmenty tekstów do Ćwiczenia 3

Linki

Fragmenty

Narracja związane z pytaniem „Co złości cię we współczesnym świecie?”

Ćwiczenie 1: krótkie rundy dyskusyjne

Elli Clerides, Carolina Santillano, Eugenie Khatschatrian
EuroClio – Europejskie Stowarzyszenie Nauczycieli Historii

Dwa poniższe ćwiczenia opierają się na pięciu fragmentach wideo zawierających świadectwa osób, które doświadczyły przemian demokratycznych. Materiały te są niezbędne do przeprowadzenia zajęć. Świadcami są: Lisbeth Ruiz Sanchez (Kuba i Belgia), Milice Ribeiro Dos Santos (Portugalia), Jeangu Macrooy (Surinam i Holandia), Slobodanka Moravević (Serbia i Belgia) oraz Željko Rogina (Chorwacja). W wybranych fragmentach świadkowie, odwołując się do osobistych doświadczeń, poruszają tematy takie jak kolonializm, nierówność, władza, nadzieja, protest czy praworządność. Na podstawie tych materiałów sformułowaliśmy pytanie: *Co złości cię we współczesnym świecie?* Ma ono pomóc uczniom zaangażować się w tematy poruszane przez świadków oraz lepiej zrozumieć własny gniew wobec współczesnej rzeczywistości. Ćwiczenia zachęcają do krytycznej refleksji nad pytaniem, dyskusji z rówieśnikami, prowadzenia własnych poszukiwań na ten temat oraz przeprowadzania wywiadów z osobami ze swojego otoczenia.

Aby wzbudzić zainteresowanie uczniów, możesz rozpocząć zajęcia od zadania pytania: *Co złości cię we współczesnym świecie?* Uczniowie mogą podzielić się swoimi pierwszymi myślami, odczuciami i pomysłami – na forum, indywidualnie, w parach lub w małych grupach. Następnie możecie wspólnie obejrzeć materiał filmowy podany w formie narracji.

Ćwiczenie 1: krótkie rundy dyskusyjne

Grupa wiekowa: 14–17 lat

Czas trwania: 120 minut

Materiały: zeszyt i długopis, fragmenty oraz krótkie biogramy świadków (Załącznik 1). Opcjonalnie: urządzenia elektroniczne (tablet, komputer, telefon), narzędzia online: Miro, Trello. Teksty do fragmentów w formie pisemnej znajdziesz na końcu opisu ćwiczenia – w Załączniku 2.

Fragmenty:

Fragment 1: Lisbeth Ruiz Sanchez (Belgia).

Fragment 2: Milice Ribeiro Dos Santos (Portugalia).

Fragment 3: Jeangu Macrooy (Holandia).

Fragment 4: Slobodanka Moravević (Belgia).

Fragment 5: Željko Rogina (Chorwacja).

Rezultaty ćwiczenia:

W trakcie realizacji tego ćwiczenia uczniowie:

- pogłębią zrozumienie tego, w jaki sposób indywidualne doświadczenia odzwierciedlają szersze wydarzenia historyczne;
- zbadają, w jaki sposób historie świadków odnoszą się do współczesnych problemów globalnych;
- zastanowią się nad własnymi reakcjami na poszczególne historie;
- rozwiną myślenie krytyczne, dyskutując o swoich przemyśleniach dotyczących sprawiedliwości, demokracji i innych wyzwań współczesnego świata.

Krok 1: Przygotowanie do ćwiczenia (30 minut)

Podziel uczniów na grupy 4–5-osobowe i przydziel każdemu uczniowi z grupy inny fragment, z którym będzie pracować przez całą aktywność.

Wspólnie obejrzyjcie wszystkie fragmenty. Następnie poproś każdego ucznia, aby indywidualnie przygotował 3 pytania do dyskusji dotyczące przydzielonego mu fragmentu. Ewentualnie – jeśli brakuje czasu – uczniowie mogą obejrzeć fragmenty i przygotować pytania w ramach pracy domowej. Niezależnie od wybranej możliwości, uczniowie muszą obejrzeć wszystkie fragmenty, aby móc wziąć aktywny udział w dalszej dyskusji.

Pytania przygotowane przez uczniów powinny dotyczyć głównie ich własnego fragmentu, ale mogą również odnosić się do innych – w celu porównania.

Poniżej znajdziesz przykłady pytań, które możesz udostępnić uczniom jako

inspirację. Jeśli zdecydują się je wykorzystać, powinni dostosować je do przypisanego im fragmentu:

- Jak się czułeś/czułaś po obejrzeniu tego fragmentu / po usłyszeniu wypowiedzi: "[cytat z fragmentu]"?
- Jakie masz przemyślenia po wysłuchaniu tego fragmentu / "[cytatu]"?
- Jak interpretujesz ten fragment / "[cytat]"?
- Jak myślisz, dlaczego [temat lub cytat] jest ważny we współczesnym świecie?

Krok 2: Rundy dyskusyjne (35 minut)

W tym etapie uczniowie prowadzą dyskusje w swoich wcześniejszych grupach. Każdy uczeń powinien poświęcić ok. 5–10 minut na moderowanie dyskusji na podstawie przygotowanych wcześniej pytań. Poinformuj uczniów, że nie muszą zadać wszystkich trzech pytań, jeśli dyskusja dobrze się rozwija już przy pierwszych. Podziel się z uczniami poniższą kartą z podpowiedziami, jak pełnić rolę prowadzącego dyskusję:

Jak być dobrym prowadzącym dyskusję

- ➔ Staraj się włączać do rozmowy wszystkich uczestników i zadbaj o to, by każdy miał czas na wypowiedź.
- ➔ Zadawaj pytania pogłębiające, bazując na odpowiedziach innych.
- ➔ Jeśli rozmowa zbacza z tematu, delikatnie skieruj ją z powrotem na właściwy tor.
- ➔ Unikaj pytań, na które można odpowiedzieć tylko „tak” lub „nie”.
- ➔ Jeśli ktoś jest nieuprzejmy, obraźliwy lub nie słucha innych – przypomnij, że ta przestrzeń ma być bezpieczna. Skorzystaj z poniższych wskazówek.

Jak stworzyć bezpieczną przestrzeń do rozmowy

- ➔ Pozwól każdemu dokończyć wypowiedź przed odpowiedzią.
- ➔ Jeśli się z kimś nie zgadzasz – wyjaśnij dlaczego i przedstaw kontrargumenty.
- ➔ Możesz opuścić dyskusję (lub salę), jeśli dany temat powoduje, że czujesz się niezręcznie.
- ➔ Nie ma miejsca na żadną formę ataków osobistych ani na mowę nienawiści.

Zachęć uczniów do krytycznego myślenia i otwartości na różne perspektywy związane z tematami poruszonymi w fragmentach. Podkreśl, że nie chodzi o bezkrytyczne przyjmowanie wypowiedzi świadków, lecz o próbę osadzenia ich w kontekście historycznym i politycznym – po to, by lepiej zrozumieć ich znaczenie oraz rozwinąć empatię wobec świadków. Podczas rund dyskusyjnych kontroluj czas i informuj grupy, kiedy należy przekazać prowadzenie kolejnej osobie. Jeśli chcesz, możesz poprosić, by na koniec każda grupa przygotowała krótkie podsumowanie swojej dyskusji – np. z pomocą interaktywnego narzędzia do burzy mózgów, jak Trello.

Krok 3: Tworzenie map myśli (40 minut)

Na podstawie przeprowadzonych dyskusji każda grupa tworzy mapę myśli z pytaniem „Co złości cię we współczesnym świecie?” umieszczonym w centrum. Od tego pytania powinny odchodzić gałęzie zawierające pojęcia pojawiające się w obejrzanych fragmentach, np.: „kolonializm”, „sprawiedliwość społeczna”, „środowisko”, „edukacja”. W ramach każdej gałęzi uczniowie mogą dopisywać: konkretne problemy poruszane przez świadków, przykłady z rzeczywistości, swoje własne refleksje z rundy dyskusyjnej. Jeśli uczniowie korzystają z urządzeń elektronicznych, mogą stworzyć mapę myśli w programie takim jak Miro.

Po zakończeniu pracy, daj grupom kilka minut na przygotowanie się do prezentacji. Na zakończenie zajęć, w sesji wspólnej, każda grupa przedstawia swoją mapę myśli.

Krok 4: Podsumowanie (15 minut)

Po zakończeniu prezentacji map myśli, przeprowadź dyskusję plenarną wokół pytania: *Co złości cię we współczesnym świecie? I dlaczego?*

Na tym etapie możesz wybrać jedną z dwóch opcji: kontynuować dyskusję wspólną, korzystając z poniższych pytań pomocniczych, lub przejść do alternatywnej aktywności opisanej niżej.

- Jakie wspólne wątki pojawiły się we wszystkich obejrzanych fragmentach?
- W jaki sposób poruszane problemy wpływają na twoje życie lub życie osób z twojego otoczenia?
- Jakie kroki możesz podjąć, aby zmierzyć się z tymi problemami? Co mogą z nimi zrobić sprawujący władzę?
- Z jakimi wydarzeniami historycznymi mogą być powiązane te problemy? Jak nadal wpływają one na ludzi dzisiaj?
- W jaki sposób świadkowie odnoszą się do współczesnych wyzwań dla systemu demokratycznego?
- Jak kontekst historyczny każdego z fragmentów wpływa na to jak świadkowie postrzegają współczesne wydarzenia i społeczeństwo?

Alternatywne ćwiczenie: ćwiczenie teatralne (60 minut)

Każda grupa wybiera jedno zagadnienie, które szczególnie zwróciło jej uwagę podczas pracy nad mapą myśli, i przygotowuje krótką scenkę, w której przedstawi, jak mogłaby zareagować na ten problem lub się z nim zmierzyć. Każde przedstawienie powinno trwać ok. 5 minut i zostać zaprezentowane na forum klasy.

Ćwiczenie 2: Spojrzenie na przeszłość i teraźniejszość

Elli Clerides, Carolina Santillano, Eugenie Khatschatrian
EuroClio - Europejskie Stowarzyszenie Nauczycieli Historii

Aby wzbudzić zainteresowanie uczniów, możesz rozpocząć zajęcia od zadania pytania: „Co złości cię we współczesnym świecie?” Uczniowie mogą podzielić się swoimi pierwszymi myślami, odczuciami i pomysłami – na forum, indywidualnie, w parach lub w małych grupach. Następnie możecie wspólnie obejrzeć materiał filmowy podany w formie narracji.

Ćwiczenie: Spojrzenie na przeszłość i teraźniejszość

Grupa wiekowa: 14–17 lat

Czas trwania: 170 minut

Materiały: materiał pomocniczy „Jak przeprowadzić wywiad” (Załącznik 3), fragmenty i krótkie biogramy świadków (Załącznik 1) i narrację pomocną przy pytaniu Co złości cię we współczesnym świecie? Opcjonalnie: urządzenia elektroniczne (tablet, komputer, telefon). Teksty do fragmentów w formie pisemnej znajdziesz na końcu opisu ćwiczenia – w Załączniku 2.

Fragmenty

Fragment 1: Lisbeth Ruiz Sanchez (Belgia).

Fragment 2: Milice Ribeiro Dos Santos (Portugalia).

Fragment 3: Jeangu Macrooy (Holandia).

Fragment 4: Slobodanka Moravcević (Belgia).

Fragment 5: Željko Rogina (Chorwacja).

Rezultaty ćwiczenia:

W trakcie realizacji tego ćwiczenia uczniowie:

- dokonają analizy fragmentów, identyfikując emocje i pojęcia, które odnoszą się do ich obecnego rozumienia podobnych problemów;

- poszukają nowych źródeł informacji, aby dowiedzieć się, jak osoby z ich otoczenia postrzegają i reagują na aktualne wyzwania związane z demokracją;
- porównają istotne problemy społeczne i historyczne z dzisiejszymi realiami, przeprowadzając wywiady z osobami, które w swoim życiu młodzież poznała.

Krok 1: Przygotowanie do ćwiczenia (30 minut)

Podziel klasę na grupy 4–5 osobowe (w zależności od liczby uczniów) i przypisz każdej grupie jeden z fragmentów. Poproś grupy aby uważnie obejrzały przypisany fragment, a w jego trakcie każdy uczeń samodzielnie notował swoje spostrzeżenia. Zachęć uczniów, aby podczas oglądania zwrócili uwagę na następujące elementy:

- emocje świadka oraz własne odczucia podczas oglądania,
- główne problemy/tematy poruszane przez świadka,
- kontekst historyczny,
- pytania, które pojawiają się w trakcie oglądania.

Następnie, w grupach, uczniowie dzielą się swoimi przemyśleniami na podstawie zanotowanych obserwacji, rozpoczynając dyskusję i wspólnie analizując fragment. Pomocne będą następujące pytania:

- O czym opowiada świadek?
- Co już wiesz na temat przedstawionej sytuacji?
- Jak czujesz się po obejrzeniu fragmentu? Jakie emocje wywołał i dlaczego?
- Jakie masz pytania po obejrzeniu nagrania? Co chciał(a)byś lepiej zrozumieć?

Krok 2: Badania (40 minut)

W kolejnym etapie każda grupa przeprowadza krótkie badania w mediach społecznościowych i w aktualnych wiadomościach, aby znaleźć podobne emocje i problemy, do tych przedstawionych w ich fragmencie. Celem jest:

- sprawdzenie, czy dane sytuacje lub nastroje wciąż są obecne we współczesnym świecie, zwłaszcza w ich własnym kontekście geopolitycznym (łatwiej będzie znaleźć informacje z ich kraju i w ich języku);
- porównanie sytuacji wtedy i dziś – zarówno pod kątem politycznym, jak i tego, jak ludzie o tym mówią i co czują;
- ustalenie, czy poglądy wyrażone we fragmencie są podzielane przez innych – nie chodzi o identyczne opinie, lecz o podobieństwo odczuć w odniesieniu do szerszych problemów.
 - Na przykład: Jeangu Macrooy opowiada o tym, jak holenderski w kolonializm Surinamie przyczynił się do dużych nierówności majątkowych. Uczniowie mogą poszukać podobnych przykładów w innym kontekście – np. w relacjach Belgii z jej dawnymi koloniami.

Następnie każda grupa przygotowuje 3–5 pytań do wywiadu, opartych na ich fragmencie oraz wynikach badań. Jedno z pytań powinno brzmieć: *Co złości cię we współczesnym świecie?* Aby pomóc uczniom w przygotowaniu pytań, możesz udostępnić im materiał: „*Jak przeprowadzić wywiad?*” ([Załącznik 3](#)).

Po przygotowaniu pytań, każdy uczeń wybiera osobę, z którą przeprowadzi wywiad – może to być dorosły lub rówieśnik, kogo zna osobiście. Postaraj się, aby żadna osoba nie była przepytwana więcej niż raz. Każda osoba przeprowadza wywiad indywidualnie. Uczniowie uzgadniają w grupie formę prezentacji wyników swojej pracy – mogą przygotować: nagranie wideo, podcast, pracę plastyczną/plakat, esej.

Krok 3: Przeprowadzenie wywiadu (praca domowa)

Każdy uczeń przeprowadza indywidualnie wywiad z wybraną osobą, korzystając z przygotowanych wcześniej pytań. Zachęć uczniów, aby ponownie sięgnęli do materiału „*Jak przeprowadzić wywiad?*”, który zawiera praktyczne wskazówki.

Krok 4: Przygotowanie prezentacji (50 minut; pozostałą pracę można zlecić jako zadanie domowe)

Podczas kolejnych zajęć uczniowie spotykają się w grupach, aby omówić wyniki wywiadów. Każdy dzieli się najważniejszymi wnioskami z przeprowadzonej rozmowy. Następnie grupa wspólnie analizuje zebrane informacje, wskazuje punkty wspólne i różnice w opiniach, a potem zaczyna tworzyć finalny materiał w ustalonej wcześniej formie. Gotowy projekt powinien zawierać porównanie wyników badań zebranych w internecie z wynikami przeprowadzonych wywiadów.

Krok 5: Prezentacje i dyskusja końcowa (50 minut)

Prezentacje: 35 minut

Dyskusja końcowa: 15 minut

Grupy przedstawiają wyniki swojej pracy – każda ma ok. 7 minut na prezentację (czas można dostosować do liczby grup i długości lekcji). Po prezentacjach przeprowadź wspólną dyskusję, która pomoże uczniom podsumować doświadczenie i sformułować własne refleksje. Możesz wykorzystać pytania pomocnicze do dyskusji:

- ➔ Jakie tematy lub emocje najczęściej pojawiały się we fragmentach i wywiadach?
- ➔ Czego nauczyłeś/-aś się, porównując wypowiedzi świadków z odczuciami osób z twojego otoczenia?
- ➔ Czy twoje spojrzenie na omawiane tematy zmieniło się po wysłuchaniu prezentacji innych grup?
- ➔ Czy twoja odpowiedź na pytanie „Co złości cię we współczesnym świecie?” się zmieniła? Czy utożsamiasz się z odpowiedziami niektórych kolegów i koleżanek?

Aneks 1: Krótkie biogramy świadków do Ćwiczenia 1 i Ćwiczenia 2

Lisbeth Ruiz Sanchez

Lisbeth Ruiz Sanchez (35) urodziła się i wychowała na Kubie. Jako dziecko należała do *Pioneros de la Batalla de Ideas* – ruchu protestacyjnego zorganizowanego przez Fidela Castro w 1999 roku w sprawie powrotu Eliána Gonzáleza. Uzyskała tytuł magistra komunikacji na Uniwersytecie w Hawanie. Na Kubie pracowała w ogólnokrajowym radiu i telewizji już od 10. roku życia. Do Belgii przyjechała w 2015 roku po raz pierwszy opuszczając Kubę – wyruszyła wtedy w podróż dookoła świata z amerykańską organizacją non-profit *Up with People*. Mieszka w Antwerpii z trójką dzieci i pracuje jako specjalistka ds. marketingu cyfrowego.

Milice Ribeiro Dos Santos

Milice Ribeiro Dos Santos (79) to emerytowana psycholożka i terapeutka rodzinna z Portugalii. Pochodzi z rodziny sprzeciwiającej się dyktaturze. W 1964 roku, wraz ze swoim chłopakiem – uchylającym się od przymusowego poboru do wojska i wojny w portugalskich koloniach afrykańskich – udała się na emigrację do Paryża. Do Portugalii wróciła w 1975 roku, rok po rewolucji demokratycznej. Angażowała się w walkę o prawa młodzieży przetrzymywanej w placówkach opiekuńczo-wychowawczych oraz prawa kobiet w zakresie zdrowia seksualnego, w kraju przechodzącym transformację po konserwatywnej katolickiej dyktaturze.

Jeangu Macrooy

Jeangu Macrooy (30) jest piosenkarzem i autorem tekstów pisenek. Do Holandii przyjechał w wieku 20 lat, szukając większej wolności. Uderzył go kontrast w poziomie życia między Holandią a jego ojczyzną – Surinamem – oraz brak świadomości, że ten rozdzźwięk wynika z kolonialnej przeszłości Holandii. Zaskoczyło go także to, że Ketu Koti – święto zniesienia niewolnictwa – obchodzi jedynie niewielka część społeczeństwa. Reprezentował Holandię na Konkursie Piosenki Eurowizji z protest songiem na temat niewolnictwa, częściowo zaśpiewanym w języku sranantongo, który wywołał mieszane reakcje.

Slobodanka Moravčević

Slobodanka Moravević (47) ma obywatelstwo serbskie i belgijskie. Dorastała w tej części dawnej Jugosławii, która później stała się Republiką Serbii. Podczas wojen jugosłowiańskich pozostała w Belgradzie. Jako studentka aktywnie działała w ruchu OTPOR – pokojowym ruchu protestacyjnym przeciwko serbskim władzom pod kontrolą Miloševića. Po pewnym czasie spędzonym w Meksyku, w 2014 roku poznała swojego obecnego męża – Belga – i wyemigrowała do Belgii. Obecnie pracuje jako wykładowczyni języka serbsko-chorwackiego na Uniwersytecie w Gandawie. Jest prawosławną chrześcijanką.

Željko Rogina

Željko Rogina (65) dorastał we wschodniej Sławonii w Chorwacji, gdzie mieszka do dziś. Jest emerytowanym nauczycielem filozofii, etyki i logiki. Jeszcze jako uczeń szkoły średniej został przyjęty do Związku Komunistów, jednak rozczarowany wewnętrznymi konfliktami w kierownictwie partii oraz rosnącą retoryką nacjonalistyczną, zrezygnował z członkostwa w 1990 roku i postanowił wycofać się z polityki. W czasie przemian w Chorwacji zgłosił się do wojska jako ochotnik i służył do czerwca 1992 roku. Gdy jego jednostka została wysłana na front w Bośni i Hercegowinie, zdecydował się wrócić i podjąć ponownie pracę w szkole.

Załącznik 2: Fragmenty tekstów do Ćwiczeń 1 i 2

Lisbeth Ruiz Sanchez
(Belgia)

Zawsze czuliśmy, że dopóki Fidel Castro jest, wszystko będzie w porządku. On nas uratuje. Na pewno. Ale co, kiedy Fidel Castro już nie będzie? To człowiek, musi kiedyś umrzeć. Myślę, że przez długi czas ignorowaliśmy tę rzeczywistość. Fidel Castro będzie z nami przez całe nasze życie. I będzie chciał naprawić wszystko, bo to bardzo mądry człowiek. Popełnia czasem błędy, ale potrafi je naprawić, wszystko będzie dobrze. A w pewnym momencie go

już nie było. I wtedy zaczęła się improwizacja. Ludzie stracili wiarę, że wszystko będzie w porządku. Już tego nie mamy na Kubie. Dla mnie to było bardzo trudne, kiedy byłam tam po raz ostatni w zeszłym roku. Mówiłam wam o pozytywnej energii Kubańczyków, którzy zawsze są radośni. Ale ostatnim razem nie zobaczyłam tego w Kubie, po raz pierwszy od tylu lat. Mieliśmy jeszcze trudniejsze czasy na Kubie. W latach 90-tych powiedziałabym, że było trudniej niż teraz. Ale mieliśmy Fidelem Castro. Mieliśmy nadzieję. A Kubańczycy stracili to teraz. Już nie mają nadziei. A bez nadziei, bez możliwości patrzenia w przyszłość, nie da się żyć. A oni już nie potrafią patrzeć do przodu, to po prostu zbyt trudne. I dlatego, widząc jak jest teraz, czuję, że ludzie po prostu mówią: wyjdziemy na ulice, będziemy protestować. Coś musi się zmienić, teraz! Czuję, że to nadchodzi.

Milice Ribeiro Dos Santos
(Portugalia)

Cóż... Myślę, że moje zmartwienia są bardziej społeczne niż osobiste. Myśl, że żyjemy w społeczeństwie, które mogłoby wyglądać zupełnie inaczej, a prawo nie jest zmieniane, to skandal. Dlaczego nie mamy lepszych przepisów? Jak to możliwe, że istnieje taka przepaść między głodowymi pensjami a dużymi pieniędzmi? A ta przepaść wciąż się powiększa w Portugalii. Wystarczy spojrzeć na najdroższe samochody i to, ile ich tu mamy. A po Covidzie zyski banków wzrosły. Jak to możliwe, że nie mamy przepisów, które by temu zapobiegały? I jak to możliwe, że większość socjalistyczna w parlamencie nie potrafi uchwalić takich ustaw? I nie chce? Musimy walczyć o zmianę naszego kraju, aby zapewniał lepsze życie dla wszystkich. Mam na myśli wyższy poziom szczęścia i mniejszą nierówność społeczną. Nie sądzę, żeby ludzie przestali walczyć, toczą się

	istotne walki. Uważam, że demokracja to również kultura. W tej kwestii musimy sprawdzić, co robią instytucje i media, aby stworzyć nową kulturę politycznej ciekawości i zaangażowania.
--	---

Jeangu Macrooy (Holandia)	Nie uważam, że to sprawiedliwe, ponieważ moi przodkowie pracowali na plantacjach. Wykrwawiali się, bo byli źle traktowani. Z tej ziemi wyrastały plony, które przynosiły ogromne bogactwo. I śpiewam też w drugiej części o byciu tutaj, o codziennym życiu. Złoto to metafora dobrobytu i rozwoju. Zderzam się również w Holandii z tym, jak bogaty i zasobny jest ten kraj, jak dobrze wszystko jest tu uregulowane. Ale świadomość, że znaczna część tego bogactwa pochodzi z kolonializmu, z handlu niewolnikami, z plantacji w Surinamie, przychodziła mi z oporem. Tak samo, gdy myślę o związku między Surinamem a Holandią. Na papierze, Surinamczycy są teraz w zasadzie obcokrajowcami i traktuje się ich w ten sposób, chociażby patrząc na politykę wizową.
---------------------------	---

Slobodanka Moravčević (Belgia)	Kiedy moje prawa, moje prawa człowieka, nie były wystarczająco szanowane, poczułam, że muszę coś zrobić. To było w listopadzie 1996 roku, kiedy Milošević ukradł wybory, ale może po prostu lekko manipulował liczbami. I to po prostu... nie, to nie jest w porządku. To nie może być. Mieliśmy coś w rodzaju... okej, mieliście telewizję, mieliście wszystkie media, mieliście wszystkie możliwości, by zdobyć głosy. A mimo to ludzie powiedzieli wam „nie”. A teraz? Musieliśmy coś zrobić. Miałam wtedy 18 lat. Zaczynałam uniwersytet w wieku 18-19 lat. Pamiętam, kiedy po raz pierwszy usłyszałam tę wiadomość. Inni ludzie też ją usłyszeli... i spontanicznie chcieliśmy wyjść na ulice, powiedzieć
--------------------------------	--

„dość, to naprawdę nie w porządku”. Pamiętam, miałam wtedy wykład z języków starosłowiańskich, to był listopad, rok akademicki w Serbii zaczynał się pod koniec października. To był może mój pierwszy albo drugi tydzień studiów jako studentki pierwszego roku. Po prostu wyszłam, a wtedy przyszedł profesor. Zapytał mnie: „Dokąd pani idzie?” Myślałam, że to normalne w świecie akademickim, że ludzie są tacy... „Tak, idę na demonstrację.” „Przeciwko komu?” „Przeciwko Miloševićowi.” Tak się zachował. Ten człowiek był członkiem partii Miloševića i zapytał mnie: „Jak się pani nazywa?” Powiedziałam mu. A on: „Zapamiętam panią.” Tak, to naprawdę... I zapamiętał. Miałam ogromne problemy z zaliczeniem egzaminu. Byłam jedną z 18 osób, które były tam obecne. Wiele z nich później stało się liderami ruchu studenckiego, a potem politykami, jak Ceda Jovanović i inni. Dla mnie to było jak z Kalimero z bajki dla dzieci, kiedy mówi: „To naprawdę nie jest w porządku”. Musiałam powiedzieć: „To nie jest w porządku.” I od tego dnia byłam zawsze na ulicy. Mój brat też. Studiował medycynę. Był również przewodniczącym ruchu studenckiego na swoim wydziale. Potem dołączył do nas tata, który również zaangażował się w OTPOR. Tak, jako rodzina, byliśmy po prostu tak zaangażowani w... demonstracje przeciwko niedemokracji, przeciwko Miloševićowi, przeciwko wojnie, przeciwko wszystkim tym rzeczom. I za to musieliśmy zapłacić cenę. Nie tylko ja moim egzaminem. To pewnie nie było aż tak ważne. Ale mój brat nigdy nie mógł się specjalizować. A to, oczywiście, było ważne. Był jednym z najlepszych studentów. Jednym z pierwszych dziesięciu studentów z najlepszymi wynikami. Chciał studiować chirurgię. Ale nie mógł się specjalizować. Nie mógł też zostać w Belgradzie. Mój tata nie mógł już pracować. Pojawiła się jakaś mafia. Straciliśmy tak dużo... pieniędzy i innych rzeczy, bo mieliśmy własne zdanie. Ale okej, w naszym przekonaniu to było słuszne.

Željko Rogina (Chorwacja)

System inspirowany krajami skandynawskimi – z silnym państwem opiekuńczym i progresywnym systemem podatkowym, w którym najbogatsi wnoszą największy wkład w potrzeby społeczne – tego nie dostaliśmy. Wierzyłem też, że będziemy mieć państwo prawa. Do dziś wciąż nie mamy państwa opartego na rządach prawa, a teraz już nawet o tym nie rozmawiamy. Mamy niezliczone przykłady pokazujące, że jeśli jakiś biedak wybije szybę i ukradnie pięć paczek papierosów, szybko trafi do więzienia. Ale jeśli jakiś biznesmen albo minister ukradnie miliony euro, to oczywiście nie tylko nie trafi do więzienia... ale co najwyżej dostanie zakaz udziału w polityce na jakiś czas, i tak pozostanie szanowanym obywatelem – otworzy sobie prywatną firmę.

Załącznik 3: Jak przeprowadzać wywiady?

Jak przeprowadzać wywiady?

Głównym celem wywiadów jest zebranie możliwie jak największej ilości informacji od uczestników, ale wywiad to coś więcej niż tylko zadawanie pytań i otrzymywanie odpowiedzi. To złożona metoda badawcza – Twoim celem powinno być nawiązanie rozmowy z uczestnikiem.

Jakie pytania zadawać?

- Pamiętaj, że scenariusz wywiadu to dokument orientacyjny. Powinien zawierać wszystkie tematy, które trzeba poruszyć w trakcie rozmowy, oraz informacje, które chcesz uzyskać – uczestnik może odpowiedzieć na kilka pytań jednocześnie.
- W przygotowaniach do wywiadu pomocne może być **nadanie pytań różnego priorytetu** oraz **uporządkowanie** ich według określonej struktury, na przykład chronologicznie.
- Prowadzący wywiad powinien aktywnie słuchać i uczestniczyć w rozmowie, a nie tylko zadawać pytania.
- **Bądź uważny i szanuj granice rozmówcy.** Uczestnik może nie chcieć rozmawiać na pewne tematy lub może zareagować emocjonalnie. Pamiętaj, że ma on prawo odmówić odpowiedzi na konkretne pytanie albo przerwać wywiad, jeśli rozmowa stanie się dla niego zbyt trudna.

Kilka wskazówek, jak przygotować scenariusz wywiadu:

1. Zadawaj pytania otwarte.

Jeśli na pytanie można odpowiedzieć „tak/nie” albo jednym słowem, przeredaguj je tak, by odpowiedź była bardziej rozbudowana.

2. Zadawaj pytania uzupełniające.

Jeśli uczestnik wspomni o czymś interesującym, czego nie uwzględniłeś w scenariuszu, nie bój się dopytać i poprosić o wyjaśnienie. Nie obawiaj się, że czegoś nie zrozumiesz – możesz śmiało prosić o doprecyzowanie lub dodatkowe informacje.

3. Formułuj krótkie pytania.

Nie twórz pytań dłuższych niż dwie linijki. Staraj się, aby były krótkie i jasne – wtedy uczestnik lepiej zrozumie, jakiej odpowiedzi oczekujesz. W przeciwnym razie ryzykujesz, że zaczniesz krążyć wokół tematu.

4. Przeformułuj pytanie, jeśli uczestnik je omija.

Czasami ludzie nie chcą mówić o pewnych sprawach wprost. Zastanów się wtedy, jak zadać trudne pytanie w sposób pośredni.

5. Uprzejmie konfrontuj uczestnika.

Jeśli chcesz poznać jego zdanie na kontrowersyjny temat, możesz delikatnie sprowokować go do reakcji.

6. Akceptuj pauzy i ciszę – pozwól uczestnikowi odpowiadać we własnym tempie.

Daj mu przestrzeń do namysłu. To trudny temat, więc może potrzebować chwili, żeby sformułować odpowiedź.

7. Rób notatki podczas wywiadu.

Zapisuj słowa-klucze z odpowiedzi oraz pytania uzupełniające, które chcesz zadać.

8. Unikaj uogólnień.

Niektórzy uczestnicy mogą być powściągliwi, inni bardziej otwarci. Pozwól im opowiedzieć swoją historię własnymi słowami.

9. Staraj się nie zakładać niczego z góry.

Każdy uczestnik ma inne doświadczenia, może być na różnym etapie swojej drogi. Nie zakładaj, że coś już się wydarzyło albo że uczestnik czuje się w określony sposób.

Ćwiczenie 3: Mapa złości

Hanna Zielinska and Marjolein Delvou
Fundacja Evens

Ćwiczenie 3: Mapa złości

Grupa wiekowa: 14–17 lat

Czas trwania: 2 × 45 minut (pierwszą część można zrealizować niezależnie)

Materiały: papier do flipchartów, markery, fragmenty opowieści, narracja pomocna przy odpowiedzi na pytanie Co cię złości we współczesnym świecie?, fragmenty tekstów (Załącznik 5) oraz krótkie biografie świadków (Załącznik 4).

Rezultaty ćwiczenia:

W trakcie realizacji tego ćwiczenia uczniowie:

- Dokonają refleksji nad stanem demokracji oraz jej wpływem na nasze życie
- Zapoznają się z różnorodnymi perspektywami na temat demokracji, przedstawionymi przez osoby z różnych krajów, które doświadczyły systemowych przemian
- Zaangażują się w międzypokoleniowy dialog na temat demokracji
- Zrozumieją, jaką siłę posiadamy w procesie kształtowania demokracji

Fragmenty:

Fragment 1: Lisbeth Ruiz Sanchez (Belgia).

Fragment 2: Milice Ribeiro Dos Santos (Portugalia).

Fragment 3: Juozas Malickas (Litwa).

Fragment 4: Amir Mohammadi (Holandia).

Fragment 5: Jeangu Macrooy (Holandia).

Fragment 6: Andrés Ruiz Grima (Hiszpania).

Fragment 7: Slobodanka Moravčević (Belgia).

Fragment 8: Lucia Bartošová (Czechy).

Fragment 9: Željko Rogina (Chorwacja).

Fragment 10: Željko Rogina (Chorwacja).

Fragment 11: Maria Filomena Manuel (Portugalia).

Fragment 12: Petros Pizanias (Grecja).

Krok 1: Powitanie (1 minuta)

W zależności od charakteru grupy, możesz od razu przejść do pytania lub krótko wprowadzić uczestników w tematykę zajęć.

Krok 2: Refleksja (7 minut)

Zachęć uczniów do krótkiej, indywidualnej refleksji, zadając im pytanie: „*Co w dzisiejszym świecie budzi w Tobie złość?*” Daj im kilka minut na zastanowienie się i przygotowanie odpowiedzi. Upewnij grupę, że mogą to być różne kwestie – zarówno te dotyczące ich najbliższego otoczenia, jak i problemów o szerszym, globalnym zasięgu (2 minuty).

Następnie zachęć uczniów do podzielenia się swoimi przemyśleniami i wspólnie wypiszcie główne tematy na tablicy (5 minut).

Krok 3: Wysłuchanie innych głosów (22 minuty)

Poinformuj uczniów, co za chwilę zobaczą: wybrane fragmenty wypowiedzi świadków przemian systemowych, które miały miejsce w niedawnej historii Europy i poza jej granicami. Zanim rozpoczniesz prezentację narracji potrzebnej do Pytania 1, poproś uczniów, aby skupili uwagę i zapisywali wszystkie słowa, myśli, obrazy, odczucia i wrażenia, które pojawią się podczas oglądania każdego z fragmentów (10 minut).

Po projekcji rozpocznij rundę dzielenia się refleksjami, zadając pytanie: „Który fragment poruszył Cię najmocniej i dlaczego?” (7 minut).

Po zakończeniu rundy wróć do tablicy – podsumuj wcześniejsze odpowiedzi i innym kolorem zaznacz kwestie, które wzbudziły gniew lub sprzeciw u świadków wydarzeń. W efekcie tablica stanie się **mapą złości** (5 minut).

Krok 4: Szersza perspektywa (15 minut)

Aby zrozumieć, co może się wydarzyć, jeśli ta złość lub inne silne emocje pozostaną bez odpowiedzi, zaproś uczniów do ponownego spojrzenia na mapę złości i zadaj pytanie: „Jakie mogą być konsekwencje, jeśli nic z nią nie zostanie zrobione? Dla Ciebie, Twojej społeczności, dla społeczeństwa?” Uczniowie mogą wskazywać zarówno zjawiska, które już mają miejsce, jak i potencjalne scenariusze przyszłości. Można uwzględnić wszelkie odpowiedzi — np. jeśli na mapie złości pojawiło się „ubóstwo”, możliwymi konsekwencjami mogą być „samotność i izolacja” albo „narastające napięcia społeczne”. Podczas wypowiedzi uczniów notuj odpowiedzi na drugiej tablicy, tworząc wstępną **mapę (potencjalnych) konsekwencji**. Zwróć uwagę uczniów na to, że mapa złości i **mapa konsekwencji** są ze sobą powiązane i wzajemnie się wzmacniają — np. „rasizm” może być zarówno przyczyną, jak i skutkiem złości (10 minut).

Jeśli planowana jest kolejna lekcja w ramach tej aktywności, można zakończyć na tym etapie, aby uczniowie mogli pozostać ze swoimi odczuciami do kolejnego spotkania.

Jeżeli to jedyna lekcja, przejdź do podsumowania:

- Krótco podsumuj najważniejsze wnioski z zajęć. Przypomnij, że punktem wyjścia była złość wobec systemowych niedociągnięć (które mogą mieć różne formy i odcienie), a następnie nazwano ich potencjalne konsekwencje.
- Następnie zadaj uczniom jedno z dwóch pytań:
 - 1) Czego potrzeba, aby poradzić sobie z tymi konsekwencjami, które nie służą społeczeństwu? Poproś, aby każdy odpowiedział jednym słowem, po czym wybrał osobę, która wypowie się jako kolejna.
 - ALBO 2) Poproś uczniów, aby za pomocą markerów zaznaczyli na mapie konsekwencji:
 - i. czerwoną kropką: konsekwencję, która ich najbardziej dotyka
 - ii. zieloną kropką: tę, na którą czują, że mają wpływ i mogą się jej przeciwstawić (5 minut)

Opcjonalnie: Ćwiczenie 4:

Przypomnij uczniom, na czym zakończyliście poprzednie spotkanie. Przedstaw ponownie mapę złości i mapę konsekwencji.

Materiały: fragmenty wypowiedzi oraz krótkie biogramy świadków.

Krok 5: Skierowanie złości na działanie (40 minut) – praca w grupach i prezentacje

W ramach tego ćwiczenia poproś uczniów, aby wybrali fragment, od którego chcieliby zacząć pracę. (Mogą również wybrać fragment, który nie został wcześniej omówiony). Następnie poproś, by dołączyli do osób, które wybrały ten sam fragment, tworząc pary i/lub małe grupy. Gdy grupy będą gotowe, wyjaśnij zadanie: Na podstawie wybranego fragmentu uczniowie rozmawiają o tym, jakie emocje wywołuje ten fragment, co ich złości, co chcieliby podkreślić. Następnie wspólnie projektują/tworzą/wykonują mały akt odwagi, który ukazuje ich wspólną złość. Uczniowie są zaproszeni do tego, by „zabrać głos”[1] i zrobić coś. Będzie to wyrazem problemu, który ich poruszył. Podkreśl, że akt odwagi może przybrać dowolną formę: mikroakcję, gest, manifest, performance, element teatralny, happening. Przykłady: uczniowie mogą rozwiesić cytaty z omawianego w ich grupie fragmentu w nieoczywistych miejscach w szkole lub zaprosić klasę do wspólnego stworzenia cichej figury przedstawiającej „rasizm” z ich ciał. Należy dostosować instrukcje do poziomu komfortu i potrzeb grupy. Jeśli uczniowie od razu rozumieją sens zadania, nie podawaj zbyt wielu przykładów – by nie ograniczać ich kreatywności. Jeśli zauważysz, że nie czują się pewnie, możesz zaproponować kilka przykładów, które pomogą im „otworzyć głowę”. Zapewnij materiały wspierające: biografie świadków, kontekst historyczny itp.

Pomocnicze pytania na start:

Podczas przygotowywania aktu odwagi, uczniowie mogą skorzystać z poniższych pytań (możesz zapisać je na tablicy lub wydrukować w formie kart i rozdać grupom):

1. Co chcemy powiedzieć?
2. Gdzie chcemy to powiedzieć?
3. Jak chcemy to powiedzieć? („Jak” łączy „co” i „gdzie”)

[1] To ćwiczenie opiera się na pracy: Guimarães (S.) i Reis (R.), Take the floor. Performing with non-fictional material: Portuguese voices and words in the transition from dictatorship to democracy.

Podczas pracy grup: krąż po klasie i oferuj wsparcie, gdy będzie potrzebne.
Uwaga: celem nie jest znalezienie rozwiązania poważnych problemów społecznych, ale wyrażenie tego, co uczniów poruszyło i porzucenie bierności poprzez symboliczny gest lub działanie. Kluczowe jest, aby uczniowie poczuli się upodmiotowieni i zdolni do wyrażenia swojego stanowiska w formie, która wykracza poza szkolne schematy (30 minut).

Upewnij się, że każda grupa lub para ma czas, by zaprezentować lub wykonać swój akt odwagi przed resztą klasy (10 minut).

Krok 6: Podsumowanie (5 minut)

Zaproś uczniów do siedzenia w kręgu i wybierz pytanie, które Twoim zdaniem najlepiej pasuje do grupy, by krótko podsumować doświadczenie z dzisiejszych zajęć. Zadbaj o to, by każda osoba, która chce się wypowiedzieć, miała taką możliwość. Zadać wybrane pytanie i zachęć uczniów do odpowiedzi. Poniżej znajdziesz przykładowe pytania:

- Co było dla Ciebie najtrudniejsze podczas planowania lub realizacji aktu odwagi?
- Co dało Ci dzisiejsze doświadczenie – wystąpienia lub oglądanie aktów odwagi?
- Gdybyś miał/miała zabrać ze sobą jedną myśl, wrażenie lub uczucie z dzisiejszych zajęć – co by to było?

Możecie także wspólnie zastanowić się, dlaczego niektóre fragmenty nie zostały wybrane do pracy w grupach.

Propozycja rozszerzenia projektu: *Jaka jest historia Twojej złości?*

Jeśli zainspirowały Cię dzisiejsze pytania i aktywności, a masz możliwość kontynuacji pracy w dłuższym wymiarze czasu, możesz zaprosić uczniów do historycznego badania przyczyn swojej złości. Ważne, żeby to nie było ćwiczenie z introspekcji, lecz projekt badawczy, w którym uczniowie z perspektywy historycznej zgłębiają problem, który wywołuje w nich silne emocje.

1. Umieść swoją złość w czasie i przestrzeni: poproś uczniów, aby wskazali momenty lub epizody historyczne, w których ludzie odczuwali złość z podobnych powodów, co oni dziś.
2. Krótka eksploracja historyczna: następnie zachęć uczniów do wyboru jednego z tych momentów i pogłębienia wiedzy na jego temat. Po zidentyfikowaniu epizodów, zaproponuj wykorzystanie następujących pytań jako punktu wyjścia do badań: Co już wiem o tym momencie w historii? Czego chciał(a)bym się dowiedzieć? Czego się nauczyłem/nauczyłam? Przykład: jeśli ucznia wzburza problem ubóstwa, może zbadać epizod historyczny, w którym złość społeczna z tym związana doprowadziła do działania – np. rewolucja francuska.

Aneks 4: Krótkie biogramy świadków do Ćwiczenia 3

Lisbeth Ruiz Sanchez

Lisbeth Ruiz Sanchez (35) urodziła się i wychowała na Kubie. Jako dziecko należała do *Pioneros de la Batalla de Ideas* – ruchu protestacyjnego zorganizowanego przez Fidela Castro w 1999 roku w sprawie powrotu Eliána Gonzáleza. Uzyskała tytuł magistra komunikacji na Uniwersytecie w Hawanie. Na Kubie pracowała w ogólnokrajowym radiu i telewizji już od 10. roku życia. Do Belgii przyjechała w 2015 roku po raz pierwszy opuszczając Kubę – wyruszyła wtedy w podróż dookoła świata z amerykańską organizacją non-profit *Up with People*. Mieszka w Antwerpii z trójką dzieci i pracuje jako specjalistka ds. marketingu cyfrowego.

Slobodanka Moravčević

Slobodanka Moravević (47) ma obywatelstwo serbskie i belgijskie. Dorastała w tej części dawnej Jugosławii, która później stała się Republiką Serbii. Podczas wojen jugosłowiańskich pozostała w Belgradzie. Jako studentka aktywnie działała w ruchu OTPOR – pokojowym ruchu protestacyjnym przeciwko serbskim władzom pod kontrolą Miloševića. Po pewnym czasie spędzonym w Meksyku, w 2014 roku poznała swojego obecnego męża – Belga – i wyemigrowała do Belgii. Obecnie pracuje jako wykładowczyni języka serbsko-chorwackiego na Uniwersytecie w Gandawie. Jest prawosławną chrześcijanką.

Lucia Bartošová

Lucia Bartošová (50 lat) urodziła się w Bratysławie, w ówczesnej Czechosłowacji. Brała aktywny udział w protestach studenckich jesienią 1989 roku. Była świadkiem negocjacji pomiędzy uczniami a dyrekcją swojej szkoły średniej dotyczących zasad funkcjonowania placówki w czasie Aksamitnej Rewolucji. Na początku lat 90. studiowała farmację na Uniwersytecie w Bratysławie. Jej pierwszym doświadczeniem z Zachodem była praca opiekunki do dzieci w Aurich, niedaleko Stuttgartu, w 1993 roku. W 1999 roku zdecydowała się na przeprowadzkę do Czech.

Petros Pizanias

Petros Pizanias (77 lat), emerytowany profesor Uniwersytetu Jońskiego, urodził się w Atenach, w dzielnicy Gargaretta, w 1947 roku. W czasie dyktatury wojskowej podejmował działania oporu. Aby odetchnąć wolnością, w wieku 20 lat uciekł do Francji. W Paryżu zaangażował się w działalność grup oporu przeciwko greckiej dyktaturze. Studiował socjologię i historię. Po powrocie do Grecji aktywnie działał w lewicowej partii politycznej. Obecnie publikuje artykuły dotyczące bieżącej sytuacji politycznej oraz jakości demokracji.

Andrés Ruiz Grima

Andrés Ruiz Grima (73 lata) z Hiszpanii jest emerytem, okazjonalnie pracującym jako żeglarz na łodziach żaglowych. W wieku dwudziestu kilku lat został uwięziony za działalność opozycyjną wobec reżimu Franco. Brał także udział w ruchu Yayoflautas (organizacja Dziadków i Babć) w ramach Ruchu Oborzonych (2011) oraz wspierał niepodległościowy zryw w Katalonii (2017). Bliski ideom anarchistycznym, nie bierze udziału w wyborach i opowiada się za demokracją partycypacyjną.

Željko Rogina

Željko Rogina (65) dorastał we wschodniej Sławonii w Chorwacji, gdzie mieszka do dziś. Jest emerytowanym nauczycielem filozofii, etyki i logiki. Jeszcze jako uczeń szkoły średniej został przyjęty do Związku Komunistów, jednak rozczarowany wewnętrznymi konfliktami w kierownictwie partii oraz rosnącą retoryką nacjonalistyczną, zrezygnował z członkostwa w 1990 roku i postanowił wycofać się

z polityki. W czasie przemian w Chorwacji zgłosił się do wojska jako ochotnik i służył do czerwca 1992 roku. Gdy jego jednostka została wysłana na front w Bośni i Hercegowinie, zdecydował się wrócić i podjąć ponownie pracę w szkole.

Juozas Malickas

Juozas Malickas (52 lata) jest litewskim nauczycielem historii. Wykorzystuje swoją historię życia jako pomost między przeszłością a teraźniejszością Litwy. Dorastał w różnych regionach kraju, a następnie wyemigrował do Stanów Zjednoczonych, gdzie spędził 20 lat, zanim w 2020 roku powrócił na Litwę. Juozas dzieli się osobistym punktem widzenia na temat życia w czasach Związku Radzieckiego i po odzyskaniu niepodległości, ukazując również kontrast między ograniczoną rzeczywistością małego miasteczka a dynamicznym Wilnem współczesności.

Amir Mohammadi

Amir Mohammadi (39 lat) przybył do Holandii w 2016 roku jako uchodźca z Iranu. Nie otrzymał zezwolenia na pobyt, ale nie mógł również wrócić do swojego kraju, dlatego przez sześć lat żył w cieniu, jako osoba bez dokumentów. Ostatecznie uzyskał prawo pobytu. Amir jak mało kto rozumie, co znaczy żyć bez żadnych praw.

Jeangu Macrooy

Jeangu Macrooy (30) jest piosenkarzem i autorem tekstów pisenek. Do Holandii przyjechał w wieku 20 lat, szukając większej wolności. Uderzył go kontrast w poziomie życia między Holandią a jego ojczyzną – Surinamem – oraz brak świadomości, że ten rozdźwięk wynika z kolonialnej przeszłości Holandii. Zaskoczyło go także to, że Ketu Koti – święto zniesienia niewolnictwa – obchodzi jedynie niewielka część społeczeństwa. Reprezentował Holandię na Konkursie Piosenki Eurowizji z protest songiem na temat niewolnictwa, częściowo zaśpiewanym w języku sranantongo, który wywołał mieszane reakcje.

Maria Filomena Manuel

Maria Filomena Manuel (62 lata) urodziła się w Angoli, a do Portugalii wyemigrowała w 1976 roku, dwa lata po rewolucji demokratycznej. Była świadkiem kluczowych przemian w portugalskim systemie demokratycznym. Założyła kolektyw, w ramach którego prowadzi własną restaurację. „Filó” to miejsce spotkań dla migrantów z krajów afrykańskich, studentów oraz osób o niskich dochodach.

Stowarzyszenie Filó COCHILÓ stanowi bezpieczną przestrzeń, w której migranci – niezależnie od posiadania dokumentów – pochodzący z Angoli, Mozambiku czy Republiki Zielonego Przylądka mogą się spotkać, porozmawiać i wspólnie zjeść posiłek.

Milice Ribeiro Dos Santos

Milice Ribeiro Dos Santos (79) to emerytowana psycholożka i terapeutka rodzinna z Portugalii. Pochodzi z rodziny sprzeciwiającej się dyktaturze. W 1964 roku, wraz ze swoim chłopakiem – uchylającym się od przymusowego poboru do wojska i wojny w portugalskich koloniach afrykańskich – udała się na emigrację do Paryża. Do Portugalii wróciła w 1975 roku, rok po rewolucji demokratycznej. Angażowała się w walkę o prawa młodzieży przetrzymywanej w placówkach opiekuńczo-wychowawczych oraz prawa kobiet w zakresie zdrowia seksualnego, w kraju przechodzącym transformację po konserwatywnej katolickiej dyktaturze.

Załącznik 5: Fragmenty tekstów do Ćiwczenia 3

Lisbeth Ruiz Sanchez
(Belgia)

Zawsze czuliśmy, że dopóki Fidel Castro jest, wszystko będzie w porządku. On nas uratuje. Na pewno. Ale co, kiedy Fidel Castro już nie będzie? To człowiek, musi kiedyś umrzeć. Myślę, że przez długi czas ignorowaliśmy tę rzeczywistość. Fidel Castro będzie z nami przez całe nasze życie. I będzie chciał naprawić wszystko, bo to bardzo mądry człowiek. Popełnia czasem błędy, ale potrafi je naprawić, wszystko będzie dobrze. A w pewnym momencie go już nie było.

I wtedy zaczęła się improwizacja. Ludzie stracili wiarę, że wszystko będzie w porządku. Już tego nie mamy na Kubie. Dla mnie to było bardzo trudne, kiedy byłam tam po raz ostatni w zeszłym roku. Mówiłam wam o pozytywnej energii Kubańczyków, którzy zawsze są radośni. Ale ostatnim razem nie zobaczyłam tego w Kubie, po raz pierwszy od tylu lat. Mieliśmy jeszcze trudniejsze czasy na Kubie. W latach 90-tych powiedziałabym, że było trudniej niż teraz. Ale mieliśmy Fidelem Castro. Mieliśmy nadzieję. A Kubańczycy stracili to teraz. Już nie mają nadziei. A bez nadziei, bez możliwości patrzenia w przyszłość, nie da się żyć. A oni już nie potrafią patrzeć do przodu, to po prostu zbyt trudne. I dlatego, widząc jak jest teraz, czuję, że ludzie po prostu mówią: wyjdziemy na ulice, będziemy protestować. Coś musi się zmienić, teraz! Czuję, że to nadchodzi.

Milice Ribeiro Dos Santos
(Portugalia)

Cóż... Myślę, że moje zmartwienia są bardziej społeczne niż osobiste. Myśl, że żyjemy w społeczeństwie, które mogłoby wyglądać zupełnie inaczej, a prawo nie jest zmieniane, to skandal. Dlaczego nie mamy lepszych przepisów? Jak to możliwe, że istnieje taka przepaść między głodowymi pensjami a dużymi pieniędzmi? A ta przepaść wciąż się powiększa w Portugalii. Wystarczy spojrzeć na najdroższe samochody i to, ile ich tu mamy. A po Covidzie zyski banków wzrosły. Jak to możliwe, że nie mamy przepisów, które by temu zapobiegały? I jak to możliwe, że większość socjalistyczna w parlamencie nie potrafi uchwalić takich ustaw? I nie chce? Musimy walczyć o zmianę naszego kraju, aby zapewniał lepsze życie dla wszystkich. Mam na myśli wyższy poziom szczęścia i mniejszą nierówność społeczną. Nie sądzę, żeby ludzie przestali walczyć, toczą się istotne walki. Uważam, że demokracja to również kultura. W tej kwestii musimy sprawdzić, co robią instytucje i media, aby stworzyć nową kulturę politycznej ciekawości i zaangażowania.

Juozas Malickas (Litwa)

Przez długi czas mieszkałem w Stanach Zjednoczonych. Nigdy nie mogłem zaakceptować tego, że bezdomność jest tam uznawana za coś normalnego. Zawsze mnie przerażał widok ludzi bez dachu nad głową, ludzi pozbawionych opieki zdrowotnej, którzy tracili swoje domy tylko dlatego, że zachorowali. Nie potrafię tego usprawiedliwić – to po prostu nie jest w porządku. Z mojego punktu widzenia, jeśli ktoś trafia na ulicę, to znaczy, że coś bardzo poważnego musiało się wydarzyć. Niektórzy twierdzą, że ktoś mieszka na ulicy, bo sam tak wybrał, że to świadoma decyzja. Ale jeśli ktoś naprawdę świadomie wybiera życie na ulicy, to znaczy, że coś jest nie tak z jego stanem psychicznym. Taka osoba nie jest zdrowa psychicznie – potrzebuje pomocy, a nie porzucenia na ulicy. Sam przez całe życie pracowałem z osobami z zaburzeniami psychicznymi. I spójrzmy

na naturę – nawet najmniejsze zwierzę szuka schronienia, nie wychodzi na ulicę i tam nie zostaje. Nasza niechęć do pomagania, którą tłumaczymy rzekomym „wyborem” tych ludzi, to tak naprawdę wymówka. To my nie chcemy pomóc. Nawet gdy widziałem to wszystko w Stanach, nigdy... Nigdy nie byłem na to obojętny. To było jak nóż w serce – zawsze dostrzegałem ten problem. To nie było tak, że przechodziłem obok i niczego nie zauważałem.

Amir Mohammadi (Holandia)

Jestem rozczarowany tym, że w Holandii żyje na ulicy tak wielu ludzi bez dokumentów. Tak, w 100% jestem rozczarowany. Ale jeszcze bardziej rozczarowują mnie politycy, niektóre partie polityczne. Mogliby zobaczyć cierpienie ludzi w Holandii. Ci ludzie już teraz śpią pod mostami. 30 tysięcy w Amsterdamie, tyle samo w Rotterdamie. Nie wiem, ilu jest ich w pozostałych częściach kraju. Zazwyczaj trafiają właśnie do tych dwóch miast, bo tam mogą jeszcze liczyć na jakąkolwiek pomoc. Więc jak to możliwe, że jakaś partia polityczna ma czelność mówić: „wspieramy uchodźców”, skoro zostawiła ich na ulicy, a jednocześnie otwiera granice i sprowadza kolejnych ludzi? To właśnie to rozczarowało mnie najbardziej. Mówiłem: „*Mamy ogromny problem – ludzie już tu są, cierpią, a wy ich ignorujecie. Odmawiacie im dostępu do usług społecznych i wszystkiego, co mogliby otrzymać. A jednocześnie mówicie tylko o tym, żeby trzymać granice otwarte i przyjmować nowych ludzi, którzy i tak są potem odrzucani i również trafiają do grona osób bez dokumentów.*” To była ogromna manipulacja ze strony partii politycznych w 2021 roku, które wtedy zostały wybrane. Cieszę się, że rząd się rozpadł.

Jeangu Macrooy (Holandia)

Nie uważam, że to sprawiedliwe, ponieważ moi przodkowie pracowali na plantacjach. Wykrwawiali się, bo byli źle traktowani. Z tej ziemi wyrastały plony, które przynosiły ogromne bogactwo. I śpiewam też w drugiej części o byciu tutaj, o codziennym życiu. Złoto to metafora dobrobytu i rozwoju. Zderzam się również w Holandii z tym, jak bogaty i zasobny jest ten kraj, jak dobrze wszystko jest tu uregulowane. Ale świadomość, że znaczna część tego bogactwa pochodzi z kolonializmu, z handlu niewolnikami, z plantacji w Surinamie, przychodziła mi z oporem. Tak samo, gdy myślę o związku między Surinamem a Holandią. Na papierze, Surinamczycy są teraz w zasadzie obcokrajowcami i traktuje się ich w ten sposób, chociażby patrząc na politykę wizową.

Andrés Ruiz Grima
(Hiszpania)

Państwo – demokratyczne państwo – legitymizuje się poprzez wybory co kilka lat. Ale kiedy chcesz zakwestionować prowadzoną przez nie politykę, która nie mają nic wspólnego z tym, co obiecywano przed wyborami, i wychodzisz na ulice, by zaprotestować – wtedy atakują cię policjanci i jesteś uznany za przestępcę. Nie ci, którzy doprowadzili do tych protestów, nie ci, którzy łamią prawo. Już nie wspominając o tym, co się dzieje z bezrobociem, z mieszkaniami, z opieką zdrowotną. W demokracji zabierają nam wszystko. Pamiętam, że kiedyś ktoś, jeden z towarzyszy, powiedział: „Wszystko to, czego obawiano się po komunizmie, robi dziś kapitalizm – i nikt nic z tym nie robi.” A ja dodałbym do tego pytanie: „Ale co ty właściwie masz?” Poza hipoteką – co naprawdę posiadasz?

Slobodanka Moravčević
(Belgia)

Kiedy moje prawa, moje prawa człowieka, nie były wystarczająco szanowane, poczułam, że muszę coś zrobić. To było w listopadzie 1996 roku, kiedy Milošević ukradł wybory, ale może po prostu lekko manipulował liczbami. I to po prostu... nie, to nie jest w porządku. To nie może być. Mieliśmy coś w rodzaju... okej, mieliście telewizję, mieliście wszystkie media, mieliście wszystkie możliwości, by zdobyć głosy. A mimo to ludzie powiedzieli wam „nie”. A teraz? Musieliśmy coś zrobić. Miałam wtedy 18 lat. Zaczynałam uniwersytet w wieku 18-19 lat. Pamiętam, kiedy po raz pierwszy usłyszałam tę wiadomość. Inni ludzie też ją usłyszeli... i spontanicznie chcieliśmy wyjść na ulice, powiedzieć „dość, to naprawdę nie w porządku”. Pamiętam, miałam wtedy wykład z języków starosłowiańskich, to był listopad, rok akademicki w Serbii zaczynał się pod koniec października. To był może mój pierwszy albo drugi tydzień studiów jako studentki pierwszego roku. Po prostu wyszłam, a wtedy przyszedł profesor. Zapytał mnie: „Dokąd pani idzie?” Myślałam, że to normalne w świecie akademickim, że ludzie są tacy... „Tak, idę na demonstrację.” „Przeciwko komu?” „Przeciwko Miloševićowi.” Tak się zachował. Ten człowiek był członkiem partii Miloševića i zapytał mnie: „Jak się pani nazywa?” Powiedziałam mu. A on: „Zapamiętam panią.” Tak, to naprawdę... I zapamiętał. Miałam ogromne problemy z zaliczeniem egzaminu. Byłam jedną z 18 osób, które były tam obecne. Wiele z nich później stało się liderami ruchu studenckiego, a potem politykami, jak Ceda Jovanović i inni. Dla mnie to było jak z Kalimero z bajki dla dzieci, kiedy mówi: „To naprawdę nie jest w porządku”. Musiałam powiedzieć: „To nie jest w porządku.” I od tego dnia byłam zawsze na ulicy. Mój brat też. Studiował medycynę. Był również przewodniczącym ruchu studenckiego na swoim wydziale. Potem dołączył do nas tata, który również zaangażował się w OTPOR. Tak, jako rodzina, byliśmy po prostu tak zaangażowani w... demonstracje przeciwko

	niedemokracji, przeciwko Miloševićowi, przeciwko wojnie, przeciwko wszystkim tym rzeczom. I za to musieliśmy zapłacić cenę. Nie tylko ja moim egzaminem. To pewnie nie było aż tak ważne. Ale mój brat nigdy nie mógł się specjalizować. A to, oczywiście, było ważne. Był jednym z najlepszych studentów. Jednym z pierwszych dziesięciu studentów z najlepszymi wynikami. Chciał studiować chirurgię. Ale nie mógł się specjalizować. Nie mógł też zostać w Belgradzie. Mój tata nie mógł już pracować. Pojawiła się jakaś mafia. Straciliśmy tak dużo... pieniędzy i innych rzeczy, bo mieliśmy własne zdanie. Ale okej, w naszym przekonaniu to było słuszne.
--	--

Lucia Bartošová (Czechy)	Z mojego punktu widzenia... to właśnie zwykli ludzie, którzy poczuli złość i mieli dość, postanowili coś zmienić. Ludzie byli wściekli, bo bito studentów – i było to odebierane bardzo osobiście, jakby bito ich własne dzieci. I w końcu – to naprawdę ich obchodziło. Wyszli na ulice, mimo zimna, i powiedzieli jasno: „Tak być nie może.”
--------------------------	---

Željko Rogina (Chorwacja)	System inspirowany krajami skandynawskimi – z silnym państwem opiekuńczym i progresywnym systemem podatkowym, w którym najbogatsi wnoszą największy wkład w potrzeby społeczne – tego nie dostaliśmy. Wierzyłem też, że będziemy mieć państwo prawa. Do dziś wciąż nie mamy państwa opartego na rządach prawa, a teraz już nawet o tym nie rozmawiamy. Mamy niezliczone przykłady pokazujące, że jeśli jakiś biedak wybije szybę i ukradnie pięć paczek papierosów, szybko trafi do więzienia. Ale jeśli jakiś biznesmen albo minister ukradnie miliony euro, to oczywiście nie tylko nie trafi do więzienia... ale co najwyżej zostanie zakaz udziału w polityce na jakiś czas, i tak pozostanie szanowanym obywatelem – otworzy sobie prywatną firmę.
---------------------------	--

Željko Rogina (Chorwacja)

Z drugiej strony, irytują mnie ci, którzy mówią, że to były „ciemne czasy”. Czas całkowitego totalitaryzmu, dyktatury. Jakbyśmy wszyscy przez jakiś czas żyli w obozie. Co ciekawe, ci, którzy byli w tym „obozie” albo w tej komunistycznej ciemności, pokończyli szkoły, studiowali na koszt społeczeństwa, mieszkali w akademikach należących do państwa niemal za darmo, wielu z nich miało stypendia, potem dostawali pracę, a większość otrzymała mieszkania komunalne – nie kupili ich, tylko żyli na koszt społeczeństwa. Aby zilustrować tę ówczesną równość (lub nierówność) ekonomiczną, sposób, w jaki rozwiązywano problemy i jak zatrudniano ludzi w tamtym systemie – podam przykład z rodziny. Jeden z moich bliskich krewnych był chronicznym alkoholikiem... Pracował w firmie budowlanej, obsługiwał koparkę, spychacz – dość odpowiedzialna praca. Często przychodził do pracy pijany, a potem nie pojawiał się przez 5–6 dni. Nie wiedzieli, co z nim zrobić – raz się pojawiał, raz nie. Oczywiście w dzisiejszej gospodarce rynkowej pracodawca natychmiast by go zwolnił – i miałby rację. W tamtych czasach zbierała się rada pracownicza, dyrektor, brygadziści, a koledzy z pracy namawiali go, żeby się leczył. Wysyłano go do szpitala psychiatrycznego w Vrapče na miesiąc lub dwa, potem przez rok było dobrze – i cykl zaczynał się od nowa. Nie wiedzieli, co z nim zrobić, więc po prostu go tam trzymali. Oczywiście produktywność przez to spadała, bo był zbędny – ale miał w domu dwoje dzieci, żonę – i co, mieli nagle wszyscy zostać klientami pomocy społecznej? Innymi słowy: w tamtym systemie pracownik nie był towarem. Nie był – jak dziś się mówi – „siłą roboczą”, której można użyć, a potem wyrzucić, gdy przestaje być potrzebna.

Maria Filomena Manuel
(Portugalia)

Bo pieniądz rządzi.
Nieuczciwość rządzi.
A nie rzeczywistość ludzi, którzy muszą nakładać maski, by zrobić dobre wrażenie. Czy to jest wolność? Nie. Ludzie muszą udawać, żeby się „jakoś prezentować”... i jakoś funkcjonować w świecie. Wciąż żyjemy w świecie masek! Bo dziś nie możesz powiedzieć „czarny”, nie możesz powiedzieć „murzyn”... Nie możesz powiedzieć „on jest gejem”, „ona jest lesbijką”, cokolwiek... I właśnie dlatego powstają różne przykrywki, które mają służyć jako kamuflaż – a ludzie żyją ukryci pod tymi osłonami. Nie wiesz, czy ktoś jest uczciwy, czy nie. Tak samo jest z pieniędzmi. Pieniądze to pieniądze... Pieniądze rodzą nieuczciwość. I ludzie też wchodzi w tę farsę. To nie jest tak, że... mogę spojrzeć na kogoś i od razu wiedzieć, czy jest wobec mnie szczery. Nie – nie jest. Jest nieszczery. Patrzy na mnie... i nie słyszę tego „dzień dobry!” z uśmiechem. Słyszę tylko „dzień dobry”, bo musi mnie pozdrowić, bo nie może powiedzieć, że jestem czarna, nie może mnie obrazić... w żaden sposób. A gdy mówi: „tym ludziom też należą się prawa!”, „to trzeba zrobić!” – to tylko pomaga w kamuflażu. I tak dalej żyjemy w farsie.

Petros Pizantias (Grecja)

Do młodych ludzi dziś powiedziałbym przede wszystkim: złośćcie się, wychodźcie na ulice – i jeśli trzeba, róbcie hałas. To wy jesteście największymi ofiarami memorandumów (programów oszczędnościowych) w społeczeństwie, które gwałtownie ulega osłabieniu i zapłacicie za to albo znacznym obniżeniem jakości życia, albo przymusem emigracji, tylko po to, by móc żyć jak ludzie – nic więcej. Więc złośćcie się, złośćcie się jeszcze raz i wychodźcie na ulice. Bez tego niczego się nie osiągnie. Dowód? Moje własne doświadczenie, które jest także doświadczeniem całego społeczeństwa greckiego: demokracja wróciła po upadku dyktatury nie dlatego, że Karamanlis czy Papandreu przyjechali do kraju, ale dlatego, że miliony Greków wyszły na ulice. Tak powinno być również dziś.

Czy masz odwagę zakwestionować zdanie swoich nauczycieli?

Ćwiczenie

Ćwiczenie: Porównywanie świadectw

Załączniki

Załącznik 1: Krótkie biogramyb świadków

Załącznik 2: Fragmenty tekstów

Załącznik 3: Karty pracy dla uczniów

Linki

Fragmenty

Narracja dotycząca pytania „Czy masz
odwagę zakwestionować zdanie swoich
nauczycieli?”

Ćwiczenie: Porównywanie świadectw

Bohumil Melichar i Václav Sixta

Poniższe ćwiczenie jest oparte o porównanie dwóch świadectw: relacji naocznego świadka socjalistycznej praktyki edukacyjnej w typowej szkole w Sejnach w Polsce oraz Aksamitnej Rewolucji w liceum w Bratysławie (Czechosłowacja). Uczniowie analizują oba źródła i za pomocą metody badawczej (*inquiry based method*) odkrywają na ile młodzież w ich wieku mogła doświadczać demokracji w warunkach dyktatury oraz jak bardzo zmieniła się możliwość wpływania na działalność szkoły w czasie rewolucji. W podsumowującej dyskusji wspólnie oceniają, w jakim stopniu instytucja szkoły może funkcjonować demokratycznie, porównując swoje codzienne doświadczenia z sytuacją uczniów sprzed i w trakcie rewolucji.

Ćwiczenie: Porównywanie świadectw

Grupa wiekowa: 14–17 lat

Czas trwania: 45 – 60 minut

Materiały: Tablica, karta pracy ucznia ([załącznik 3](#)), rzutnik, szkolne urządzenia cyfrowe lub smartfony uczniów, [fragmenty](#), [narracja](#), fragmenty tekstów ([załącznik 2](#)) oraz krótkie biogramy świadków ([załącznik 1](#)).

Fragmenty:

[Fragment 1: Krzysztof Tur \(Polska\).](#)

[Fragment 2: Krzysztof Tur \(Polska\).](#)

[Fragment 3: Lucia Bartošová \(Czechy\).](#)

[Fragment 4: Lucia Bartošová \(Czechy\).](#)

Rezultaty ćwiczenia:

Dzięki temu ćwiczeniu uczniowie:

- będą potrafili opisać mechanizmy ideologicznego wykorzystywania edukacji w czasach dyktatury socjalistycznej oraz możliwości wpływu uczniów na proces nauczania,
- odkryją, w jaki sposób bezpośrednia demokracja miała okazję się pojawić w szkołach podczas rewolucji,
- rozwiną świadomość historyczną oraz pogłębią kompetencje dostrzegania zmian historycznych poprzez analizę i interpretację świadectw,
- dokonają refleksji nad poziomem uczestnictwa demokratycznego w środowisku szkolnym oraz rozwiną kompetencje obywatelskie,
- wzmocnią umiejętność wyrażania złożonych idei w dyskusjach z rówieśnikami.

Krok 1: Burza mózgów (5 minut)

- Jakie sytuacje lub zachowania przychodzą Ci na myśl w kontekście wyrażenia „kwestionować zdanie nauczyciela”?
- Czy potrafisz przypomnieć sobie film lub inne dzieło, które porusza konflikt między uczniami a nauczycielami?

Jak zorganizować pracę

Zacznij aktywność od pytania skierowanego do wszystkich uczniów: *Czy odważyłbyś się zakwestionować zdanie swojego nauczyciela?* Uczniowie dzielą się swoimi doświadczeniami, a nauczyciel zapisuje kluczowe wypowiedzi na tablicy. Celem jest zrozumienie, co uczniowie właściwie rozumieją przez „zakwestionowanie zdania nauczyciela”. Można również odwołać się do kultury popularnej i obrazów konfliktów nauczyciel-uczeń w filmach czy książkach. Jeśli jest możliwość poświęcenia większej ilości czasu na tę aktywność, burzę mózgów można wprowadzić poprzez prezentację narracji odpowiednich dla zestawu 2, która przedstawia doświadczenia szkolne różnych świadków, którzy przeżyli przemiany od dyktatury do demokracji.

Krok 2: Analiza i omówienie materiału źródłowego 1 (15 minut)

Odtwórz relacje świadków Krzysztofa Tura, zapoznaj się z informacjami na temat edukacji w okresie socjalizmu oraz krótką biografią świadka, a następnie odpowiedz na następujące pytania:

- Jak świadek ocenia nauczanie w czasach socjalizmu? Czy Twoim zdaniem niezadowolony uczeń mógłby sprzeciwić się opisanemu nauczaniu?
- Czy szkoła pomogła świadkowi zrozumieć, jak funkcjonuje świat wokół niego? Co rozumiesz przez pojęcie „indoktrynacja”?
- Jaką rolę pełnili nauczyciele w procesie nauczania? Co sądzisz o tym, że edukacja była kontrolowana przez Partię Komunistyczną?

Informacje kontekstowe

Edukacja krajów socjalistycznych, powiązanych politycznie z dominującym w regionie ZSRR, była celowo podporządkowana służbie rządzącym partiom komunistycznym. Program nauczania został zaprojektowany w taki sposób, aby obok kompetencji akademickich i wiedzy, nauczano ideologii marksistowsko-leninowskiej. Obowiązkowym elementem edukacji na wszystkich poziomach było nauczanie języka rosyjskiego oraz geografii i kultury ZSRR, mające na celu wzmocnienie poczucia więzi między społeczeństwami Polski czy Czechosłowacji z ZSRR. Tematy polityczne były uważane za niezwykle wrażliwe w nauczaniu. Kwestionowanie ich lub dyskusja pomiędzy nauczycielami a uczniami na temat korzyści z takich zagadnień było praktycznie nie do pomyślenia.

Jak zorganizować pracę

Uczniowie mogą analizować źródła i odpowiadać na pytania indywidualnie lub w małych grupach. Odtwórz nagranie relacji świadka dla całej klasy, a następnie pozwól uczniom na pracę samodzielną. Mogą oni potrzebować wrócić do konkretnego fragmentu. Zalecane jest przekazanie uczniom szkolnych urządzeń mobilnych lub pozwolenie im na korzystanie z własnych smartfonów. Udostępnij uczniom transkrypcję tekstu relacji, krótkie streszczenie sytuacji historycznej oraz biogram świadka. Na zakończenie tego kroku zaproś uczniów do podzielenia się swoimi odpowiedziami, moderuj dyskusję i zapisz kluczowe wnioski na tablicy obok wyników burzy mózgów.

Krok 3: Analiza i omówienie materiału źródłowego 2 (15 minut)

Odtwórz relacje świadków Lucii Bartošovej, zapoznaj się z informacjami na temat edukacji w okresie socjalizmu oraz krótki biogram świadka, a następnie odpowiedz na następujące pytania:

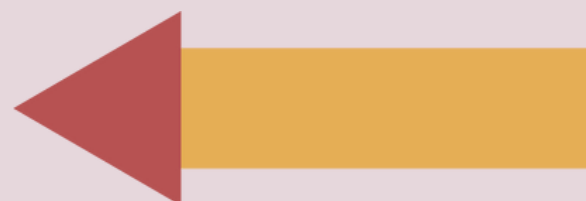
- Jak zmieniło się podejście nauczycieli do uczniów szkół średnich po Aksamitnej Rewolucji w listopadzie 1989 roku?
- Jakie nowe prawa zyskali uczniowie jesienią 1989 roku?
- Na czym polegał proces negocjowania większego stopnia demokracji w szkole?
- Jak taka demokracja miała być manifestowana?

Informacje kontekstowe

W listopadzie 1989 roku Lucia Bartošová była uczennicą pierwszej klasy szkoły średniej w Bratysławie. Choć często przywoływana jest rola studentów uniwersytetów w początkowych etapach Aksamitnej Rewolucji, aktywność uczniów szkół średnich pozostaje w cieniu. Mimo to, młodzi ludzie, przyzwyczajeni do silnie hierarchicznej i niedemokratycznej formy edukacji, często potrafili radykalnie zmienić program nauczania podczas protestów uczniowskich i zmusić do zaprzestania nauczania niepopularnych przedmiotów, które były pod wpływem ideologii socjalistycznej.

Jak zorganizować pracę

Zorganizuj pracę w taki sam sposób, jak przy analizie i interpretacji materiału źródłowego 1. Mamy do czynienia z tymi samymi procesami myślowymi, za pomocą których porównywane są oba źródła i opisywane zmiany sytuacji uczniów w okresie socjalizmu i Rewolucji.

Krok 4: Refleksja (10 minut)

Dyskusja na temat następujących pytań:

- Czy spotkała(e)ś się z sytuacją, która przypomina Ci te przedstawione w tej lekcji?
- Czy w Twojej szkole dopuszczalne jest swobodne prowadzenie debat z nauczycielem?
- W jakim stopniu sytuacja uczniów w Twojej szkole różni się od podejścia opisanego przez świadka w materiale źródłowym 1?
- W jakim stopniu sytuacja uczniów w Twojej szkole różni się od roli, jaką zdobyli uczniowie w Bratysławie jesienią 1989 roku?
- Jak wysoki poziom demokracji wewnętrznej powinna mieć każda szkoła?
- Czy słuszne jest, aby program nauczania był kształtowany przez uczniów poprzez głosowanie?

Jak zorganizować pracę

Ćwiczenie zakończy się dyskusją, w której uczniowie porównają sytuację obecną z sytuacją dwóch świadków. To porównanie pozwoli uczniom na refleksję nad granicami demokracji i jej rolą w codziennym funkcjonowaniu ich szkoły. Z racji ograniczonego czasu (tylko 10 minut) prawdopodobnie nie będzie możliwe omówienie wszystkich sześciu pytań, dlatego warto wybrać kilka z nich. Zaleca się uwzględnienie pytań 5 i 6, aby zaangażować uczniów w dyskusję na temat możliwości demokratycznego sposobu nauczania. Poproś uczniów lub małe grupy o odpowiedź na wybrane pytania i daj im chwilę na opracowanie odpowiedzi. Następnie moderuj dyskusję, pozwalając uczniom odpowiadać przed całą klasą. Nie bój się pozwolić uczniom odpowiadać sobie nawzajem. Zdecydowanie warto zaprosić innych do wspierania stanowisk kolegów dodatkowymi argumentami lub próby ich obalenia, jeśli widzą sytuację inaczej. Zapisz zdecydowane wypowiedzi na tablicy, a potem zakończ dyskusję, podsumowując wyniki debaty. Najlepiej byłoby, gdyby dyskusja powinna prowadzić do przedstawienia różnych opinii na temat tego, w jakim stopniu uczniowie mogą wpływać na nauczanie w szkole i gdzie leżą granice między dyktaturą a demokracją jeśli chodzi o tę kwestię.

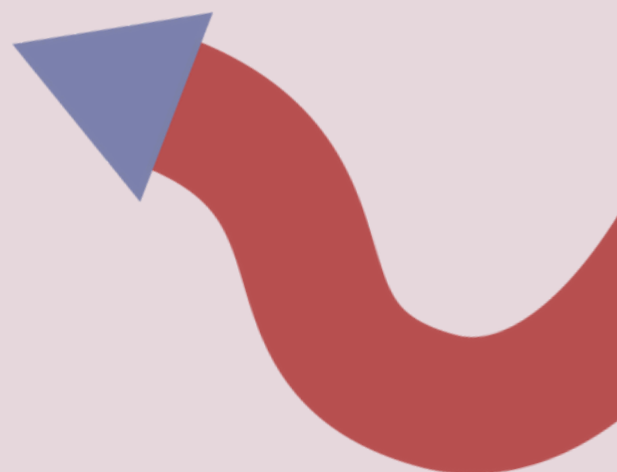
Załącznik 1: Krótkie biogramy świadków

Krzysztof Tur

Krzysztof Tur (57) – polski nauczyciel i działacz społeczny, samorządowiec. Urodził się w Sejnach, na pograniczu polsko-litewskim. Wyjechał na studia do Poznania, a po fali przemian powrócił do rodzinnego miasta i rozpoczął oddolną działalność edukacyjną w zróżnicowanej społeczności lokalnej. Jako nauczyciel i dyrektor szkoły wychował pierwsze pokolenia młodzieży dorastającej w nowym systemie – i kontynuuje tę misję do dziś.

Lucia Bartošová

Lucia Bartošová (50) – urodzona w Bratysławie, wówczas w Czechosłowacji. Aktywnie uczestniczyła w protestach uczniowskich jesienią 1989 roku. Była świadkiem negocjacji prowadzonych między uczniami a dyrekcją szkoły średniej na temat zasad obowiązujących w czasie Aksamitnej Rewolucji. Na początku lat 90. studiowała farmację na Uniwersytecie w Bratysławie. Jej pierwszym doświadczeniem związanym z Zachodem była praca jako opiekunki dzieci w Aurich niedaleko Stuttgartu w 1993 roku. W 1999 roku zdecydowała się przeprowadzić do Czech.

Załącznik 2: Fragmenty

Krzysztof Tur (Polska)

Pytałeś o świat dzieciństwa, a ja od razu zestawiam go z barwnym światem, który znałem z kolorowych magazynów geograficznych — bo tylko takie były dla mnie dostępne. I w tamtym świecie przez bardzo, bardzo długi czas nie istniał żaden wymiar społeczno-polityczny. To była dosłownie żelazna kurtyna, we wszystkim. Nie było wokół nas żadnego środowiska, które otworzyłoby nam, dzieciom tamtych czasów, oczy na te sprawy.

A w szkole — jak to w szkole — tak, była indoktrynacja, trzeba to tak nazwać. I to intensywna: apele, uroczystości z okazji Rewolucji Październikowej, pochody pierwszomajowe, takie pranie mózgu dla dzieci. Oczywiście też brałem w tym udział, bo byłem całkiem dobry w recytacjach, ale raczej podświadomie czuło się w tym sztywność i jakąś fałszywość. Myślę, że nie zachowały mi się z tych wydarzeń żadne szczególnie dobre wspomnienia. (na pewno jest polski oryginał)

Krzysztof Tur (Polska)

To były początki, szkoła indoktrynowała, szkoła fałszowała rzeczywistość. Pamiętam, że w piątej klasie język rosyjski stał się obowiązkowy. Były nauczycielki, które miały nazwiska brzmiące po rosyjsku. Nie wiem, czy były rosyjskiego pochodzenia, ale wszystko wydawało się wtedy politycznie ukierunkowane już na poziomie szkoły — tak to dziś postrzegam. Nazwisk nie będę ujawniać, choć oczywiście je pamiętam — z szacunku do moich dawnych nauczycielek. Te rosyjskie panie niczego złego mi nie zrobiły, to im zawdzięczam, że do dziś w jakimś stopniu rozumiem rosyjski. Ale niestety, to również było jedno z narzędzi tej indoktrynacji i fałszowania obrazu świata. (jak wyżej)

Lucia Bartošová (Czechy)

W 1989 roku miałam 15 lat, więc właściwie zaczynałam szkołę średnią. Przez pierwsze trzy miesiące była jeszcze szkołą socjalistyczną, a potem — po Aksamitnej Rewolucji — nastąpiła naprawdę szybka zmiana. Wszystko w szkole się zmieniło. Zmieniło się po prostu podejście nauczycieli do nas, do tego, czego chcieliśmy się uczyć — mogliśmy na to w jakiś sposób wpływać. Rozmawiali z nami, naprawdę pojawił się dialog. Dyrektor, choć trochę ironicznie, mówił nam, że jeśli chcemy, to powinniśmy prowadzić dialog. Ale dla mnie to wszystko zdecydowanie było na lepsze. Nauka stała się ciekawsza, szkoła była po prostu świetna, sprawiała nam przyjemność. Mogliśmy nawet dyskutować z nauczycielami, nie zgadzać się z nimi — w taki pozytywny sposób. Nie baliśmy się nauczycieli.

Lucia Bartošová (Czechy)

Tak. No i głównie byliśmy na strajku, więc nie było nauki. To była pierwsza pozytywna rzecz. Dzieciaki były absolutnie zachwycone, że rzeczywiście przyszlismy do szkoły, a w stołówce strajkowaliśmy. Po prostu domagaliśmy się dialogu, że chcieliśmy rozmawiać z nauczycielami. Ale prawda jest taka, że głównie prowadziły to czwarte klasy, trzecie klasy, a ja byłam w pierwszej, więc byliśmy tam bardziej jako widzowie, po prostu obserwowaliśmy, co się dzieje, ale było okej. Właściwie dyrektor nie bał się tłumu dzieci, przyszedł tam osobiście i powiedział, że powinniśmy mu powiedzieć, czego od niego chcemy. I starał się to zrealizować. I udało mu się. Zmienić program nauczania, uczynić go bardziej interesującym, nie uczyć tego, czego nikt nie chce się uczyć. Na przykład na geografii dostawaliśmy mapy konturowe ZSRR. Musieliśmy wiedzieć, gdzie zaznaczyć miejsca, w których wydobywano surowce i tym podobne, to była po prostu bzdura. A rosyjski stał się przedmiotem fakultatywnym, więc zaczęły pojawiać się różne przedmioty fakultatywne. Moim zdaniem zaczęli dodawać więcej przedmiotów fakultatywnych, które były zgodne z tym, co każdy chciał studiować na uniwersytecie, więc zaczęto dodawać więcej przedmiotów do wyboru.

Załącznik 3: karta pracy ucznia

1) Co twoim zdaniem oznacza „kwestionować zdanie nauczycieli”? W tym momencie dzielisz się różnymi opiniami na ten temat w klasie. Zapisz najciekawsze obserwacje. Możesz też stworzyć mapę myśli.

2) Obejrzyj relację świadka, przeczytaj informacje na temat edukacji w czasie socjalizmu oraz krótki biogram świadka, a następnie odpowiedz na poniższe pytania.

Jak świadek ocenia nauczanie w czasach socjalizmu? Czy Twoim zdaniem niezadowolony uczeń mógłby sprzeciwić się opisanemu nauczaniu?

Czy szkoła pomogła świadkowi zrozumieć, jak funkcjonuje świat wokół niego? Co rozumiesz przez pojęcie „indoktrynacja”?

Jaką rolę pełnili nauczyciele w procesie nauczania? Co sądzisz o tym, że edukacja była kontrolowana przez Partię Komunistyczną?

Wróć do nagrania ze świadkiem

Fragmenty.

Kogo wysłuchaliśmy?

K Krzysztof Tur jest polskim nauczycielem i działaczem społecznym, samorządowcem. Urodził się w Sejnach, na pograniczu polsko-litewskim. Wyjechał na studia do Poznania, a po fali przemian powrócił do rodzinnego miasta i rozpoczął oddolną działalność edukacyjną w zróżnicowanej społeczności lokalnej. Jako nauczyciel i dyrektor szkoły wychował pierwsze pokolenia młodzieży dorastającej w nowym systemie – i kontynuuje tę misję do dziś.

Informacje o edukacji socialistycznej

Edukacja krajów socjalistycznych, powiązanych politycznie z dominującym w regionie ZSRR, była celowo podporządkowana służbie rządzącym partiom komunistycznym. Program nauczania został zaprojektowany w taki sposób, aby obok kompetencji akademickich i wiedzy, nauczano ideologii marksistowsko-leninowskiej.

Obowiązkowym elementem edukacji na wszystkich poziomach było nauczanie języka rosyjskiego oraz geografii i kultury ZSRR, mające na celu wzmocnienie poczucia więzi między społeczeństwami Polski czy Czechosłowacji z ZSRR.

Tematy polityczne były uważane za niezwykle wrażliwe w nauczaniu.

Kwestionowanie ich lub dyskusja pomiędzy nauczycielami a uczniami na temat korzyści z takich zagadnień było praktycznie nie do pomyślenia.

3) Obejrzyj relację świadka, zapoznaj się z informacjami na temat edukacji w okresie socjalizmu oraz krótki biogram świadka, a następnie odpowiedz na następujące pytania

Jak zmieniło się podejście nauczycieli do uczniów szkół średnich po Aksamitnej Rewolucji w listopadzie 1989 roku?

Jakie nowe prawa zyskali uczniowie jesienią 1989 roku?

Na czym polegał proces negocjowania większego stopnia demokracji w szkole?

Jak taka demokracja miała być manifestowana?

Wróć do nagrania ze świadkiem

Fragmenty.

Kogo wysłuchaliśmy?

Lucia Bartošová urodziła się w Bratysławie, wówczas w Czechosłowacji. Aktywnie uczestniczyła w protestach uczniowskich jesienią 1989 roku. Była świadkiem negocjacji prowadzonych między uczniami a dyrekcją szkoły średniej na temat zasad obowiązujących w czasie Aksamitnej Rewolucji. Na początku lat 90. studiowała farmację na Uniwersytecie w Bratysławie. Jej pierwszym doświadczeniem związanym z Zachodem była praca jako opiekunki dzieci w Aurich niedaleko Stuttgartu w 1993 roku. W 1999 roku zdecydowała się przeprowadzić do Czech.

Młodzież licealna w czasie Aksamitnej Rewolucji

W listopadzie 1989 roku Lucia Bartošová była uczennicą pierwszej klasy szkoły średniej w Bratysławie. Choć często przywoływana jest rola studentów uniwersytetów w początkowych etapach Aksamitnej Rewolucji, aktywność uczniów szkół średnich pozostaje w cieniu. Mimo to, młodzi ludzie, przyzwyczajeni do silnie hierarchicznej i niedemokratycznej formy edukacji, często potrafili radykalnie zmienić program nauczania podczas protestów uczniowskich i zmusić do zaprzestania nauczania niepopularnych przedmiotów, które były pod wpływem ideologii socjalistycznej.

4) Co to znaczy mieć demokratyczną szkołę? Zastanów się nad poniższymi pytaniami i przedyskutuj je z koleżankami i kolegami z klasy.

Czy spotkałeś(-aś) się z sytuacją, która przypomina te omówione na dzisiejszej lekcji?

Czy w Twojej szkole dopuszczalne są swobodne debaty z nauczycielem?

W jakim stopniu pozycja uczniów w Twojej szkole różni się od podejścia opisanego przez świadka w materiale źródłowym 1?

W jakim stopniu pozycja uczniów w Twojej szkole różni się od roli, jaką uczniowie zdobyli w Bratysławie jesienią 1989 roku?

Jaki poziom wewnętrznej demokracji powinna mieć każda szkoła?

Czy to właściwe, aby program nauczania był kształtowany przez uczniów poprzez głosowanie?

Co wpływa na twoje decyzje i postawy w życiu?

Ćwiczenie

Ćwiczenie: Badanie różnych punktów widzenia

Załączniki

Załącznik 1: Krótkie biogramy świadków

Załącznik 2: Fragmenty tekstów na grupę

Załącznik 3: Pytania dla grup

Załącznik 4: Karty refleksji dla młodzieży.

Linki

Fragmenty

Narracja dotycząca pytania „Co wpływa na twoje decyzje i postawy w życiu?”

Ćwiczenie

Badanie różnych punktów widzenia

Diana-Maria Beldiman

To ćwiczenie zawiera zestaw działań dydaktycznych, które można wykorzystać do rozmowy z uczniami na temat demokracji w kontraście do reżimów totalitarnych/autorytarnych XX wieku. Wykorzystanymi materiałami są świadectwa osób, które żyły zarówno w systemach totalitarnych lub autorytarnych, jak i w warunkach demokracji. Działania dydaktyczne mogą posłużyć do odpowiedzi na pytanie: *Co wpływa na Twoje życie?* Można wykorzystać nagrania wideo z relacjami świadków, ale na końcu materiału dydaktycznego znajduje się również ich wersja pisemna. Każdy zestaw fragmentów zawiera również stosowną kartę pracy, którą można wykorzystać podczas ćwiczeń w grupach na lekcji.

Zainteresowanie uczniów można wzbudzić pytaniem: Co ma wpływ na Twoje życie? Uczniowie mogą podzielić się swoimi pierwszymi przemyśleniami, pomysłami i odczuciami – na forum klasy, indywidualnie, w parach lub w małych grupach. Następnie możecie wspólnie obejrzeć Narrację.

Ćwiczenie: Badanie różnych punktów widzenia

Grupa wiekowa: młodzież szkolna 16–18 lat

Czas trwania: 90 minut

Materiały: Pytanie w Mentimeterze: *Co ma wpływ na Twoje życie?* lub karteczki samoprzylepne, krótkie biogramy świadków (Załącznik 1), fragmenty, Narracja, fragmenty tekstów (Załącznik 2) oraz pytania dla uczniów (Załącznik 3), karta refleksji dla uczniów (Załącznik 4), słuchawki do oglądania nagrań wideo (podłączone do telefonów uczniów lub dostępnych w klasie urządzeń cyfrowych), papier formatu A2 lub większy do tworzenia grupowych map myśli, kredki.

Fragmenty:

Fragment 1 : Juozas Malickas (Litwa).

Fragment 2: Juozas Malickas (Litwa).

Fragment 3: Lisbeth Ruiz Sanchez (Belgia).

Fragment 4: Petros Pizanias (Grecja).

Fragment 5: Nikos Vatopoulos (Grecja).

Fragment 6: Nikos Vatopoulos (Grecja).

Fragment 7: Nikos Vatopoulos (Grecja).

Fragment 8: Ivan Florian (Rumunia).

Fragment 9: Armandina Soares (Portugalia).

Fragment 10: Vladimir Davydov (Litwa).

Fragment 11: Vladimir Davydov (Litwa).

Fragment 12: Amir Mohammadi (Holandia).

Fragment 13: Milice Ribeiro Do Santos (Portugalia).

Fragment 14: Michaela Bedrníková (Czechy).

Fragment 15: Andres Ruiz Grima (Hiszpania).

Rezultaty ćwiczenia:

W trakcie tego ćwiczenia uczniowie:

- zidentyfikują, jakie grupy środowiskowe wpływają na życie człowieka;
- przemyślą czynniki, które kształtują rozwój jednostki w systemie demokratycznym i totalitarnym;
- przeanalizują, jak życie w reżimie totalitarnym może wpływać na sposób postrzegania codziennych spraw;
- podsumują i porównają informacje dotyczące czynników wpływających na życie ludzi zarówno w systemach demokratycznych, jak i totalitarnych;
- dostrzegą znaczenie praw człowieka i rządów prawa charakterystycznych dla systemu demokratycznego.

Krok 1: Wprowadzenie (10 minut)

Poinformuj o temacie lekcji i zapytaj uczniów, co wpływa na ich życie. Pytania można zadać za pomocą aplikacji Mentimeter, albo rozdać uczniom karteczki samoprzylepne, na których uczniowie zapiszą swoje odpowiedzi i umieszczą na tablicy. Po zakończeniu zadania przez wszystkich uczniów, przeprowadźcie wspólną rozmowę podsumowującą.

Krok 2: Zaciekawienie uczniów (10 minut)

Podziel uczniów na cztery grupy i każdej grupie przypisz fragmenty wideo do obejrzenia (zob. Załącznik 2). Jeśli nie ma możliwości odtwarzania filmów, można wykorzystać transkrypcje dostępne również w Załączniku 2.

W grupach uczniowie analizują fragmenty i próbują odpowiedzieć na następujące pytania:

- Kim są osoby występujące w nagraniach?
- O czym mówią?
- Co miało wpływ na ich życie i dlaczego?

Po pracy w grupach, uczniowie dzielą się swoimi odpowiedziami na forum klasy i wspólnie omawiają podobieństwa i różnice między nimi.

Krok 3: Określanie różnych punktów widzenia – praca w małych grupach (25 minut)

W tych samych czterech grupach poproś uczniów, aby przeczytali teksty przypisanych im fragmentów ([Załącznik 2](#)) i zidentyfikowali, jaki ich zdaniem punkt widzenia przedstawia każdy ze świadków. Aby ułatwić dyskusję, uczniowie powinni wyróżnić główne i poboczne myśli zawarte w tekstach. Do odkrywania tych treści można wykorzystać pytania z [Załącznika 3](#). Poproś uczniów, aby omówili swoje odpowiedzi w grupach, a następnie przygotowali z nich mapy myśli. Mapa powinna odpowiadać na pytanie: „Co miało wpływ na życie świadków?”

Krok 4: Wspólna refleksja (30 minut)

Każda grupa prezentuje swoją mapę myśli przed całą klasą. Prezentacja każdej grupy powinna zająć około 2 minut. Poproś pozostałych uczniów, by zwrócili uwagę na podobieństwa i różnice w prezentacjach poszczególnych grup.

Po zakończeniu prezentacji wszystkich grup, przeprowadź dyskusję na forum klasy na temat zauważonych podobieństw i różnic; zastanówcie się wspólnie, w jaki sposób świadkowie reagowali na to co miało na nich wpływ w omawianych okresach. Możesz posłużyć się następującymi pytaniami pomocniczymi:

- W jakim stopniu byli oni pod wpływem określonych czynników i w jaki sposób?
- Jak się czuli wobec tych wpływów? Jakie emocje, uczucia i myśli im wtedy towarzyszyły? Jak oceniają to dziś?
- Jakie mają obecnie spojrzenie na wydarzenia ze swojego życia?

Krok 5: Zadanie domowe (5 minut)

Aby ugruntować świadomość tego czym jest naruszenie praw i wolności obywatelskich, poproś uczniów, aby napisali krótką rozprawkę (300 słów) z przemyśleniami na temat tego, jak reżimy totalitarne mogą wpływać na życie osobiste i wolności ludzi. Struktura rozprawki może odpowiadać na następujące pytania:

- Jaki był kontekst historyczny, w którym naruszone zostały prawa i wolności obywatelskie?
- Jakie środki zostały podjęte w celu ograniczenia praw człowieka?
- Jakie mogły być odczucia ludzi wobec tych działań?

Krok 6: karty refleksji (10 minut)

Poproś uczniów, aby indywidualnie wypełnili Załącznik 4, czyli kartę refleksji, która podsumowuje osiągnięcia uczniów podczas lekcji.

Załącznik 1: Krótkie biografie świadków

Lisbeth Ruiz Sanchez

Lisbeth Ruiz Sanchez (35) urodziła się i wychowała na Kubie. Jako dziecko należała do Pioneros de la Batalla de Ideas – ruchu protestacyjnego zorganizowanego przez Fidela Castro w 1999 roku w sprawie powrotu Eliána Gonzáleza. Uzyskała tytuł magistra komunikacji na Uniwersytecie w Hawanie. Na Kubie pracowała w ogólnokrajowym radiu i telewizji już od 10. roku życia. Do Belgii przyjechała w 2015 roku po raz pierwszy opuszczając Kubę – wyruszyła wtedy w podróż dookoła świata z amerykańską organizacją non-profit Up with People. Mieszka w Antwerpii z trójką dzieci i pracuje jako specjalistka ds. marketingu cyfrowego.

Michaela Bedrníková

Michaela Bedrníková (56) jest ekspertką w dziedzinie farmacji z Czech. W dzieciństwie była członkinią komunistycznego ruchu pionierów. Jako uczennica szkoły średniej stała się aktywną chrześcijanką. Była członkinią różnych półlegalnych grup młodzieżowych ewangelickich. Jej przyjaciele to byli dysydenci, dzieci dysydentów i krewni więźniów politycznych. Uczestniczyła w nieoficjalnych działalnościach religijnych oraz w protestach studenckich jesienią 1989 roku.

Nikos Vatopoulos

Nikos Vatopoulos (64) z Grecji jest dziennikarzem gazety Kathimerini, pisarzem i fotografem, specjalizującym się w kulturze miejskiej oraz urbanistyce Aten. Wychował się w konserwatywnej rodzinie burżuazyjnej. Jego polityczne przebudzenie miało miejsce pod wpływem buntu w Politechnice Ateńskiej za dyktatury, kiedy jako nastolatek odkrył, że nie wszyscy protestujący to "komuniści" lub wrogowie istoty państwa. Nie brał udziału w żadnych działaniach opozycyjnych, ale zdawał sobie sprawę z tego, co oznacza potrzeba demokracji. Wierzy w edukację obywatelską i włączającą.

Petros Pizanias

Petros Pizanias (77 lat), emerytowany profesor Uniwersytetu Jońskiego, urodził się w Atenach, w dzielnicy Gargareta, w 1947 roku. W czasie dyktatury wojskowej podejmował działania oporu. Aby odetchnąć wolnością, w wieku 20 lat uciekł do Francji. W Paryżu zaangażował się w działalność grup oporu przeciwko greckiej dyktaturze. Studiował socjologię i historię. Po powrocie do Grecji aktywnie działał w lewicowej partii politycznej. Obecnie publikuje artykuły dotyczące bieżącej sytuacji politycznej oraz jakości demokracji.

Andrés Ruiz Grima

Andrés Ruiz Grima (73 lata) z Hiszpanii jest emerytem, okazjonalnie pracującym jako żeglarz na łodziach żaglowych. W wieku dwudziestu kilku lat został uwięziony za działalność opozycyjną wobec reżimu Franco. Brał także udział w ruchu **Yayoflautas** (organizacja Dziadków i Babć) w ramach Ruchu Oborzonych (2011) oraz wspierał niepodległościowy zryw w Katalonii (2017). Bliski ideom anarchistycznym, nie bierze udziału w wyborach i opowiada się za demokracją partycypacyjną.

Juozas Malickas

Juozas Malickas (52 lata) jest litewskim nauczycielem historii. Wykorzystuje swoją historię życia jako pomost między przeszłością a teraźniejszością Litwy. Dorastał w różnych regionach kraju, a następnie wyemigrował do Stanów Zjednoczonych, gdzie spędził 20 lat, zanim w 2020 roku powrócił na Litwę. Juozas dzieli się osobistym punktem widzenia na temat życia w czasach Związku Radzieckiego i po odzyskaniu niepodległości, ukazując również kontrast między ograniczoną rzeczywistością małego miasteczka a dynamicznym Wilnem współczesności.

Władimir Dawidow

Władimir Dawidow (63), od urodzenia mieszkający w Wilnie konsultant biznesowy, poznał prawdę o zbrodniach sowieckich, dysydentach i historii Litwy dopiero po odzyskaniu niepodległości w 1990 roku. Dla wychowanego w rodzinie lojalnej wobec reżimu, niepodległość Litwy była mieczem obosiecznym: z jednej strony odczuwał lęk o przyszłość Rosjan mieszkających na Litwie, takich jak on sam, z drugiej – przeżywał kryzys tożsamości. Jednocześnie nowa rzeczywistość dała mu otwarte granice i możliwość poznania prawdy, podróżowania i wyboru własnej drogi życiowej.

Amir Mohammadi

Amir Mohammadi (39 lat) przybył do Holandii w 2016 roku jako uchodźca z Iranu. Nie otrzymał zezwolenia na pobyt, ale nie mógł również wrócić do swojego kraju, dlatego przez sześć lat żył w cieniu, jako osoba bez dokumentów. Ostatecznie uzyskał prawo pobytu. Amir jak mało kto rozumie, co znaczy żyć bez żadnych praw.

Armandina Soares

Armandina Soares (80) jest emerytowaną nauczycielką portugalskiej szkoły publicznej. W 1974 roku mieszkała w Angoli, gdzie była świadkiem wydarzeń 25 kwietnia i końca wojny kolonialnej. W Angoli, jako nauczycielka, była aktywistką antykolonialną i prodekolonizacyjną, walczącą o niepodległość. Po powrocie do Portugalii była bardzo zaangażowaną nauczycielką w dziedzinie tzw. „edukacji wielokulturowej” w latach 90. oraz na początku nowego milenium, zawsze walcząc o dostęp do równych praw dla społeczności romskich.

Milice Ribeiro Dos Santos

Milice Ribeiro Dos Santos (79) to emerytowana psycholożka i terapeutka rodzinna z Portugalii. Pochodzi z rodziny sprzeciwiającej się dyktaturze. W 1964 roku, wraz ze swoim chłopakiem – uchylającym się od przymusowego poboru do wojska i wojny w portugalskich koloniach afrykańskich – udała się na emigrację do Paryża. Do Portugalii wróciła w 1975 roku, rok po rewolucji demokratycznej. Angażowała się w walkę o prawa młodzieży przetrzymywanej w placówkach opiekuńczo-wychowawczych oraz prawa kobiet w zakresie zdrowia seksualnego, w kraju przechodzącym transformację po konserwatywnej katolickiej dyktaturze.

Ivan Florian

Ivan Florian (52), urodzony w Rumunii, był żołnierzem podczas Antykomunistycznej Rewolucji w 1989 roku. Od 1997 roku pracował w firmie zajmującej się transportem publicznym w Bukareszcie. Od 2010 roku pełnił rolę informatora w tej samej firmie, ujawniając liczne oszustwa zarządu. W ciągu następnej dekady około 20 osób zostało informatorami w zakresie uczciwości pod jego mentorską opieką, tworząc sieć na poziomie krajowym. Składał skargi do Brukseli oraz petycje dotyczące ustawy o ochronie sygnalistów, zwracając ustawę do rumuńskiego parlamentu w celu jej rewizji.

Załącznik 2: Fragmenty tekstów dla każdej z grup

Grupa 1

Juozas Malickas (Litwa)

Pomysł życia za granicą został ukształtowany w mojej świadomości przez sowiecką propagandę, która była bardzo spójna. Konsekwentnie tłumaczyła, czym jest Zachód — że to zło, że to społeczeństwo ideologicznie niewłaściwe, nawet jeśli gospodarczo mogło wyglądać lepiej, bo ludzie lepiej się ubierali i mieli większy wybór. Ale jeśli chodzi o człowieczeństwo, to doskonale pamiętam, jak w wiadomościach pokazywano bezdomnych na ulicach amerykańskich miast, ludzi bitych podczas demonstracji. Przekaz był jasny: Ameryka chce nas podbić.

Juozas Malickas (Litwa)

Wizja Zachodu, jaką miała moja mama, również była negatywna — uważała, że panuje tam niesprawiedliwość społeczna, która pozwala aby ludzie byli bezdomni i dopuszcza do tego, żeby ludzie głodowali. Dla niej to były dowody na to, że „nasze społeczeństwo jest lepsze”. I ja podzielałam ten sam pogląd.

Lisbeth Ruiz Sanchez
(Belgia)

Później, kiedy dorosłam, cały czas mieszkalam z rodzicami. Na Kubie jest tak, że kiedy dorastasz, zostajesz z rodzicami. Więc przez całe życie miałam właściwie te same nawyki, bo nigdy nie wyprowadziłam się z domu. I to też jest coś pięknego. Czasem w jednym domu mieszkają trzy, a nawet cztery pokolenia razem. Bo finansowo często nie da się zamieszkać samemu. Więc jesteś tam całe życie, otoczony miłością i ciepłem rodziny. Nigdy nie zadawałam sobie pytania, jak wygląda świat na zewnątrz. Nie miałam potrzeby wiedzieć, co dzieje się poza Kubą. Bo dla mnie to był mój bezpieczny świat, moja strefa komfortu. Po prostu nie czułam takiej

potrzeby. Żyliśmy też w systemie społecznym, w którym niewiele rzeczy mogło przedostać się z zewnątrz. Głównie przez media, telewizję i radio — bo wszystko pochodziło od rządu, nie było prywatnych mediów, więc nie docierało do nas zbyt wiele obrazów pokazujących, jak wygląda życie poza Kubą. A jeśli czegoś nie znasz, to nie powinienesz też tego szukać. Dla mnie to było proste: jesteśmy tu szczęśliwi. I myślałam, że ludzie poza Kubą żyją mniej więcej tak samo jak my. Taki był mój mały, dziecięcy świat. Dla mnie wszystko się zmieniło w 2013 roku, kiedy po raz pierwszy wyruszyłam w wielką podróż dookoła świata. Wtedy na własne oczy zobaczyłam, jak wygląda życie poza Kubą i jak bardzo różni się od tego, co znałam.

Petros Pizantias (Grecja)

Mniej więcej od 16.–17. roku życia czułem potrzebę, żeby się wyrwać, otworzyć na świat. To było około 1963–1964 roku, w czasie, gdy kraj przechodził przez poważne i intensywne wstrząsy polityczne. Wtedy dwie osoby wprowadziły mnie w ten świat — powiedzmy, że to były indywidualności, które miały na mnie duży wpływ. Jedną z nich był mój brat, który już od młodych lat był lewicowcem, komunistą, członkiem młodzieżówki Lambrakisa. Prowadził mnie trochę za rękę — mówił, co powinienem czytać, choć często nie miałem na to ochoty. Ale robiłem to, bo starszy brat mi to narzucał. Zabierał mnie też do kina na ważne filmy, których sam bym nie wybrał — wolałem westerny, wojenne przygody i tego typu rzeczy. Ale kino było ważne dla całej naszej rodziny. Często chodziliśmy razem do kina, a rodzice osobno chodzili do teatru — bez nas. Czytanie, gazety, książki — to też było częścią życia. Drugim takim „procesem”, który mnie w pewnym sensie upolitycznił i uświadomił, że polityka jest czymś ważnym, były niedzielne poranne dyskusje w naszym domu. Spotykali się wtedy przyjaciele mojego ojca — wszyscy oprócz niego byli lewicowcami. Dyskutowali, przynosili gazety, czytali je na głos, rozmawiali. Mama w tym czasie przygotowywała przekąski, kawę i inne drobiazgi. A ja tam byłem i ich słuchałem.

Grupa 2

Nikos Vatopoulos (Grecja)

Ogólnie byłem dzieckiem, które dużo czytało, i chociaż w 1967 roku nie mieliśmy jeszcze w domu telewizora, to w 1968 już tak — może o tym porozmawiamy później. Miałem, myślę, ponadprzeciętny kontakt z tym, co działo się poza Grecją. Przede wszystkim dzięki mojemu ojcu, który znał angielski i miał prenumeratę amerykańskiego magazynu Time. Pamiętam, że Time co tydzień przychodził do nas do domu. Ojciec go czytał, a potem dawał mi — choć byłem bardzo młody — i ja go przeglądałem. Zawsze pamiętam, że wycinałem z niego obrazki albo próbowałem coś zrozumieć.

Mówię o tym, bo już od bardzo wczesnych lat obrazy z tamtego świata robiły na mnie ogromne wrażenie — pokazywały, że gdzieś daleko dzieje się mnóstwo ciekawych rzeczy, zupełnie innych niż to, co znałem z domu. Myślę, że to bardzo mi pomogło, dlatego o tym wspominam. Obrazy, dźwięki — ogólnie wszystko to, czego słuchaliśmy w domu — miało znaczenie. Mój ojciec bardzo lubił muzykę, sam też dobrze śpiewał (choć tego akurat nie przekazał dzieciom). Różne gatunki muzyki, których słuchaliśmy, różnorodność dźwięków i zagraniczne wiadomości — na tyle, na ile potrafiłem je zrozumieć jako małe dziecko — rozbudziły we mnie ciekawość i poczucie, że gdzieś tam istnieje inny świat. Taki, którego może jeszcze nie rozumiem, może nie mogę go jeszcze zobaczyć, ale który z całą pewnością gdzieś na mnie czeka.

Nikos Vatopoulos (Grecja)

A z drugiej strony, było to bardzo ciekawe, ponieważ każda forma oporu miała swoje przeciwieństwo. Jak powstawały ukośne, pirackie stacje radiowe, nielegalne oczywiście, i jak obcy muzycy rockowi oraz wszystkie progresywne ruchy muzyczne rozprzestrzeniały się poprzez kanały undergroundowe, ale były też szeroko rozpowszechnione i miały ogromny wpływ na scenę muzyczną. Cała ta progresywna muzyka zagraniczna, nie tylko pop, który oczywiście zawsze był, jest i będzie

	popularny, dotyczyła wszystkich, ale także bardziej wyrafinowane gatunki muzyczne, które na pewno były spolitaryzowane, wychodziły z Anglii, z Ameryki, i znalazły kanały komunikacji z grecką młodzieżą.
--	---

Nikos Vatopoulos (Grecja)	Pamięć o tych przemianach, tak jak je opisałem, i to, jak zostały we mnie utrwalone, a teraz, gdy o nich mówię wskazują, że było to coś, co mną wstrząsnęło. Może przeżyłem je bardziej w milczeniu, ale mimo wszystko miały na mnie bardzo intensywny wpływ. Zdecydowanie mnie ukształtowały. Dlatego uważam, że przemiany od dyktatury do wolności i demokracji, ma w sobie zarówno ten moment zerwania, jak i otwarcia. Przynajmniej w moim pokoleniu, była to rzecz, która bardzo mocno mnie określiła.
---------------------------	---

Ivan Florian (Rumunia)	Reszta świata docierała do nas tylko przez pirackie kasety — zarówno audio, do odtwarzacza kasetowego, jak i wideo, żeby obejrzeć film. W pewnym momencie istniały nawet grupy, które wynajmowały jakieś pomieszczenia, żeby wyświetlać filmy, jak to się wtedy mówiło. To znaczy, miały telewizor kolorowy, kamerę wideo i szło się, płaciło, żeby obejrzeć film. Pamiętam, że był taki teatr na ulicy Lipscani, poszedłem tam i stałem w kolejce przez długi czas, żeby zobaczyć „E.T.”. To był pierwszy film, który obejrzałem na wideo. Potem słynny stał się „Rocky”, i pamiętam, że zaczęliśmy trenować z kolegami z osiedla, biegaliśmy po schodach na Politechnice, czuliśmy się jak „Rocky”. To była trochę nasza ucieczka od tej sytuacji. I automatycznie patrzyliśmy na Coca-Colę czy Pepsi z tęsknotą, widząc je w tych reklamach czy filmach, wyobrażając sobie, co się tam dzieje, jak dobrze jest.
------------------------	---

Grupa 3

Armandina Soares
(Portugalia)

Jeśli chodzi o sytuację w kraju, zawsze mieliśmy nadzieję, że Salazar zniknie z powierzchni ziemi. Marzyliśmy więc o innym życiu w Portugalii. Mieliśmy pewne informacje o tym, co się działo... bo niektórzy z nas słuchali takiej audycji radiowej... nie pamiętam już, jak się nazywała... tej konspiracyjnej audycji. Więc wiedzieliśmy, co się dzieje. Mieliśmy dostęp do lektury, na przykład Sartre był dla nas wszystkich ważnym punktem odniesienia, podobnie jak Simone de Beauvoir... Więc mieliśmy jakieś pojęcie o świecie. Na przykład ja i grupa przyjaciół chodziliśmy do jednej księgarni, już ci chyba o niej wspominałam... chyba nazywała się Divulgação. Tam zawsze mieli ukryte zakazane książki. Wiedzieli, kim jesteśmy. Więc mogliśmy je kupować. Miałam mnóstwo zakazanych książek. Właściwie to zawsze je miałam. W moim domu — to będzie problem, kiedy mnie już nie będzie... co się stanie z tymi wszystkimi książkami? Trudno powiedzieć.

Jak to robiliście? Kupowaliście zakazane książki?

Po prostu tam chodziliśmy i pytaliśmy. Mniej więcej wiedzieliśmy, co mają na stanie... Chcieliśmy te książki, żaden problem... Dostarczali je. Płaciliśmy i tyle. Oni już nas znali... Często tam chodziliśmy, bo na szczęście książek nie cenzurowano przed wydrukowaniem. Cenzura następowała dopiero po ich wydaniu i rozprowadzeniu do księgarni. Wtedy były z nich wycofywane.

Władimir Dawidow (Litwa)

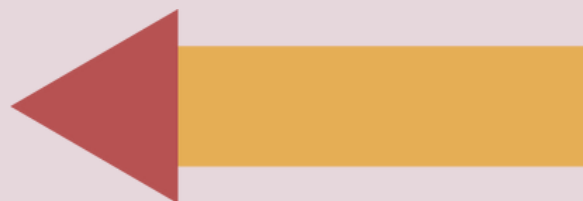
Za czasów Związku Radzieckiego nasz kraj był zamknięty, a wyjazdy za granicę były trudne – traktowano je niemal jak coś wyjątkowego. Ludzie mogli podróżować tylko do krajów socjalistycznych, ale do kapitalistycznych – już nie bardzo. Za to dużo podróżowaliśmy po samym Związku Radzieckim. Byłem na Krymie, moja siostra studiowała w Sankt Petersburgu, więc odwiedzałam Petersburg, Moskwę i inne miasta. Później, w czasie studiów, moją pasją były podróże i turystyka sportowa. Odwiedziłem Kaukaz, Tienszan, Pamir i różne regiony w różnych częściach związku. Miałem okazję sporo zobaczyć i zyskać wyobrażenie o tym, jak wyglądał nasz kraj. Ale jeśli chodzi o wyjazdy za granicę – nie marzyliśmy o tym. Dla nas wyjazd do krajów kapitalistycznych był jak dziś marzenie o locie na Księżyc – więc nie mieliśmy wielkich nadziei na poznanie świata. Ponieważ nie wiedzieliśmy, co tam jest, to może nawet nie czuliśmy takiej potrzeby. I tak nie było możliwości podróżowania. Nie mieliśmy więc żadnych złudzeń co do demokracji – rozumieliśmy, że praktycznie nie było wyborów, bo często startował tylko jeden kandydat. Tak było często. Tego kandydata wyznaczała na przykład partia. I był praktycznie mianowany. Głosowanie było formalnością, bo wyniki pokazywały ponad 90% głosów na tego jednego, jedyne kandydata – więc wiadomo było, że to nie były prawdziwe wybory. Ale była jeszcze jedna kwestia. Pewne zaufanie do władzy istniało. Była indoktrynacja, propaganda i cały proces wychowawczy – zarówno w szkole, jak i w pracy. Tę sytuację traktowano jako coś normalnego, można tak powiedzieć. Chociaż z drugiej strony – rozumieliśmy, że to nie są wybory, tylko mianowania. Myślę, że istniała oficjalna, „zalecana” opinia i wiele osób się z nią utożsamiało, powiedzmy to tak. Oczywiście, słyszeliśmy, że są dysydenci, że są ludzie, którzy protestują. Ale było ich bardzo niewielu i tak naprawdę nie rozumieliśmy tych protestów ani ich przyczyn... Po prostu nie docierało to do nas w pełni.

Władimir Dawidow (Litwa)

Kiedy odbywałem służbę wojskową, wstąpiłem do Partii Komunistycznej – nazwijmy to z wygody. Jeśli ktoś chciał zrobić karierę w Związku Radzieckim, musiał być członkiem partii.

Amir Mohammadi (Holandia)

W niektórych krajach, zwłaszcza w tym, z którego pochodzę – czyli w Iranie – nawet najmniejsze aspekty życia są związane z polityką. Nie da się od niej uciec, bo polityka cię dogania. To inni decydują o każdym elemencie twojego życia, a każda decyzja ma dla ciebie konsekwencje. Dlatego ludzie automatycznie wybierają jedną z dwóch dróg: albo się wycofują, skupiając się tylko na własnym życiu i ignorując rzeczywistość, albo decydują się działać i walczyć o zmiany.

Grupa 4

Milice Ribeiro Do Santos
(Portugalia)

Urodziłam się jednak w rodzinie – w serdecznej rodzinie – która należała do opozycji, jak to się wtedy mówiło. Jako rodzina mieliśmy zupełnie inny sposób bycia niż otaczające nas środowisko – funkcjonujące w przytłaczającej atmosferze „pochylonej głowy”, represji, braku dobrostanu i wartości całkowicie sprzecznych z tymi, które wyznawali moi bliscy. To wszystko tworzyło pewien klimat... Moi rodzice... Mój ojciec był lekarzem, bibliofilem, miłośnikiem sztuki. Mama zajmowała się domem. Oboje stworzyli atmosferę ciepła i otwartości. Wszyscy moi znajomi – zarówno chłopcy, jak i dziewczęta – lubili przychodzić do nas do domu, rozmawiać swobodnie, także z moimi rodzicami, i dzielić się swoimi przemyśleniami. To było bardzo zdrowe środowisko. Ludzie mogli rozmawiać tylko w domu – oczywiście! Spotkania były zakazane. Nawet zwykłe pogawędki na ulicy, czułe pocałunki – to też było zabronione. Dlatego nasz dom stał się tak naprawdę pewnym rodzajem schronienia dla grupy osób – i to naprawdę była prawda.

Michaela Bedrníková
(Czechy)

Pamiętam, jak kiedyś – byłam wtedy w drugiej klasie – wróciłam ze szkoły cała podekscytowana, bo puszczali piękny film o Leninie, bardzo emocjonalny, poruszający. Opowiadałam o tym mamie z wielkim entuzjazmem, a ona właśnie gotowała, mieszała coś na patelni... i nawet na mnie nie spojrzała, co było u niej nietypowe. Zwykle reagowała, gdy coś opowiadałam, a tym razem – w ogóle. A potem tylko rzuciła jakiś krótki komentarz na ten temat. To było moje pierwsze doświadczenie pokazujące, że mimo tego, w jakim otoczeniu dorastałam, moi rodzice wcale nie uważali tego systemu za słuszny. I wtedy po raz pierwszy zrozumiałam, że po prostu nie zgadzają się z tym, co się dzieje.

Andres Ruiz Grima
(Hiszpania)

W gronie znajomych zaczęliśmy rozmawiać o różnych sprawach, czytać różne rzeczy. Miałem do tego wszystkiego dość krytyczne podejście. Oczywiście, duży wpływ wywarła na nas Rewolucja Październikowa, ale mieliśmy też sporo zastrzeżeń. Zaczynaliśmy to wszystko analizować i mówiliśmy sobie: no dobrze, rewolucja jest robiona dla ludzi, w imię ludzi – ale potem władza zostaje im odebrana. Trafia w ręce Komitetu Centralnego partii. I to już dla mnie nie miało większego sensu. A potem stalinizm i wszystko, co widzieliśmy w '68 w Pradze, a wcześniej na Węgrzech w '56 – to wszystko zaczynało zgrzytać. Bo jeśli to ma być rewolucja...?

Czytało się o tym, że w Rosji na początku chodziło o hasło: „cała władza w ręce rad”, a potem nagle nie była to już władza rad, tylko władza Komitetu Centralnego Partii Komunistycznej. I to już kompletnie do mnie nie przemawiało – mimo że sam komunizm jako idea, jako ideologia, ma wiele odmian i potencjalnie mógłby być rozwiązaniem dla ludzkości. Ale jeśli nie rozwiąże się kluczowej kwestii: kto ma władzę – to donikąd nie dojdziemy. Wszystkie rewolucje zawodzą. Spójrz na Chiny czy Rosję – jeśli to w ogóle były rewolucje. Zrozumiałem, że mam w sobie pewną tendencję – niektórzy nazywali ją libertariańską. Pamiętam moje pierwsze kontakty z ludźmi z partii komunistycznej czy z Komitetów Robotniczych. Kiedy w jakimś półkonspiracyjnym barze pozwoliłem sobie coś zniuansować, od razu ktoś powiedział: „Aha, to ty jesteś anarchista. Ty jesteś utopista.” A ja na to: „Może jestem utopista, może anarchista, nie wiem.”

Nigdy nie sprzedawałem żadnego dogmatu ani ideologii. Nigdy. Nawet dziś, w mediach społecznościowych, tego nie robię. Nie macham żadną flagą, nie promuję żadnej ideologii jako jedyne rozwiązanie dla ludzkości. Mam swoje zdanie, konfrontuję je z innymi, szukam informacji, ale nie sprzedaję ideologii.

Wierzę, że tylko wtedy, gdy władza jest pozioma, zdecentralizowana – tylko wtedy rewolucja może mieć jakąś wartość. W przeciwnym razie zawsze pojawi się jakaś klika – obojętnie, czy nazwiesz ich oligarchami kapitalistycznymi, czy partyjnymi – która zawłaszczy rewolucję. Zawsze.

Załącznik 3: Pytania dla grupy

Grupa 1

Fragment: Juozas Malickas (Litwa)

1. Jaką rolę odegrała radziecka propaganda w kształtowaniu opinii publicznej na temat Zachodu według Juozasa Malickasa?
2. W jaki sposób radziecki obraz Zachodu kontrastował z ideałami zachodnimi i dlaczego może to być istotne z historycznego punktu widzenia?
3. Jak poglądy matki Juozasa na temat Zachodu były zgodne ze stanowiskiem władz radzieckich?
4. Co ten opis sugeruje o polityce izolacjonizmu Związku Radzieckiego i jej wpływie na postrzeganie Zachodu przez poszczególnych ludzi?

Fragment: Lisbeth Ruiz Sanchez (Belgia)

1. W jaki sposób życie w wielopokoleniowej rodzinie wpłynęło na światopogląd Lisbeth Ruiz Sanchez oraz jej postrzeganie życia poza Kubą?
2. Jaką rolę odegrała kontrola mediów przez władze kubańskie w kształtowaniu zrozumienia przez Lisbeth życia poza Kubą?
3. W jaki sposób doświadczenia Lisbeth z dzieciństwa na Kubie zmieniły jej spojrzenie na poczucie bezpieczeństwa zapewniane przez system państwowy?
4. Jaki wpływ na jej rozumienie życia poza Kubą miała podróż dookoła świata w 2013 roku?

Fragment: Petros Pizanias (Grecja)

1. Jak klimat polityczny w Grecji na początku lat 60. wpłynął na zainteresowanie świadka polityką?
2. W jaki sposób spotkania rodzinne i towarzyskie służyły jako forma edukacji politycznej dla świadka?
3. Jaki wpływ na wczesną świadomość polityczną świadka miał jego brat i jego zainteresowania kulturalne?
4. W jaki sposób sztuka i kultura (szczególnie kino i literatura) wpływały na poglądy polityczne w Grecji w połowie XX wieku?

Grupa 2

Fragment: Nikos Vatopoulos (Grecja)

1. W jaki sposób dostęp do magazynu Time i zagranicznej muzyki wpłynął na ciekawość świadka dotyczącą życia poza Grecją?
2. Jakie znaczenie miały „pirackie” stacje radiowe i podziemne kanały muzyczne w Grecji lat 60, według świadka?
3. W jaki sposób świadek sugeruje, że życie pod dyktaturą wpłynęło na kulturę młodzieżową w Grecji?
4. Co świadek rozumie przez „przemiany” i jak opisuje ich wpływ na siebie oraz swoje pokolenie pod względem emocjonalnym i społecznym?
5. Jak relacja świadka daje umożliwia wgląd w rolę dostępu do kultury (muzyka i magazyny) jako formę oporu lub intelektualnej ucieczki?
6. Dlaczego świadek uważa, że polityczne i kulturowe zmiany z jego młodości miały trwały wpływ na jego życie?

Fragment: Ivan Florian (Rumunia)

1. Jak pirackie kasety i wynajmowane pokoje wideo stawały się łącznikiem ze światem zewnętrznym dla świadka i innych członków ich społeczności?
2. Dlaczego oglądanie filmów takich jak *E.T.* czy *Rocky* było dla świadka pamiętym doświadczeniem, i jak te filmy wpłynęły na działalność młodzieży?
3. Jaką rolę w kształtowaniu poglądów świadka na życie poza jego krajem odgrywały produkty konsumpcyjne, takie jak Coca-Cola czy Pepsi? Czy były one symbolami idealizowanego stylu życia?
4. Jak doświadczenie świadka ilustruje kulturowy wpływ zachodnich mediów w krajach, w których zagraniczne treści były ograniczone?
5. Co fakt, że ludzie stali w kolejkach przez godziny, by obejrzeć piracki film, mówi o społecznym i kulturalnym środowisku w kraju świadka w tym czasie?
6. W jaki sposób angażowanie się w zagraniczne media i muzykę było zarówno formą oporu, jak i osobistej „ucieczki” dla świadka?

Grupa 3

Fragment: Armandina Soares (Portugalia)

1. Jak tajne audycje radiowe i zakazana literatura pomogły kształtować rozumienie przez świadka życia poza Portugalią w czasach rządów Salazara?
2. Jaka rolę w intelektualnym życiu świadka i jego przyjaciół odgrywali pisarze tacy jak Jean-Paul Sartre i Simone de Beauvoir?
3. Jak świadek i jego przyjaciele zdobywali zakazane książki, i co to mówi o systemie cenzury w Portugalii?
4. Jak doświadczenie świadka związane z zakazanymi książkami i informacjami odzwierciedla opór przeciwko reżimowi Salazara?
5. Co ten opis ujawnia na temat klimatu kulturalnego w Portugalii pod rządami Salazara, zwłaszcza w odniesieniu do dostępności i cenzury idei?

Fragment: Vladimir Davydov (Litwa)

1. Jak doświadczenia świadka związane z podróżowaniem po ZSRR wpłynęły na jego postrzeganie świata poza granicami Związku Radzieckiego?
2. Jakie wyzwania lub bariery utrudniały obywatelom ZSRR podróżowanie za granicę, i jak kształtowało to ich perspektywę na obce kraje?
3. Jak świadek opisuje wybory w ZSRR, i co ten opis ujawnia o klimacie politycznym w Związku Radzieckim?
4. Dlaczego świadek uważa, że istniało zaufanie do rządu radzieckiego mimo braku prawdziwych wyborów? Czy istniała jakaś praktyka polityczna, która wzmacniała lojalność wobec rządu?
5. Jakie motywacje stały za dołączeniem do Partii Komunistycznej, według świadka, i jak odzwierciedlają one dynamikę kariery w ZSRR?
6. Jak perspektywa świadka na dysydentów i protesty odzwierciedla szerszą społeczną postawę wobec sprzeciwu politycznego w ZSRR?

Fragment: Amir Mohammadi (Holandia)

1. Co Amir ma na myśli, mówiąc, że w Iranie „nawet najmniejsze aspekty życia są związane z polityką”?
2. Jak Amir opisuje dwie główne postawy Irańczyków wobec polityki: jedni decydują się wycofać z polityki, inni postanawiają aktywnie opierać się?
3. Jakie wnioski z perspektywy Amira można wyciągnąć na temat szerszych wyzwań społecznych, z jakimi borykają się ludzie żyjący w reżimach restrykcyjnych politycznie?

Grupa 4

Fragment: Milice Ribeiro Do Santos (Portugalia)

1. Jak środowisko rodzinne Milice różniło się od ogólnej atmosfery społecznej pod rządami opresyjnego reżymu, i jaką rolę jej dom odgrywał dla przyjaciół i gości?
2. W jaki sposób dom Milice pełnił funkcję „schronienia” dla otwartych dyskusji, i dlaczego było to istotne w warunkach politycznych, w których żyła?
3. Jakie wartości przekazywali rodzice Milice w domu, i jak te wartości kontrastowały z tymi przekazywanymi przez otaczające środowisko polityczne?
4. Dlaczego doświadczenie Milice może odzwierciedlać szersze dynamiki społeczne osób sprzeciwiających się reżimom opresyjnym?

Fragment: Michaela Bedrníková (Czechy)

1. Co reakcja matki Michaeli na jej entuzjazm wobec filmu o Leninie ujawnia na temat postawy jej rodziny wobec reżimu politycznego?
2. Jak to doświadczenie ukształtowało zrozumienie Michaeli na temat poglądów jej rodziny na temat rządu?
3. Jakie znaczenie ma historia Michaeli w kontekście wpływu propagandy państwowej na dzieci?
4. Jak relacja Michaeli ilustruje podział pokoleniowy w odpowiedzi na propagandę rządową w krajach pod wpływem ZSRR?

Fragment: Andres Ruiz Grima (Hiszpania)

1. Jak świadek opisuje początkowy podziw dla Rewolucji Październikowej i co doprowadziło do jego ostatecznego rozczarowania?
2. Jakie konkretne wydarzenia, takie jak te na Węgrzech i w Czechosłowacji, przyczyniły się do wątpliwości świadka na temat sukcesu rewolucji komunistycznych?
3. Co świadek rozumie przez „poziomą” strukturę władzy i dlaczego uważa, że jest to kluczowe dla prawdziwej rewolucji?
4. Jak interakcje świadka z członkami Partii Komunistycznej i Komitetami Robotniczymi ukształtowały jego rozumienie etykiet politycznych, takich jak „anarchista” czy „utopista”?

Załącznik 4: Karty refleksji dla młodzieży

KARTY REFLEKSJI

1. Młodzież żyjąca w krajach rządzonych przez totalitarne reżimamy ulegała następującym wpływom (wymień przynajmniej trzy pozytywne lub negatywne wpływy):

2. Ludzie żyjący w krajach rządzonych przez totalitarne reżimy uważali, że życie w kraju demokratycznym było...

3. Do aspektów, które uważamy za korzystne dla osoby żyjącej w kraju demokratycznym, należą:

4. Po dzisiejszym ćwiczeniu uważam, że życie w kraju demokratycznym jest...

5. Dzisiejsze ćwiczenie opisane jednym SŁOWEM:

Czy wiesz, co twoi dziadkowie myślą o młodych ludziach?

Ćwiczenie

Ćwiczenie: dialog międzypokoleniowy

Załączniki

Załącznik 1: Krótkie biografie świadków

Załącznik 2: Fragmenty tekstów

Załącznik 3: Co demokracja oznacza dla obywatela?

Załącznik 4 Jakie są obecnie oczekiwania wobec młodych ludzi?

Załącznik 5 Co oznacza życie w społeczeństwie totalitarnym?

Załącznik 6: Przegląd teatru dokumentalnego

Linki

Fragmenty

Narracja „Czy wiesz, co Twoi dziadkowie myślą o młodych ludziach?”

Ćwiczenie

dialog międzypokoleniowy

Denis Detling i Vassiliki Sakka

Muzeum Sławonii – Muzei Slavonije i Stowarzyszenie Nauczania Historii w Grecji, AHEG

Ćwiczenie „Czy wiesz, co Twoi dziadkowie myślą o młodych ludziach?” jest przeznaczone dla uczniów w wieku 16-18 lat i koncentruje się na badaniu demokracji z perspektywy historycznej i międzypokoleniowej. W ciągu 90 minut uczniowie podejmą refleksję nad życiem w krajach rządzonych przez totalitarne reżymy, przyjrzą się zasadom demokracji oraz przeanalizują społeczne oczekiwania wobec młodych ludzi. Za pomocą dyskusji, zadań w grupach, źródłom multimedialnym oraz w połączeniu z dialogiem międzypokoleniowym, lekcja pomoże rozwinąć myślenie krytyczne, zdolność do współpracy i empatii. Zakończenie lekcji polega na burzy mózgów, podczas której uczniowie opracują możliwe sposoby jakimi mogą przyczynić się do kształtowania demokracji, zachęcania do aktywnego udziału w życiu obywatelskim oraz brania odpowiedzialności.

Ćwiczenie: Dialog międzypokoleniowy

Grupa wiekowa: 16 - 18 lat

Czas trwania: 90 minut

Materiały: Karteczki samoprzylepne, markery, krótkie biogramy świadków ([Załącznik 1](#)), [fragmenty wideo](#), fragmenty tekstów ([Załącznik 2](#)), [Narracja](#), [Załącznik 3](#): Co oznacza demokracja dla obywatela?, [Załącznik 4](#): Jakie są obecnie oczekiwania wobec młodych ludzi? i [Załącznik 5](#): Co oznacza życie w społeczeństwie totalitarnym?

Fragmenty:

[Fragment 1: Ovidia Sanchez Raquenes \(Hiszpania\).](#)

[Fragment 2: Petros Pizantias \(Grecja\).](#)

[Fragment 3: Slobodanka Moravčević \(Belgia\).](#)

[Fragment 4: Norbert Ngila \(Belgia\).](#)

[Fragment 5: Nikos Vatopoulos \(Grecja\).](#)

[Fragment 6: Željko Rogina](#)

[Fragment 7: Rasa Kaušakienė \(Litwa\).](#)

[Fragment 8: Joanna Miłosz-Piekarska](#)

Rezultaty ćwiczenia:

Dzięki temu ćwiczeniu uczniowie:

- Zdobędą wiedzę na temat życia w systemach totalitarnych w XX wieku.
- Zidentyfikują podstawowe prawa i obowiązki obywateli w systemie demokratycznym.
- Rozwiną umiejętności prowadzenia dyskusji grupowej oraz prezentowania wspólnych wniosków.
- Zastosują refleksję osobistą do przemyśleń nad odpowiedzialnością obywatelską oraz aktywnym udziałem w życiu publicznym.
- Wzmocnią postawy empatii oraz zrozumienia dla różnic pokoleniowych poprzez analizę doświadczeń osób starszych.
- Porównają współczesne oczekiwania wobec demokracji z historycznymi i pokoleniowymi perspektywami.

Krok 1: Wprowadzenie (10 minut)

Cel: Wprowadzenie do tematu

Krótką rozmowa z uczniami przy użyciu kilku pytań pomocniczych:

Jak sądzicie, co wasi rodzice i dziadkowie myślą o was – jako uczniach lub młodym pokoleniu ogólnie – o waszym stylu i sposobie życia? Co wam mówią na ten temat? Czy wiecie, jak wyglądało życie waszych dziadków przed przemianami demokratycznymi? Czy dzielą się z wami swoimi wspomnieniami?

W trakcie rozmowy uczniowie powinni sporządzać notatki dotyczące życia przed wprowadzeniem systemu demokratycznego. W celu uzyskania pogłębionych odpowiedzi, można sięgnąć do Załącznika 3.

Po zakończeniu rozmowy nauczyciel prezentuje materiał filmowy oparty na narracji, a następnie prowadzi krótką refleksję na temat tego, kim są świadkowie i jakie doświadczenia przekazują.

Krok 2: Dyskusja o demokracji (15 minut)

Cel: Zbadać sposób postrzegania demokracji przez uczniów

Podziel uczniów na małe grupy i poproś ich o wspólne zastanowienie się nad pytaniem: „Czym dla was jest demokracja?” Uczniowie zapisują swoje pomysły na karteczkach samoprzylepnych, a następnie umieszczają je na tablicy tematycznej pod nazwą „Ściana Demokracji”. Po zakończeniu pracy w grupach przeprowadź wspólną dyskusję, porównując odpowiedzi uczniów z kluczowymi zasadami demokracji przedstawionymi w [Załączniku 3](#).

W celu pogłębienia rozmowy, można zadać uczniom następujące pytania:

- Które prawa uważacie za najważniejsze?
- Czy są takie prawa, które dziś są traktowane jako oczywiste?

Krok 3: Społeczne oczekiwania wobec młodych ludzi (15 minut)

Cel: Analiza oczekiwań społecznych wobec młodzieży

Uczniowie ponownie pracują w małych grupach. Ich zadaniem jest odpowiedzieć na pytanie: „Czego społeczeństwo oczekuje dziś od młodych ludzi?” Swoje pomysły zapisują na karteczkach samoprzylepnych, a następnie przyklejają je na „Ścianie Oczekiwań”. W dalszej części zajęć wykorzystaj [Załącznik 4](#) jako punkt odniesienia do rozmowy na forum klasy. Uczniowie mogą również uzupełnić „Ścianę Oczekiwań” o dodatkowe refleksje wynikające z dyskusji.

Opcjonalne rozszerzenie zajęć: Jeśli pozwala na to czas, poproś uczniów o pogrupowanie oczekiwań według ich ważności lub stopnia trudności w realizacji.

Krok 4: Eksploracja multimedialna (10 minut)

Cel: Zdobyć wiedzę o międzypokoleniowych perspektywach na temat demokracji

Wspólnie obejrzyjcie fragmenty świadectw, w których dziadkowie lub przedstawiciele starszego pokolenia dzielą się swoimi opiniami na temat młodzieży i demokracji. Następnie, w małych grupach, uczniowie analizują nagrania, korzystając z przygotowanych kontekstowych kart pracy i odpowiadając na pytania:

- Do jakich doświadczeń odwołują się świadkowie?
- W jaki sposób przedstawione perspektywy różnią się od naszych poglądów?
Jak wypadają w porównaniu z informacjami zapisanymi na „Ścianie Demokracji” i „Ścianie Oczekiwań”?

Na zakończenie zajęć każdy z uczniów dzieli się jednym komentarzem, który szczególnie go zaskoczył lub skłonił do refleksji.

Krok 5: Dialog międzypokoleniowy (15 minut)

Cel: Wspieranie dialogu pomiędzy uczniami a społeczeństwem

Przeprowadź dyskusję z całą klasą, opierając się na następujących pytaniach:

- Czy posiadacie prawa i obowiązki, które są niezbędne do funkcjonowania w demokracji?
- Czy dziadkowie również posiadają prawa?
- Jakie elementy naszych współczesnych systemów demokratycznych można by ulepszyć – w porównaniu do tego, czego nie mieli nasi rodzice?

W oparciu o przeprowadzoną rozmowę, uczniowie mogą powrócić do zapisanych wcześniej myśli na „Ścianie Oczekiwań”, dokonać ich modyfikacji lub dodać nowe refleksje.

Zadanie domowe (opcjonalne – wyniki można omówić na kolejnych zajęciach):
Poproś uczniów, aby przeprowadzili rozmowę z członkiem rodziny lub starszym krewnym, zadając mu/jej poniższe pytania:

- Co dla ciebie oznacza demokracja?
- Czego oczekujesz od młodszych pokoleń w demokratycznym społeczeństwie?
- Jakie oczekiwania miałeś/miałaś wobec swoich rodziców lub dziadków?

Krok 6: Zakończenie – działania na przyszłość (15 minut)

Cel: Synteza pomysłów i refleksja nad tym, w jaki sposób młodzież może aktywnie współtworzyć demokrację

Przeprowadź z klasą wspólną dyskusję wokół pytania: „Jaką rolę mogą odegrać młodzi ludzie w tworzeniu pozytywnych zmian?” Wspólnie z uczniami opracujcie listę konkretnych, możliwych do zrealizowania działań, które młodzież może podjąć na rzecz demokracji (na przykład: udział w projektach społecznych, głosowanie po osiągnięciu pełnoletności, inicjatywy na rzecz środowiska naturalnego).

Pomysły uczniów należy zapisać na nowej tablicy pod nazwą „Ściana Działań”.

Zajęcia alternatywne (opcjonalne, czas trwania: 90 minut)

Ćwiczenie alternatywne[1]: Zastosowanie technik teatru dokumentalnego (90minut)

Teatr dokumentalny[2]: teatr, który przenika przestrzeń publiczną, rzeczywistość, życie.

„Obudzić publiczność z estetycznego snu” -Milo Rau

[1] Jest to technika teatralna, która zwykle wykorzystywana jest w projektach teatru dokumentalnego — jednak może być stosowana również samodzielnie, tak jak w przedstawionym przykładzie.

Pełne stworzenie przedstawienia w nurcie teatru dokumentalnego wymaga większej liczby sesji, jednak technika ta jest powszechnie stosowana i szczególnie odpowiednia w pracy ze świadectwami ustnymi.

[2] Aby zapoznać się z historią teatru dokumentalnego, zajrzyj na „Teatr dokumentalny i szkoła”.

Teatr dokumentalny w szkole[3]

Stworzenie teatru dokumentalnego w szkole wymaga przeprowadzenia przez uczniów badan (np. uczniowie zbierają świadectwa – historia mówiona), udziału ekspertów, dokumentowania badań uczniów oraz dyskusji na wybrany temat (na żywo lub nagranej), zastosowania języka sztuki (obrazy, plakaty, muzyka, fragmenty filmów), znalezienia pytań dotyczących tematu oraz stosowania technik teatralnych. Więcej informacji i przykładów teatru dokumentalnego znajduje się w Aneksie 6.

Jak przygotować teatr dokumentalny na dany temat?

Prace przygotowawcze składają się z następujących etapów: opracowanie materiału, wyrażanie i ukazywanie uczuć (strach, wstyd, złość, upokorzenie, duma, frustracja, rozczarowanie itp.), poszukiwanie i odkrywanie lub tworzenie nowych materiałów na dany temat (na przykład kolejne wywiady z krewnymi, rodzicami, dziadkami, imigrantami itp.), umieszczanie tła historycznego, znalezienie osi/ tematów odpowiednich do sprawy. Należy pamiętać o roli jaką odgrywają lokalność, integracja perspektyw ze względu na płeć i klasy społeczne oraz potrzeby i zainteresowania uczniów.

Dramatyzacja jest kluczowym elementem, który realizowany jest w nowym przedstawieniu napisanym przez uczniów. Podstawowe tematy wynikają z istniejącego materiału, a stosowane do ich wyrażenia są odpowiednie techniki teatralne, takie jak monolog, korytarz świadomości, aktorstwo itp. Dialogi i debata są dokumentowane i wzbogacane o multimedia (muzyka, filmy itp.).

[3] Na podstawie pracy Natashy Merkouri (AHEG), realizowanej i wykonywanej przez uczniów w wieku 15 lat w ramach programu Changing Democracies: <https://www.youtube.com/watch?v=XaQED-j7GgI>

Mówiąc inaczej, teatr dokumentalny to połączenie rzeczywistości i gry aktorskiej (z elementem zaskoczenia).

Ważne elementy

Bardzo ważne jest stawianie pytań, omawianie wyników pracy (i debatowanie na ich temat), rozmowy z ekspertami (historyk, socjolog/antropolog/reżyser itp.) oraz komentowanie źródeł: filmów, zdjęć, świadectw, sztuki itp. Niewątpliwie ważny jest sam występ; uczniowie poszukują odpowiedzi i nowych pytań, które się pojawiają. Tak tworzy się teatr dokumentalny (oryginalność jest w nim ważna).

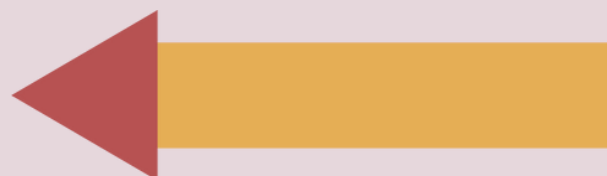
Proponowana sugestia

Uczniowie wspólnie zaczynają komentować wyrażenie: „Czy moja demokracja to twoja demokracja?” Co oznacza dla ciebie demokracja? Jak i dlaczego ludzie walczą o demokrację?” Na tym etapie bardzo ważne jest zbadanie tła historycznego oraz użycie stosownej mapy oraz ilustracji w celu dokumentacji wyników pracy.

Przez kilka minut ekspert/historyk mówi (na nagraniu wideo lub osobiście) o roku 1989 i rozpadzie reżimów komunistycznych, a także/o upadku dyktatur w Grecji, Hiszpanii, Portugalii oraz o fali migracji w 2015 roku itp. Wybierasz, na czym chcesz się skupić.

Nowe pytania, które pojawiają się, to m.in. „Jakie były warunki przy wjeździe do krajów dla ludzi przyjeżdżających z innych miejsc/krajów?” 4-5 uczniów odgrywa: doświadczenia, uczucia, determinację, możliwie z podejściem do kwestii płci. Fragmenty filmu na ten temat są odtwarzane w tle bez dźwięku. Na tym etapie socjolog może interweniować jako ekspert (wideo lub osobiście).

Przedstawienie może także obejmować oczekiwania, marzenia, aspiracje, porażki, frustrację w formie monologu lub dialogu wyrażającego myśli i uczucia, problemy z tożsamością oraz poczucie przynależności lub pytania takie jak „Co poszło nie tak, jeśli coś poszło nie tak?”

Poniżej przedstawiamy wzór: Migranci drugiej generacji ponownie podchodzą do kwestii swojego kraju pochodzenia. Są dumni ze swoich imion, swojej kultury: muzyki, teatru, kultury niematerialnej, kultury popularnej. Jako przykład możemy wykorzystać migrantów pochodzenia albańskiego i innych (np. azjatyckiego, afrykańskiego) w Grecji i/lub innych krajach. Możemy obejrzyć świadectwo Niko, młodego Greka-nigeryjczyka: <https://www.istorima.org/sign-in> ("Black and Greek"). W kontekście pierwotnego pytania "Czy moja demokracja jest twoją demokracją?", porównujemy je z wywiadami migrantów, uczestników projektu Changing Democracies.

Na koniec przechodzimy do podsumowania: kilka odpowiedzi, więcej pytań, dużo do przemyślenia i przetworzenia.

Kategorie tematyczne/tematy

Możliwe kategorie tematyczne to: 1. Opór, walka, strach, radość, nadzieja: dążenie do demokracji, 2. Faza przemian, 3. Oczekiwania, aspiracje, frustracja, 4. Postdemokracja[4], inkluzja, prawa człowieka i kwestii „obywateli drugiej kategorii”, fake news, kontrola mediów itp., 5. Młodzież i starsze pokolenia, 6. Co możemy zrobić?

Proponowane działania dla uczniów

Oto kilka propozycji kreatywnych działań, które aktywizują uczniów i mogą mieć charakter refleksyjny, jak na przykład:

1. Zapisz swoje myśli i uczucia.
2. Wybierz osobę (literacką lub rzeczywistą) i wyobraź sobie jej codzienne życie przed i po transformacji. Albo wyobraź sobie życie młodej osoby za 10 lat.
3. Zlokalizuj na mapie miejsce, nazwy i trasy osób, o których mowa.
4. Omów ze swoimi kolegami i koleżankami z innych krajów i porównaj ich doświadczenia oraz wspomnienia związane z historią rodzinną z doświadczeniami świadków. Przeprowadź wywiad z członkami ich rodzin.
5. Uchwyc sedno swojego badania poprzez sztukę (wiersz, tekst swobodny, obraz, teatr itp.).

[4] Definicja Croucha: „Społeczeństwo postdemokratyczne to takie, które wciąż posiada i wykorzystuje wszystkie instytucje demokracji, ale w którym stają się one coraz bardziej formalną skorupą. Energia i innowacyjna siła przenoszą się z areny demokratycznej do małych kręgów elity polityczno-ekonomicznej.” Crouch twierdzi, że „nie żyjemy w społeczeństwie postdemokratycznym, ale zmierzamy ku takiemu stanowi” (Colin Crouch, 2004. Post Democracy, Cambridge: Polity Press).

Przykład: wyobrażona dyskusja/debata pomiędzy dziadkiem/babcią a młodym człowiekiem

Argumenty przedstawione przez starszą osobę kontra argumenty przedstawione przez młodą osobę

Sugerujemy, aby uczniowie wybrali swoje argumenty i przeprowadzili debatę. Ich argumenty powinny opierać się na wybranych fragmentach nadających się do zaprezentowania i dać się odegrać na role w formie szybkiego staccato[5]. Na przykład:

D/B. Nie mieliśmy wolności – nie rozumiecie, co to znaczy wolność. Nie rozumiecie, co to znaczy nie mieć podstawowych rzeczy (jedzenia, odzieży, możliwości podróżowania). Walczyliśmy o to wszystko.

M/Cz. Mamy wolność, ale nie mamy możliwości. Wy nie byliście bezrobotni tak jak my teraz.

D/B. Walczyliśmy o podstawowe prawa człowieka i polityczne.

M/Cz. Dziś prawa nie są dla wszystkich. Zobaczcie mniejszości i wykluczonych...

D/B. Macie swobodny dostęp do informacji, podczas gdy my mieliśmy cenzurę.

M/Cz. Jest mnóstwo fałszywych wiadomości... Wiele głosów to niekoniecznie wolność.

D/B. Dbacie o życie materialne; nowe samochody, nowa technologia, drogie ubrania...

M/Cz. Myślicie, że młodzież to jednorodna grupa? Są ogromne różnice. Nie wszyscy się tym interesują.

D/B. Spędzacie nieskończoność czasu w mediach społecznościowych.

M/Cz. To narzędzie komunikacji. Trudno wam to zrozumieć...

D/B. A co z rosnącym rasizmem, itd.? Jesteście obojętni i bierni.

M/Cz. Nie, nie jesteśmy; jesteśmy bardziej inkluzywnym i tolerancyjnym pokoleniem, walczącym innymi środkami.

D/B. Nie sądzę, że walczycie; musicie częściej wychodzić na ulice, z większą determinacją.

M/Cz. Walczymy o rzeczy, które zniszczyło wasze pokolenie: środowisko, więcej praw człowieka itd.

D/B. Bierzecie wszystko za pewnik; demokrację, wolność, głosowanie.

M/Cz. Czy naprawdę rozmawialiście z nami o dzisiejszych problemach? Czy wysłuchacie tego, co mamy do powiedzenia?

D/B. Chciałbym wysłuchać wszystkiego, co chcecie mi powiedzieć. Jak się czujecie w kontekście waszego życia za 20 lat? Jak widzicie wasz kraj? Waszą demokrację?

[5] Jest to tylko przykład wymyślonej rozmowy, która może zostać stworzona przez uczniów.

Można wybrać ilustracje, które wzbogacą argumenty: zdjęcia z demonstracji, starć, młodzieży przeglądającej smartfony, luksusowe samochody itp. Kiedy debata jest odgrywana, ilustracje pojawiają się w ciszy za uczniami jako tło.

1. Wybierz kilka fragmentów ze świadectw (Załącznik 2) i opracuj argument, który będzie sprzeczny z zeznaniami świadka (Petros Pizanias, Ovidia Sanchez Raquena, Slobodanka Moravčvić, Norbert Ngila).
2. Przeczytaj fragment autorstwa Nikosa Vatopouloso (Załącznik 2) i odpowiedz na pytania, które zadaje młodzieży („Bardzo chciałbym wysłuchać...”).
3. Podczas czytania fragmentów zapytaj uczniów, czy potrafią dostrzec różnice lub podobieństwa między krajami, które mają różne doświadczenia z wieloma reżimami politycznymi? Jak ludzie czują się w odniesieniu do młodzieży? Czego od niej oczekują?
4. Posłuchaj piosenki „Oda do Georgiosa Karaiskakisa” napisanej podczas dyktatury w Grecji przez Dionysiosa Savvopouloso (1968 – inspirowanej wydarzeniami z maja 1968 roku, kiedy przebywał w Paryżu). Jest to oda do młodzieży opierającej się reżimowi, ale zamaskowana nazwiskiem bohatera Greckiej Rewolucji (1821), podczas gdy chodziło o Che Guevarę. Dzięki temu uniknęła cenzury i była bardzo popularna! Autor nawet dodał do niej muzykę ludową jak wstęp. <https://www.youtube.com/watch?v=YlISrIFbos&t=22s>

Ten sam człowiek jest teraz krytyczna wobec radykalnej młodzieży, mając 80 lat!
Czy macie podobne przypadki w swoim kraju?

Załącznik 1: Krótkie biogramy świadków

Slobodanka Moravčević

Slobodanka Moravević (47) ma obywatelstwo serbskie i belgijskie. Dorastała w tej części dawnej Jugosławii, która później stała się Republiką Serbii. Podczas wojen jugosłowiańskich pozostała w Belgradzie. Jako studentka aktywnie działała w ruchu OTPOR – pokojowym ruchu protestacyjnym przeciwko serbskim władzom pod kontrolą Miloševicia. Po pewnym czasie spędzonym w Meksyku, w 2014 roku poznała swojego obecnego męża – Belga – i wyemigrowała do Belgii. Obecnie pracuje jako wykładowczyni języka serbsko-chorwackiego na Uniwersytecie w Gandawie. Jest prawosławną chrześcijanką.

Nikos Vatopoulos

Nikos Vatopoulos (64) z Grecji jest dziennikarzem gazety Kathimerini, pisarzem i fotografem, specjalizującym się w kulturze miejskiej oraz urbanistyce Aten. Wychował się w konserwatywnej rodzinie burżuazyjnej. Jego polityczne przebudzenie miało miejsce pod wpływem buntu w Politechnice Ateńskiej za dyktatury, kiedy jako nastolatek odkrył, że nie wszyscy protestujący to "komuniści" lub wrogowie istoty państwa. Nie brał udziału w żadnych działaniach opozycyjnych, ale zdawał sobie sprawę z tego, co oznacza potrzeba demokracji. Wierzy w edukację obywatelską i włączającą.

Norbert Ngila

Norbert Ngila (66) jest Kongijczykiem i Belgiem. Pierwsze 28 lat swojego życia spędził w Kongo, które wówczas nazywało się Zaïr, i w którym Mobutu zainstalował swój totalitarny reżim. Po uzyskaniu dyplomu z geografii na Uniwersytecie w Kinszasie, rozpoczął pracę jako nauczyciel. W 1986 roku otrzymał stypendium, by studiować w Belgii. Choć jego celem był powrót i życie w Kongo, pozostał w Belgii z powodu niepewności związanej z rządami w jego ojczystym kraju. Pracuje w Sankaa, organizacji zrzeszającej afrykańskie stowarzyszenia. Mieszka w Antwerpii z żoną i dwiema córkami.

Petros Pizanias

Petros Pizanias (77 lat), emerytowany profesor Uniwersytetu Jońskiego, urodził się w Atenach, w dzielnicy Gargaretta, w 1947 roku. W czasie dyktatury wojskowej podejmował działania oporu. Aby odetchnąć wolnością, w wieku 20 lat uciekł do Francji. W Paryżu zaangażował się w działalność grup oporu przeciwko greckiej dyktaturze. Studiował socjologię i historię. Po powrocie do Grecji aktywnie działał w lewicowej partii politycznej. Obecnie publikuje artykuły dotyczące bieżącej sytuacji politycznej oraz jakości demokracji.

Ovidia Sanchez Raquena

Ovidia Sanchez Raquena (76) przez wiele lat angażowała się w działalność organizacji społecznych podczas okresu przemian w Hiszpanii. Urodziła się w Andaluzji i, aby uciec przed biedą, migrowała wewnątrz do różnych miast. Kiedy dotarła do Sabadell (miasto niedaleko Barcelony), zaangażowała się w ruch sąsiedzki (Associació de Veïns Torre-Romeu), walcząc o dostęp do podstawowych praw (np. wodociągi).

Željko Rogina

Željko Rogina (65) dorastał we wschodniej Sławonii w Chorwacji, gdzie mieszka do dziś. Jest emerytowanym nauczycielem filozofii, etyki i logiki. Jeszcze jako uczeń szkoły średniej został przyjęty do Związku Komunistów, jednak rozczarowany wewnętrznymi konfliktami w kierownictwie partii oraz rosnącą retoryką nacjonalistyczną, zrezygnował z członkostwa w 1990 roku i postanowił wycofać się z polityki. W czasie przemian w Chorwacji zgłosił się do wojska jako ochotnik i służył do czerwca 1992 roku. Gdy jego jednostka została wysłana na front w Bośni i Hercegowinie, zdecydował się wrócić i podjąć ponownie pracę w szkole.

Rasa Kaušakienė

Rasa Kaušakienė (55) jest nauczycielką historii z Litwy. Rasa przeżyła okres niepodległości Litwy w latach 90. i widziała go z różnych perspektyw i stanowisk. Jako studentka piątego roku na uniwersytecie, zmagiała się z dużą niepewnością co do przyszłości. Jej doświadczenie jest dobrą ilustracją wyzwań, przed którymi stali młodzi ludzie, studenci, a także młode matki w tym okresie. Często czuli się zagubieni, pod presją i podzieleni w obliczu szybkich zmian.

Joanna Miłosz-Piekarska

Joanna Miłosz-Piekarska (69) jest polską poetką i pisarką, siostrzenicą Czesława Miłosza (polskiego dysydenta, który był zakazany przez rząd komunistyczny, laureata Nagrody Nobla w dziedzinie literatury). Urodziła się w Warszawie, jako nastolatka wyjechała z Polski do Wielkiej Brytanii, a potem do Australii. W swoich pisarskich pracach porusza tematy młodości w czasach polskiego komunizmu, emigracji australijskiej oraz tęsknoty za ojczyzną, a także trudności i radości losu zawieszonego pomiędzy dwoma różnymi rzeczywistościami. Obecnie mieszka w Melbourne, gdzie prowadzi agencję aktorską.

Załącznik 2: Fragmenty tekstów

Olivia Sanchez Raquenes
(Hiszpania)

Oni nie chcą. Mówimy im, a oni odpowiadają: „Och, to sprawa dla babć i dziadków”, mówią: „To nie dla mnie”. I widzisz ich na zewnątrz, nic nie robią, tylko siedzą w parkach, palą papierosy, piją piwo, albo coś tam. Nie, nie widzę, żeby chcieli pójść w nasze ślady. Chciałabym odejść z centrum kultury, wiesz? Chciałabym przejść na emeryturę z tej organizacji sąsiedzkiej, a nie możemy znaleźć nikogo, kto chciałby się zaangażować. I dzięki Bogu, że dziewczyna jednego z moich synów przychodzi, żeby nam pomóc w komisji, bo robi wiele dla nas, żebym mogła być tu i tam, ponieważ ona nam pomaga. Płacimy jej, płacimy jej za godziny, które spędza. Ale nie dostajemy wynagrodzenia. Nigdy nie zarobiliśmy ani grosza, i nie chcemy, bo jesteśmy wolontariuszami. Nie, nie angażujemy się w te miejsca, żeby zarabiać pieniądze, wręcz przeciwnie, coś do tego dokładamy. Dlatego mówię ci, że ludzie nie chcą. Ludzie nie chcą nic, oprócz ładnych samochodów, eh, pieniędzy w kieszeni, żeby je wydawać.

Petros Pizantias (Grecja)

Do młodych ludzi dziś powiedziałbym przede wszystkim: złośćcie się, wychodźcie na ulice – i jeśli trzeba, bądźcie głośni. To wy jesteście największymi ofiarami memorandumów (programów oszczędnościowych) w społeczeństwie, które gwałtownie ulega osłabieniu. I zapłacicie za to albo znacznym obniżeniem jakości życia, albo przymusem emigracji, tylko po to, by móc żyć jak ludzie – nic więcej. Więc złośćcie się, złośćcie się jeszcze raz i wychodźcie na ulice. Bez tego niczego się nie osiągnie. Dowód? Moje własne doświadczenie, które jest także

doświadczeniem całego społeczeństwa greckiego: demokracja wróciła po upadku dyktatury nie dlatego, że Karamanlis czy Papandreu przyjechali do kraju, ale dlatego, że miliony Greków wyszły na ulice. Tak powinno być również dziś.

Slobodanka Moravčević
(Belgia)

Ale wy jesteście młodzi. Nie rozumiecie. Widzi się takie dziwne rzeczy. I mówiłam wam, że dorastałam w pewnym rodzaju baśni. I naprawdę nie mogłam dostrzegać tych wszystkich rzeczy dokładnie. Ale później musiałam zrozumieć. Byłam także dziennikarką i pracowałam w Radio Belgrad. Bardzo chciałam zrozumieć, co się dzieje. Przeprowadziłam wiele wywiadów z ludźmi, którzy przyjechali do Serbii z innych krajów. Z ludźmi, którzy przeszli przez okropne rzeczy. Na przykład miałam wywiad z mężczyzną, który był w jakimś więzieniu wojennym. To było dla mnie bardzo ważne, żeby to zrozumieć. To może być tak, jakbyś obudził się, ale powoli, powoli zaczynasz zdawać sobie sprawę, że ci wszyscy ludzie wokół ciebie, bliscy, przeszli przez tyle trudnych rzeczy. A potem, oczywiście, byłam bardzo zaangażowana w moje protesty polityczne. Myślałam, że trzeba zrobić coś dobrego, nie tylko dla siebie, myślałam, że to obowiązek każdego człowieka. Ehh, podoba mi się to, że kiedy jesteś młody, musisz tak czuć. I myślę, że to wstyd, że dzisiejsi młodzi ludzie, nie tylko tutaj, ale także w Serbii i wszędzie indziej, zajmują się tylko podstawowymi sprawami, nieistotnymi rzeczami, TikTokiem? Nie mają ideałów. Myślę, że to też duży problem dla naszego społeczeństwa. Ten ogień, który powinien wychodzić od młodych ludzi. A nasi młodzi ludzie śpią. Albo mają depresję. Albo po prostu nie mają pojęcia, od czego zacząć. Może odkryją rzeczywistość jak ja, dwadzieścia lat później, kiedy mnie wykorzystali, i tak dalej. Ale my mimo wszystko zrobiliśmy coś dobrze, rozumiesz. To, że zatrzymaliśmy Miloševicia, to była jakaś forma demokracji, pewna wolność. Nigdy do końca, ale jeden krok lepszy niż żaden.

Norbert Ngila (Belgia)

Czego bardzo żałuję, ponieważ jestem w tym sektorze od prawie 20 lat, zawsze starałem się pociągnąć młodych ludzi do góry, mówić im o demokracji, robić to i tamto, ale po prostu czuję pewną opór, opór. Ale nie wiem, skąd to pochodzi, nie wiem. [...] To jest bardzo trudne. Nic ich nie interesuje, interesują się innymi rzeczami, jak muzyka, sport, to i tamto, ale bardzo mało interesują się demokracją, jak działa system, jaka jest rola młodych ludzi w tym wszystkim, co młodsze pokolenia afrykańskie mogą zrobić w tym społeczeństwie, by poprawić swoją sytuację. Mało ich to interesuje i uważam, że to jest duży problem.

Norbert Ngila (Belgia)

To bardzo ważne, aby rozmawiać o tym z młodymi ludźmi, ponieważ Belgia jest krajem demokratycznym. Jeśli jesteś poza systemem, twoje życie zawsze będzie trudne. Aby coś osiągnąć, musisz być częścią systemu. Musisz więc również korzystać z demokracji. Jak to zrobić? Trzeba poznać system, trzeba nauczyć się demokracji. Trzeba słuchać. Ale jeśli mówisz: tak, jestem poza systemem, chcę tylko muzyki, nie będę uczestniczyć w debatach o demokracji, nie chcę stać za żadną partią polityczną, jestem neutralny – nie to jest dobra droga do emancypacji.

Nikos Vatopoulos (Grecja)

Nie lubię dawać rad, bo wierzę, że człowiek powinien robić to, co chce robić, niezależnie od tego, co mówią inni. Możesz dawać rady, ale to, co dla ciebie jest ważne, dla kogoś innego może nie mieć znaczenia.

Ale bardzo chciałbym porozmawiać z młodą osobą — taką, która już to zrobiła, ale powiedzmy hipotetycznie, że mam rozmówcę dwudziestoletniego, urodzonego w XXI wieku. Bardzo, bardzo chciałbym słuchać, nie

	mówić — słuchać. Bo jestem pewien, że nawet w tych młodych ludziach jest silny romantyzm, który może nas w przyszłości zaskoczyć. Jestem też przekonany, że choć istnieje gorączkowe technokratyczne postrzeganie rzeczywistości i dystans wobec świadomości historycznej, co może być prawdą, bo to także klimat naszych czasów, to jednak chciałbym słuchać. I automatycznie na pewno dokonałbym pewnych porównań. Chciałbym przede wszystkim usłyszeć, jak oni widzą swoje życie za 20 lat. Jak chcieliby żyć. Niech o tym pomyślą. Jak widzą Grecję? Czy porusza ich coś, co porusza mnie, i czy możemy rozmawiać o rzeczach, które dla mnie są bardzo ważne? Dla mnie poruszająca jest idea Grecji — z jej pierwotną prostotą. Patrzysz na urwisko i mówisz: „oto Grecja”. Coś, co jest twoje, twój kraj ojczysty — ta koncepcja. Jeśli tak to działa. Na pewno jakoś działa. Ale jak? To są rzeczy, które chciałbym zgłębiać, nie tylko słuchać. Nie interesuje mnie tylko mówienie. Jeśli ktoś poprosi mnie, bym przekazał jakieś doświadczenie — tak, to ma sens. Tak samo jak ja pytam starszych o ich doświadczenia i sam je interpretuję. To ma sens, jeśli jest zainteresowanie. Ale myślę, że kluczem, jak mówiliśmy wcześniej, jest interakcja i umiejętność czerpania czegoś od drugiej osoby — by pokolenia nie żyły równolegle, ale w relacji. To właśnie jest ciekawe i owocne.
--	--

Rasa Kaušakienė (Litwa)	Dla mnie demokracja to nie bać się — nie bać się mówić, nie bać się, że zostaniesz źle zrozumiany, że możesz zostać zraniony. Wolność słowa — jeśli nikogo nie obrażasz, możesz krytykować. I mówię o Litwie, że jesteśmy krajem demokratycznym, gdy pozwalamy sobie na żarty z prezydenta, z wysokiego urzędnika — tylko obywatele kraju demokratycznego mogą sobie na to pozwolić. Ważne jest, by młodzi ludzie wiedzieli, że
-------------------------	---

	nie zawsze tak było — że nie zawsze można było mówić, co się chce, jechać, gdzie się chce, mieć, co się chce. Wiele dziedzin życia i działalności było ograniczonych przez państwo, a teraz to praktycznie nie istnieje. Są bardzo wolni i mają znacznie szerszy wybór — działania, drogi rozwoju, podróże i poznawanie świata — niż dzieci z czasów sowieckich. Mają po prostu tyle możliwości: uczestnictwo w różnych organizacjach, wolontariat. Wystarczy działać, a naszym celem jest po prostu ich zachęcać, by się nie zatrzymywali, nie zwalniali. Tym, którzy nie głosują albo tylko krytykują, zawsze mówię, i mogę to powtarzać: jeśli nie głosowałeś, jeśli nie wniosłeś nic do demokracji, to po prostu nie masz prawa krytykować, bo sam siebie tego prawa pozbawiłeś.
--	---

Željko Rogina (Chorwacja)	Kiedy mówisz „młodzi ludzie”, zakłada się, że to homogeniczna grupa, ale tak nie jest. Tym, którzy rzucają bananami na stadionie, gdy widzą zawodnika o ciemnej skórze, albo tym, którzy mierzą wysokość kukurydzy — im nie powiedziałbym nic. To przypadki stracone i obawiam się, że będzie ich więcej. Podobnie nie ma sensu mówić do tych, którzy idą ulicą, jadą rowerem czy prowadzą samochód, i są wpatrzeni w telefon, pochłonięci błahostkami z mediów społecznościowych.
----------------------------------	---

Joanna Miłosz-Piekarska (Polska)	Moje podejście do demokracji jest bardzo proste – to nie jest coś, co dostaje się w prezencie. Demokracji nie można uznawać za coś oczywistego. I chciałabym to powtarzać młodemu pokoleniu bez końca, bo – tak to widzę – trochę zatracili poczucie, czym tak naprawdę jest wolność. A może nawet nie zatracili, tylko po prostu się w niej
---	---

urodzili. I dlatego uważają ją za coś oczywistego – że tak po prostu jest i zawsze będzie. Dla nich to oczywistość, że wolność jest, że wybory są, że demokracja działa. A tymczasem starsi „czymś się zajmują”, „czymś się przejmują” – tak to często wygląda w ich oczach.

Tymczasem trzeba myśleć mądrze – mądrze podchodzić do wyborów i uważnie się przyglądać temu, co robią wybrani przez nas politycy. Ale też obserwować tych, którzy nie zostali wybrani, a próbują się gdzieś przepchnąć. Bo wolność można człowiekowi odebrać w jednej chwili – dosłownie pstryknięciem palców. I mamy na to wiele przykładów na świecie.

Załącznik 3: Co oznacza demokracja dla obywatela?

- Prawo do głosowania – możliwość udziału w wyborze przedstawicieli i podejmowaniu ważnych decyzji.
- Wolność słowa – prawo do swobodnego wyrażania swoich opinii, przekonań i poglądów.
- Prawo do zgromadzeń – możliwość organizowania i uczestniczenia w pokojowych protestach i spotkaniach publicznych.
- Prawo do informacji – swobodny dostęp do informacji i przejrzystość działań władz publicznych.
- Ochrona praw człowieka – poszanowanie podstawowych wolności i praw każdego obywatela.
- Równość wobec prawa – wszyscy obywatele są równi niezależnie od statusu społecznego, pochodzenia, wyznania czy innych cech.
- Udział w stanowieniu prawa – poprzez wybór przedstawicieli obywatele mają wpływ na tworzenie przepisów.
- Odpowiedzialność władzy – rządzący odpowiadają przed obywatelami i muszą tłumaczyć się ze swoich działań.
- Prawo do sprawiedliwości i ochrony prawnej – możliwość dochodzenia swoich praw w sądzie w przypadku ich naruszenia.

- Prawo do edukacji – umożliwia podejmowanie świadomych decyzji i rozwijanie myślenia krytycznego.
- Prawa socjalne – prawo do podstawowych usług społecznych, takich jak opieka zdrowotna, edukacja i zabezpieczenie społeczne.
- Zachęta do zaangażowania obywatelskiego – motywowanie do aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym i politycznym dla wspólnego dobra.

Załącznik 4: Czego oczekuje się dziś od młodych ludzi?

- Aktywny udział w społeczeństwie – zaangażowanie w życie lokalnej społeczności poprzez wolontariat, inicjatywy obywatelskie czy działalność społeczną.
- Edukacja i rozwój osobisty – dążenie do zdobywania wiedzy, umiejętności i kompetencji potrzebnych w przyszłości.
- Odpowiedzialność – branie odpowiedzialności za własne decyzje i działania.
- Szacunek dla różnorodności – otwartość na inne kultury, poglądy i ludzi.
- Świadomość ekologiczna – troska o środowisko i aktywny udział w działaniach na rzecz zrównoważonego rozwoju.
- Rozwijanie myślenia krytycznego – refleksja nad informacjami, normami społecznymi i zagadnieniami politycznymi.
- Innowacyjność i elastyczność – gotowość do zmian, adaptacji do nowych technologii i warunków pracy.
- Obrona praw człowieka – propagowanie równości oraz poszanowanie i ochrona praw wszystkich ludzi.
- Budowanie niezależności – stopniowe osiągnięcie samodzielności finansowej i emocjonalnej.
- Konstruktywne wyrażanie opinii – udział w dyskusjach w sposób pozytywny i merytoryczny.
- Solidarność i empatia – troska o innych, wrażliwość na potrzeby społeczne, umiejętność współodczuwania.
- Inicjatywa – odwaga w podejmowaniu działań, rozwiązywaniu problemów i wprowadzaniu pozytywnych zmian społecznych.

Załącznik 5: Co oznacza życie w społeczeństwie totalitarnym?

- Jednopartyjny system władzy – rządy sprawowane przez jedną partię polityczną (np. partie komunistyczne w PRL i Czechosłowacji, reżimy faszystowskie w Hiszpanii i Portugalii, dyktatura w Grecji).
- Władza autorytarnego przywódcy – dominacja jednej osoby, np. Francisco Franco w Hiszpanii, António de Oliveira Salazar w Portugalii, czy Josip Broz Tito w Jugosławii (w kontekście Chorwacji).
- Represje polityczne – prześladowania przeciwników politycznych, masowe aresztowania, tortury, zsyłki i egzekucje.
- Kontrola mediów – pełna kontrola państwa nad prasą, radiem i telewizją; narzędzie propagandy.
- Cenzura i zakazy – tłumienie literatury, sztuki (kina, teatru, muzyki) i badań naukowych niezgodnych z ideologią reżimu.
- Ograniczony dostęp do edukacji – system edukacji podporządkowany ideologii i indoktrynacji, szczególnie w systemach komunistycznych i faszystowskich.
- Propaganda narodowa – gloryfikacja narodu, państwa lub ideologii rządzącej (np. nacjonalizm faszystowski w Hiszpanii, Portugalii, Grecji).
- Kult jednostki – wynoszenie przywódcy do rangi niemal świętości, czczonego w ceremoniach i propagandzie.
- Ograniczenie wolności religijnej – w reżimach komunistycznych (np. Polska, Litwa) Kościół był stale prześladowany, natomiast w reżimach faszystowskich często wykorzystywany i podporządkowany władzy.
- Przymusowa kolektywizacja – zwłaszcza w krajach komunistycznych (Polska, Litwa), gdzie ziemia rolna była odbierana i nacjonalizowana.

- Przymusowa emigracja – wielu zmuszonych było do emigracji z powodów politycznych lub ekonomicznych (m.in. odpływ elit: naukowców, polityków, artystów).
- Inwigilacja i represje – utworzenie milicji i tajnych służb (np. PIDE w Portugalii, Guardia Civil w Hiszpanii, UDBA w Jugosławii, Securitate w Rumunii) do śledzenia i zastraszania obywateli.
- Nierówność społeczna i przywileje – lojalni wobec władzy cieszyli się przywilejami, a zwykli obywatele żyli często w biedzie.
- Brak zaufania i donosicielstwo – reżimy zachęcały do donoszenia na sąsiadów, a nawet członków rodziny.
- Izolacja od świata – ograniczone kontakty międzynarodowe, szczególnie widoczne w Hiszpanii i Portugalii przed przemianami demokratycznymi.

Załącznik 6 – Przegląd Teatru Dokumentalnego

Is my Democracy your Democracy?

A documentary Theatre
approach

Association for History
Education in Greece
(A.H.E.G)

Υπόθεση Λάραμι, Tectonic Theatre Project (2020)

**Documentary Theater: theatre overlapping with
public space: reality, life**

“Wake the audience from its sleep of aesthetic serenity”

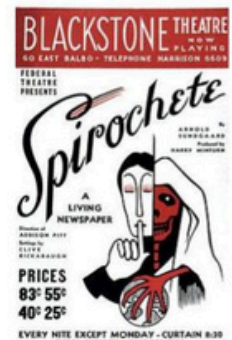
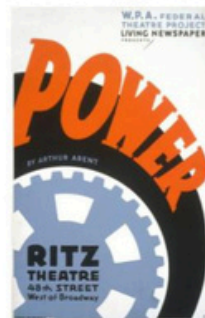
History of Documentary Theater

- Russian Revolution : “living newspapers”, performing the news: propaganda
- USA- Great Britain: added the concept of subjectivity
- “Theater is not an information medium, and it’s not an educational medium, it’s a medium for the present or rather presenting the present” Milo Rau, director
- Rimini Protocol collective, Milo Rau, Yael Ronen, (since ‘80s): “take a closer look at the theatricality of everyday-life”

➤ Reenactment

Workers of 'Sovkino' (Soviet cinema) 'live' newspaper

"This is how Rimini Protokoll not only creates theatrically sharpened copies of findings, but also re-conquers public space. Apart from the research-based projects there are numerous activities that leave the safety-zone of the theatre. [...]

Under Rimini Protokoll's direction everything becomes equally real and suspicious. It is not a given dramaturgy that secures the differentiation between art and reality, but the observer himself becomes the specialist, who has to follow the traces of authenticity and theatricality. [...]

Rimini Protokoll's credo can be summarised as: the best art is reality itself: copied, re-assembled, mirrored upon itself, presented to an audience to be observed. "Theatre is a medium within contents can transport". That easy, that modest, that radical is the starting point of Rimini Protokoll. [...] If it's all about life, then we're all specialists".

Rimini Protocol,
"Unboxing the
Past", 2021

<https://www.rimini-protokoll.de/website/en/text/everyone-s-a-specialist>

Milo Rau, *Everyone's a Specialist. Rimini Protokoll and the reconstruction of reality*, 2004

Rimini Protokoll, *Ο Αγών μου* (2016)

Rimini Protocol, 2016
Mein Kampf
(Neonazism)

"Farmakonisi case: the
Law of the Water"
National Theatre of
Greece
(Drowning of migrants)

Υπόθεση Φαρμακονήσι ή το Δίκαιο του νερού, Εθνικό Θέατρο (2015)

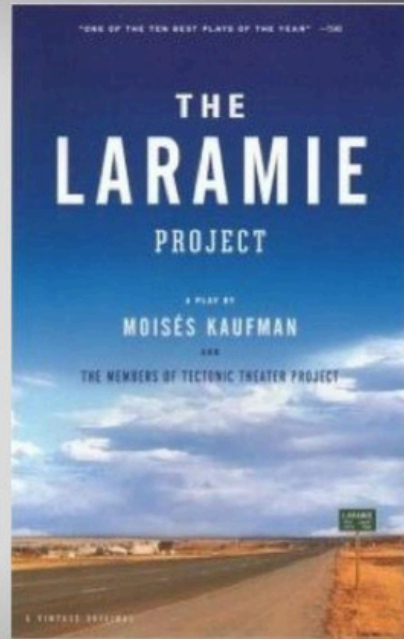
<https://www.youtube.com/watch?v=uGSCtKhBZO0>

"The Dark Ages", Milo Rau. Shaubine, 2015
Leibach: "Every man kills what he loves"

Υπόθεση Λάραμι, Tectonic Theatre Project (2020)

The experience of migrant workers from various background, working as cleaners. Their personal testimonies are the core of the play-actually written by them. Original characters-not actresses.

"Clean City": Onassis Stegi Grammaton kai Technon

Η καθαρή πόλη, Στέγη Γραμμάτων (2020)

A poem:
Marleno:
"Valpona"
(In praise of immigrant cleaners...)

- All the toilets in Athens are clean thanks to my mommy
- ...
- Her hands are hard and full of sores from the bleach
- Her face is hard and full of sores from the bleach from all the bleaches of all Athens
- My mother has so much bleach on her that the image of her in my mind fades
- ...
- Our mothers all clean the toilets of Greece
- And their names are bitter in the mouth
- Cleanliness makes them unrepresentable
- No one calls them by name
- But my mother's name is a river name
- A river of tears and a river of bleach
- And it comes down from above with a rush
- To cleanse to cleanse to cleanse

Documentary Theater at school

Natasha Merkouri, Philologist & drama expert,

AHEG

- Theatrical condition : a class
- Research by students-oral history (testimonies)
- Participation of experts, documenting students' research and discussing the topic (live or recorded)
- Art (images, posters, music, film extracts)
- Questions on the topic
- Drama techniques

How do we prepare a documentary theater on the topic?

- Preparation work: processing the material
- Expressing and revealing feelings (fear, shame, anger, humiliation, pride, frustration, disappointment...)
- Researching for and discovering/creating new material on the topic (f.i. new interviews). Place historical background
- Finding axes/ lines suitable for the case (locality, gender synthesis and class population, needs, interests)
- Dramatization: a new play written by students; basic lines on the material; drama techniques such as monologue, corridor of consciousness, acting; dialogue and debate documented and accompanied by multimedia (music, videos etc)
- A combination of reality and acting (an element of surprise...)

- Posing questions
- Discussing findings
- Debate
- Asking the experts
- Commending on sources: films, pictures, testimonies, art etc
- Performing
- Answers or more questions?
- **You** create the documentary theater

A possible suggestion

- Students together start commending upon the phrase: "is my democracy your democracy?" What does democracy mean to you?
- How and why people put up a fight for democracy? (Historical frame- a map and images for documentation). An expert/historian speaks (video or in person) about 1989 and the dissolve of communist regimes, as well as for the fall of dictatorships in Greece, Spain, Portugal and the migration flow in 2015 etc.
- What were the conditions while entering the countries for people coming from other places/countries? 4-5 students perform: experiences, feelings, determination. Gender approach. Extracts of a film on the topic play in the background without sound. Anthropologist/sociologist expert intervenes (video or in person).

A possible suggestion

- The expectations, the dreams, the aspiration, the failures, the frustration: a monologue or dialogue expressing thoughts and feelings. Identity and belonging. What went wrong, if any?
- Second generation: re-approaching the country of origin. Proud of their names, their culture: music, theatre, non material culture, pop culture.
- Albanian origin migrants and the others (Asian, African origin). Testimony of Nico a Greek-Nigerian young man: <https://www.istorima.org/sign-in> ("Black and Greek *"). Is my democracy your democracy?
- Performing the conclusion: few answers, more questions, a lot to think and process.

* *D. Trump: "I am more Greek than Giannis" (the Greek Freak). Commend on identity issues...*

The thematic categories

1. Resistance-Fight-Fear-Joy
2. The transition phase
3. The expectations, the aspirations
4. Meta-democracy: inclusion, human rights and "second class citizens", fake news, control over media etc
5. Youths and Elders
6. What can we do?

Activities for the students

1. Write down your thoughts and feelings.
2. Choose a person (literary or real life) and imagine his/her daily life before the transition and after. Or a youngster after 10 years.
3. Locate on a map the place, the names and routes of the persons mentioned.
4. Discuss with your classmates from other countries and compare their experiences and memories from their family history with those of the witnesses.
5. Capture the distillation of your study through art (poem, free text, painting, drama, etc.).

Thank you!!!

Photo credits: Aggelos Barai
"Albanian Migration"

Czego oczekujesz od demokracji?

Ćwiczenie

Ćwiczenie: Dyskusja na temat demokracji

Załączniki

Załącznik 1: Krótkie biogramy świadków

Załącznik 2: Fragmenty tekstów

Załącznik 3: Co demokracja oznacza dla obywatela i oczekiwania młodzieży wobec niej

Załącznik 4: „Czy twoja demokracja to moja demokracja?” Przykłady publicznej dyskusji na temat demokracji

Linki

Fragmenty

Narracja dotycząca pytania „Czego oczekujesz od demokracji?”

Ćwiczenie: Dyskusja na temat demokracji

Vassiliki Sakka

Stowarzyszenie Nauczania Historii w Grecji, AHEG

Głównym celem tego ćwiczenia jest rozwijanie krytycznego myślenia u uczniów i zaproszenie ich do zastanowienia się i omówienia jak postrzegana jest demokracja oraz jakie problemy ma dzisiaj przed sobą. Oczekuje się, że uczniowie w wieku 16-18 lat będą budować odpowiedzialną świadomość obywatelską i zrozumieją znaczenie aktywności obywatelskiej. Zadanie ma także na celu wzmocnienie świadomości historycznej poprzez poznanie i refleksję nad niedawną przeszłością oraz obecną sytuacją w Europie i innych częściach świata, a także określenie oczekiwań wobec demokracji w kontekście życia w świecie, w którym młodzi ludzie żyją.

Aby zainteresować uczniów, możesz zacząć od zadania im pytania: *Czego oczekujesz od demokracji?* Mogą oni podzielić się swoimi pierwszymi myślami, pomysłami i uczuciami na forum, indywidualnie, w parach lub w małych grupach. Następnie wspólnie możecie obejrzeć Narrację.

Ćwiczenie: Dyskusja na temat demokracji

Grupa wiekowa: 16 - 18 lat

Czas trwania: 90 minut

Materiały: Fragmenty, krótkie biogramy świadków (Załącznik 1), fragmenty tekstów (Załącznik 2), Narracja, karta pracy „Czego oczekujesz od demokracji?” (Załącznik 3) oraz karta pracy „Czy twoja demokracja to moja demokracja?” (Załącznik 4).

Fragmenty:

Fragment 1: Željko Rogina (Chorwacja).

Fragment 2: Željko Rogina (Chorwacja).

Fragment 3: Andrés Ruiz Grima (Hiszpania).

Fragment 4: Michaela Bedrníková (Czechy).

Fragment 5: Nikos Vatopoulos (Grecja).

Fragment 6: Chee-Han Kartosen-Wong (Holandia).

Fragment 7: Michaela Roman (Rumunia).

Fragment 8: Lisbeth Ruiz Sanchez (Belgia).

Fragment 9: Amir Mohammadi (Holandia).

Fragment 10: Jeangu Macrooy (Holandia).

Fragment 11: Jeangu Macrooy (Holandia).

Fragment 12: Milice Ribeiro Dos Santos (Portugalia).

Rezultaty ćwiczenia:

Dzięki temu ćwiczeniu uczniowie:

- Zrozumieją, jak krucha jest demokracja, dokonując refleksji nad życiem państwach pod totalitarnymi rządami w XX wieku.
- Docenią rolę i prawa obywateli w społeczeństwie demokratycznym, uznając, że nowe potrzeby redefiniują te prawa.
- Zrozumieją niebezpieczeństwa i negatywne skutki post-demokracji.
- Rozwiną sprawność krytycznego myślenia, porównując pokoleniowe punkty widzenia na temat demokracji i oczekiwań społecznych.
- Utrwalą umiejętności dyskusji i komunikacji w pracy grupowej.
- Przemyślą znaczenie odpowiedzialności obywatelskiej i aktywnego uczestnictwa w demokracji.
- Wzmocnią zdolność do empatii, docenią zalety różnic pokoleniowych i wyciągną lekcje z doświadczeń z przeszłości.
- Oszacują oczekiwania wobec demokracji i dopasują je do perspektyw historycznych i pokoleniowych.
- Uzyskają możliwość uczenia się w perspektywie osobistej i społecznej (podejście metakognitywne).

Wprowadzenie (10 min)

Cel: Ustalenie kontekstu do badania życia we współczesnych społeczeństwach demokratycznych.

Na początek krótko wprowadź pojęcie demokracji, korzystając z Załącznika 3. Wyróżnij kluczowe cechy związane z demokracją, takie jak prawa człowieka, wolność słowa, wolne wybory a rządy autorytarne, cenzura i ograniczenia wolności.

Użyj mapy Europy (lub mapy świata), aby przedstawić różne pochodzenie i doświadczenia świadków. Skorzystaj z podstawowego kontekstu historycznego, aby wyjaśnić różne okoliczności.

Krok 1: Co oznacza demokracja? (15 min)

Cel: Zbadanie postrzegania demokracji przez świadków, na podstawie ich zeznań.

Przekaż uczniom historie kontekstowe lub krótkie studia przypadków osób, które doświadczyły przejścia z reżimów totalitarnych do demokracji, wybierając różne regiony geograficzne i tła: kraje Europy Wschodniej, Europy Południowej oraz osoby z tłem migracyjnym w Belgii i Holandii. Poproś uczniów, aby pracowali w parach lub małych grupach nad tymi historiami kontekstowymi. Powinni oni używać wybranych fragmentów do dyskusji na poniższe pytania:

- Jakie były oczekiwania wobec demokracji według różnych świadków? Co poszło nie tak?
- Kim był „wróg” demokracji w różnych krajach, według doświadczeń świadków? Czego brakowało im, gdy żyli pod rządami autorytarnymi?

Krok 2: Ćwiczenie w grupach (20 min)

W zależności od wielkości klasy, uczniowie mogą pracować w małych grupach, czytając fragmenty (Załącznik 2). Poproś uczniów, aby spróbowali znaleźć podobieństwa i/lub różnice w sposobach, w jakie świadkowie definiują pojęcie demokracji. Każda grupa koloruje mapę Europy innym kolorem, zależnie od kraju pochodzenia świadków. Następnie każda grupa omawia i porównuje swoje spostrzeżenia dotyczące różnych perspektyw na demokrację, bazując na doświadczeniu świadków (kraje postkomunistyczne, Europa Południowa, migranci z różnych środowisk). Przeprowadź dyskusję, w której cała klasa porównuje i omawia wnioski.

Krok 3: Ćwiczenie w grupach (20 min)

Cel: Refleksja nad problemami demokracji dzisiaj

Poproś grupy, aby opracowały odpowiedzi na te pytania: *Na podstawie świadectw, jakie są problemy demokracji dzisiaj? Czy jest coś, co chcielibyście dodać?* Uczniowie będą robili notatki, mogą także zapisywać główne rezultaty swojej pracy na tablicy (może to być cyfrowa tablica, np. Mentimeter).

Następnie uczniowie obejrzą fragment z dokumentu „Czy moja demokracja to twoja demokracja?” ze spektaklu w formie Teatru Dokumentalnego, który przedstawia odpowiedzi uczniów na pytanie: „Co oznacza dla ciebie demokracja?” (00.43.31 - 00.44.34). <https://www.youtube.com/watch?v=XaQED-j7GqI&t=13s>. Poproś uczniów, aby podzielili się swoimi przemyśleniami na temat nagrania wideo i tego, co mówią nagrane osoby.

Następnie uczniowie mogą przejść do dyskusji grupowych (4 grupy) na temat kilku współczesnych przypadków debat publicznych, które można znaleźć w Załączniku 4: (1) „Twoje ciało, mój wybór”, które stało się wiralem tuż przed i po wyborach prezydenckich w USA w 2024 roku; (2) „Nie ma większej przemocy niż bezrobocie i bieda”; (3) Po tym, jak Elon Musk kupił Twittera (obecnie X), ponownie aktywował profile broniące teorii spiskowych, mowy nienawiści i rasistowskich wypowiedzi w imię „wolności słowa”; (4) „Black Lives Matter” i „Dikeosyni”: dwa przypadki (czarnoskórzy, Romowie) związane z brutalnością policji i naruszeniem praw człowieka.

Krok 4: Dyskusja klasowa (15 min)

Przed dyskusją na forum zdefiniuj, wyjaśnij i omów pojęcie post-demokracji[1].

Poproś uczniów, aby omówili swoje spostrzeżenia i porównali je z kluczowymi zasadami demokracji zawartymi w Załączniku 3. Możesz skorzystać z poniższych pytań pomocniczych do dyskusji:

- Jakie prawa uważasz za najważniejsze dla demokracji?
- Czy któreś z tych praw są dziś traktowane jako oczywiste? Czy niektóre prawa są zaniedbywane lub niedoceniane?
- Dlaczego ludzie wybierają demokratycznie polityków, którzy mają niedemokratyczne poglądy?
- Czego oczekujesz od demokracji dzisiaj i co jesteś gotów/a wnieść dla jej jakości?

[1] Definicja Croucha: „Społeczeństwo postdemokratyczne to takie, które wciąż posiada i wykorzystuje wszystkie instytucje demokracji, ale w którym stają się one coraz bardziej formalną skorupą. Energia i innowacyjna siła przenoszą się z areny demokratycznej do małych kręgów elity polityczno-ekonomicznej.” Crouch twierdzi, że „nie żyjemy w społeczeństwie postdemokratycznym, ale zmierzamy ku takiemu stanowi” (Colin Crouch, 2004. Post Democracy, Cambridge: Polity Press).

Dodatkowe ćwiczenie

Jeśli czas pozwoli, uczniowie mogą również wykonać krótki film na podstawie odpowiedzi, które dali oni sami oraz ich koledzy i koleżanki na pytanie: „*Czego oczekujesz od demokracji dzisiaj?*” Film może być wzbogacony o obrazy i muzykę. Ponadto ich uwagi i pomysły mogą być wyrażone poprzez dzieła artystyczne, takie jak wiersze, teksty o formie otwartej, obrazy czy teksty dramatyczne. Zaproponuj sposoby, jak krytykować i wzmacniać demokrację.

Uwagi dotyczące oceny pracy uczniów

Można ocenić umiejętności komunikacyjne i językowe. Także umiejętności poznawcze i zrozumienie.

Umiejętności metakognitywne są trudne do ocenienia. Niemniej jednak postawy i przekonania, refleksja i podejmowana aktywność mogą być sposobem na ocenę.

Załącznik 1: Krótkie biogramy świadków

Lisbeth Ruiz Sanchez

Lisbeth Ruiz Sanchez (35) urodziła się i wychowała na Kubie. Jako dziecko należała do *Pioneros de la Batalla de Ideas* – ruchu protestacyjnego zorganizowanego przez Fidela Castro w 1999 roku w sprawie powrotu Eliána Gonzáleza. Uzyskała tytuł magistra komunikacji na Uniwersytecie w Hawanie. Na Kubie pracowała w ogólnokrajowym radiu i telewizji już od 10. roku życia. Do Belgii przyjechała w 2015 roku po raz pierwszy opuszczając Kubę – wyruszyła wtedy w podróż dookoła świata z amerykańską organizacją non-profit *Up with People*. Mieszka w Antwerpii z trójką dzieci i pracuje jako specjalistka ds. marketingu cyfrowego.

Michaela Bedrníková

Michaela Bedrníková (56 lat) jest specjalistką farmaceutyczną z Czech. W dzieciństwie była członkinią pionierskiego ruchu komunistycznego. Jako uczennica szkoły średniej została aktywną chrześcijanką. Była członkinią różnych półlegalnych ewangelikalnych grup młodzieżowych. Jej przyjaciółmi byli dysydenci, dzieci dysydentów oraz krewni więźniów politycznych. Brała udział w nieoficjalnych praktykach religijnych oraz w studenckich protestach jesienią 1989 roku.

Nikos Vatopoulos

Nikos Vatopoulos (64) z Grecji jest dziennikarzem gazety *Kathimerini*, pisarzem i fotografem, specjalizującym się w kulturze miejskiej oraz urbanistyce Aten. Wychował się w konserwatywnej rodzinie burżuazyjnej. Jego polityczne przebudzenie miało miejsce pod wpływem buntu w Politechnice Ateńskiej za dyktatury, kiedy jako nastolatek odkrył, że nie wszyscy protestujący to "komuniści" lub wrogowie istoty państwa. Nie brał udziału w żadnych działaniach opozycyjnych, ale zdawał sobie sprawę z tego, co oznacza potrzeba demokracji. Wierzy w edukację obywatelską i włączającą.

Andrés Ruiz Grima

Andrés Ruiz Grima (73 lata) z Hiszpanii jest emerytem, okazjonalnie pracującym jako żeglarz na łodziach żaglowych. W wieku dwudziestu kilku lat został uwięziony za działalność opozycyjną wobec reżimu Franco. Brał także udział w ruchu Yayoflautas (organizacja Dziadków i Babć) w ramach Ruchu Oborzonych (2011) oraz wspierał niepodległościowy zryw w Katalonii (2017). Bliski ideom anarchistycznym, nie bierze udziału w wyborach i opowiada się za demokracją partycypacyjną.

Amir Mohammadi

Amir Mohammadi (39 lat) przybył do Holandii w 2016 roku jako uchodźca z Iranu. Nie otrzymał zezwolenia na pobyt, ale nie mógł również wrócić do swojego kraju, dlatego przez sześć lat żył w cieniu, jako osoba bez dokumentów. Ostatecznie uzyskał prawo pobytu. Amir jak mało kto rozumie, co znaczy żyć bez żadnych praw.

Chee-Han Kartosen-Wong

Chee-Han Kartosen-Wong (41 lata) jest montażystką reklam, filmów dokumentalnych i fabularnych. Jako dziecko chińskich rodziców dorastała w Borne, w Holandii, gdzie byli jedyną rodziną pochodzenia azjatyckiego. Doświadczyła wielu przejawów rasizmu. Kiedy Chee-Han zaszła w ciążę, wraz z mężem zaczęli szukać książek dla dzieci, z którymi ich syn mógłby się utożsamić – ale żadnych nie znaleźli. W książkach, które przedstawiały dzieci pochodzenia azjatyckiego, były one ukazywane w sposób stereotypowy. Sama miała niewiele wzorców do naśladowania w młodości. Dlatego zaczęła pisać inkluzywne książki dla dzieci.

Jeangu Macrooy

Jeangu Macrooy (30) jest piosenkarzem i autorem tekstów pisenek. Do Holandii przyjechał w wieku 20 lat, szukając większej wolności. Uderzył go kontrast w poziomie życia między Holandią a jego ojczyzną – Surinamem – oraz brak świadomości, że ten rozdźwięk wynika z kolonialnej przeszłości Holandii. Zaskoczyło go także to, że *Keti Koti* – święto zniesienia niewolnictwa – obchodzi jedynie niewielka część społeczeństwa. Reprezentował Holandię na Konkursie Piosenki Eurowizji z protest songiem na temat niewolnictwa, częściowo zaśpiewanym w języku sranantongo, który wywołał mieszane reakcje.

Milice Ribeiro Dos Santos

Milice Ribeiro Dos Santos (79) to emerytowana psycholożka i terapeutka rodzinna z Portugalii. Pochodzi z rodziny sprzeciwiającej się dyktaturze. W 1964 roku, wraz ze swoim chłopakiem – uchylającym się od przymusowego poboru do wojska i wojny w portugalskich koloniach afrykańskich – udała się na emigrację do Paryża. Do Portugalii wróciła w 1975 roku, rok po rewolucji demokratycznej. Angażowała się w walkę o prawa młodzieży przetrzymywanej w placówkach opiekuńczo-wychowawczych oraz prawa kobiet w zakresie zdrowia seksualnego, w kraju przechodzącym transformację po konserwatywnej katolickiej dyktaturze.

Željko Rogina

Željko Rogina (65) dorastał we wschodniej Sławonii w Chorwacji, gdzie mieszka do dziś. Jest emerytowanym nauczycielem filozofii, etyki i logiki. Jeszcze jako uczeń szkoły średniej został przyjęty do Związku Komunistów, jednak rozczarowany wewnętrznymi konfliktami w kierownictwie partii oraz rosnącą retoryką nacjonalistyczną, zrezygnował z członkostwa w 1990 roku i postanowił wycofać się z polityki. W czasie przemian w Chorwacji zgłosił się do wojska jako ochotnik i służył do czerwca 1992 roku. Gdy jego jednostka została wysłana na front w Bośni i Hercegowinie, zdecydował się wrócić i podjąć ponownie pracę w szkole.

Michaela Roman

Michaela Roman (77 lat) jest emerytowaną biolog z Rumunii i nie jest związana z żadną partią polityczną. Na początku lat 70. była wybitną studentką biologii. Myślała, że zostanie badaczką, ale w tamtym czasie jej się to nie udało, ponieważ reżim zablokował wszystkie stanowiska dla biologów. W związku z tym nie miała swobody wyboru miejsca pracy ani możliwości decydowania o swoim życiu zawodowym. Po rewolucji założyła małą firmę, która pozwoliła jej samotnie wychować dwoje dzieci, dając jej jednocześnie wolność, której wcześniej nie miała.

Załącznik 2: Fragmenty tekstów

Željko Rogina (Chorwacja)

Byłem obecny, nie brałem bezpośredniego udziału, ale byłem świadkiem przejścia od jednopartyjnego do wielopartyjnego systemu demokratycznego i od socjalistycznego do kapitalistycznego modelu produkcji. Teraz, podsumowując to wszystko, mogę powiedzieć, że nic nie jest czarno-białe. Jeśli chodzi o demokrację w społeczeństwie, jest z nią dziś o wiele lepiej niż kiedyś — nieporównywalnie lepiej. To, czego nie mogliśmy robić lub na co nie mieliśmy pozwolenia wcześniej, teraz możemy. Pytanie oczywiście brzmi, czy ktoś to słyszy i czy to znajduje jakiś oddźwięk. Jeśli chodzi o tę transformację gospodarczą, szczerze wierzyłem, że możliwy będzie lepszy świat, w którym nie będzie ludzi mających wszystko i tych, którzy nie mają prawie nic, ale okazało się, że na razie tak nie będzie. Możemy więc jedynie mieć nadzieję, że system, który przyjęliśmy, z czasem stanie się bardziej demokratyczny i że spróbujemy zachować przynajmniej jakieś skromne elementy państwa opiekuńczego.

Željko Rogina (Chorwacja)

A więc pytanie brzmi: czy w tamtych czasach istniał jakikolwiek prawdziwy, autentyczny proces demokratyczny w państwach? Oczywiście, że nie. Istniało coś, co nazywano systemem delegatów, ale było to jedynie plagią prawdziwej demokracji, w której każdy mógł głosować i być wybierany, a przede wszystkim — nie istniał tam pluralizm poglądów. System działał w ten sposób: ludzie pracujący w zakładach pracy oraz inni obywatele w społecznościach lokalnych wybierali swoich delegatów. Ci delegaci wybierali następnych, a tamci kolejnych spośród siebie — aż do najwyższych szczebli władzy. Oczywiście wola obywateli ginęła

	całkowicie po drodze. Oczywiście nad całym tym procesem czuwała Partia Komunistyczna, a właściwie, jak się wtedy nazywała, Związek Komunistów, tak aby w tym rzekomym procesie wyborczym nie pojawiły się żadne dysonujące głosy. Tyle w temacie.
--	---

Andrés Ruiz Grima (Hiszpania)	Czy ktokolwiek wie, na kogo głosował? Czy ktoś naprawdę wie — w jakimkolwiek kraju na świecie, poza tymi największymi jak Trump czy Biden — kim są parlamentarzyści, kongresmeni i tak dalej? Kim oni są jako ludzie? Jak żyją? Z czego żyją? Głosy powinny pochodzić od ludzi, których znasz, którzy mogą cię reprezentować, których możesz monitorować. To byłaby demokracja. A idąc dalej — powinien istnieć kontrakt, wiążący kontrakt. Ale nie — wygrywa ten, kto najwięcej obraża, kto ma największe możliwości, by pojawiać się w mediach, kto ma środki finansowe, by się tam pokazywać.
----------------------------------	--

Michaela Bedrnikova (Czech Republic)	Oczywiście, byłam trochę rozczarowana, bo kiedy miało się to poczucie — prawdopodobnie dość nierealistyczne — że wszystko będzie wspaniale, że wszyscy będą uczciwi, to potem okazywało się... że nie wiem, zaraz po Aksamitnej Rewolucji ludzie znów byli chciwi i wykorzystywali sytuację na swoją korzyść. A potem odkrywasz, ile jest korupcji, ile różnych układów, ilu ludzi oportunistycznie zmienia poglądy i tym podobne rzeczy. To oczywiście bardzo smutne. I było mi z tego powodu przykro, człowiek doświadczał pewnego rodzaju rozczarowania. Ale życie toczy się dalej. To po prostu pewnego rodzaju podatek od wolności. Taka jest wolność – więc po prostu... Osobiście miałam wtedy poczucie, że wolność będzie wiązać się z pewną uczciwością czy prawdziwością, czy czymś w tym rodzaju, przynajmniej na początku. Okazało się jednak, że nie dla wszystkich tak to wyglądało. I to było rozczarowanie. Oczywiście, że tak.
--------------------------------------	---

Nikos Vatopoulos (Grecja)

To wszystko dziś sygnalizuje zmianę nie tylko modelu politycznego i ekonomicznego, ale także sposobu, w jaki człowiek definiuje samego siebie. Myślę, że to jest najbardziej szokujące wydarzenie naszych czasów. Bo w poprzednich dekadach, w tzw. dekadach powojennych — mimo że oczywiście istniały ogromne problemy (każda epoka je ma) — panowało powszechne przekonanie, że świat jakoś będzie się rozwijał, że jakoś znajdzie się pracę, że za dziesięć lat wszystko będzie logicznie lepsze, że nauka pomoże, że twoje dzieci będą lepiej wykształcone niż ty, że od razu znajdą zatrudnienie, a pogoń za szczęściem jest w pewnym sensie niezależna od ciebie — jakoś się wpasuje w bieg wydarzeń. Oczywiście, cały ten schemat jest uproszczony, ale chcę powiedzieć, że przynajmniej moje pokolenie dorastało z poczuciem, że świat idzie naprzód. Że świat w taki czy inny sposób się rozwija. Że choćby zabierając coś od każdego z nas — poprzez walkę, konflikty, wymagania, wiarę w pracę, w edukację — rozwój będzie następował. W ostatnich latach to przekonanie się załamało. Społeczeństwu trafiło się wiele ubytków, pustych komórek, pustych przestrzeni. I właśnie ta fragmentaryzacja postrzegania społecznego, organizacji społecznej wszystkich państw, zrodziła szereg zjawisk skrajnych — powiedziałbym ideologicznych — które w istocie podkopały wiarę w demokrację.

Chee-Han Kartosen-Wong
(Holandia)

Holandia jest społeczeństwem o wielu różnych korzeniach etnicznych. I wszyscy Holendrzy, którzy się tu urodzili, są równi. I możemy osiągnąć tę równość tylko wtedy, jeśli wszyscy będziemy się wypowiadać. I przestaniemy milczeć. Ponieważ pochodzę z chińskiej rodziny, a moi rodzice milczeli. Chociaż teraz już mniej, muszę dodać. Kiedyś jednak milczeli, ponieważ uważali, że to nie było wystarczająco ważne... i nie chcieli się zamętu. Ale mówić głośno nie oznacza sprawianie problemów. Walka o swoje prawa to nie sprawianie problemów. Każdy by to zrobił. Kto nie jest traktowany równo. I mam nadzieję, że nowe pokolenie będzie to kontynuować.

Michaela Roman (Rumunia)

Na co liczyłam... Trudno to wyjaśnić, bo nigdy nie myślałam o demokracji, zawsze myślałam o przywództwie, które byłoby... grupowe... mądre. Mądre. Które nie czyniłoby krzywdy ludziom, bo każdy ma swoje cierpienie. Musiałam stawić czoła tylu nielogicznym rzeczom, że zawsze chciałam... chciałam mieć mądrych ludzi jako przywódców. Nie chciałam przewodzić ani... ale mieć mądrych ludzi za przywódców. To było to, na co liczyłam. Oczywiście, potem przyszła demokracja, pluralizm... Więc, w pierwszych latach przemian byliśmy świadkami, jak wszyscy, budowy demokracji. Nie wiedząc wiele o demokracji, uczyłam się w toku zmian. Uczył mnie także Mihai, który był... Ważne jest to, że formalnie wszystko było jak należy. Wiele partii, pluralizm. Okazało się, że to przeszkadza, tak jak dzisiaj. Musimy przyznać, że więcej partii tylko komplikuje sytuację. Chociaż małymi krokami, z wieloma wpadkami, postęp został dokonany. Nie zaprzeczam temu. Mamy demokrację. Kruchą, ale mamy. A co najważniejsze, w tym świecie, przynajmniej na moim poziomie, mamy wolność. Więc myślę, że to jest najważniejsze. Mogę mówić, mogę jechać gdzie chcę, mogę się poruszać, jak chcę. Więc myślę, że to nie... nie ma nic ważniejszego na tym

	świecie niż wolność. Chodzi mi o to, że to jest priorytet. Czuję tak, bo wcześniej nie miałam wolności, a w konsekwencji wolność to to, co lubię najbardziej.
--	--

Lisbeth Ruiz Sanchez (Belgia)	Możliwości, nie równe możliwości, ale możliwości dla wszystkich, oraz prawo do bycia tym, kim się chce być, do mówienia tego, co się czuje i myśli, bez ranienia innych ludzi. Ale wolność mówienia tego, co się czuje. Myślę, że to bardzo ważna kwestia dla mnie, bo tego brakowało mi na Kubie. To poczucie, że mogę mówić, co chcę, mogę dzielić się swoją opinią. Wiem, że to czasami może być trochę niebezpieczne, z hejterami i mediami społecznościowymi i tym podobnymi rzeczami. Ale to po prostu podstawowe prawo człowieka – mówienie tego, co się czuje, co się myśli. Dzielenie się swoją opinią jest bardzo ważne. A także otrzymywanie możliwości w życiu, niezależnie od tego, skąd pochodzisz, powinieneś także dostawać szanse w życiu, powinieneś mieć prawo do bycia częścią społeczeństwa, w którym masz również szansę na rozwój, by móc przyczynić się. To bardzo ważne dla mnie.
--	--

Amir Mohammadi (Holandia)	Demokracja musi być włączająca. Każdy musi mieć możliwość mówienia i wyrażania siebie. Reszta rzeczy związanych z demokracją to oczekiwania, jak wolność słowa czy coś w tym rodzaju. Ale demokracja oznacza, że wszyscy muszą usiąść i decyzja zostanie podjęta nie przez jedną osobę. To jest mózg grupy, który podejmuje decyzję. Tak, ale powiedziałem, że demokracja to wszyscy siedzący wokół stołu i podejmujący decyzję. Ale demokracja w Holandii udowodniła mi to w przeszłości, kiedy byłem osobą bez dokumentów. Powiedziałem, że nie jestem zadowolony z tego, co się tutaj dzieje, ale nie jestem przeciwko platformie. Platforma to na przykład Android, iOS. Więc dostajesz jakieś oprogramowanie, jakieś aplikacje w Androidzie i iOS. Pracujesz z nimi.
----------------------------------	--

	Niektóre działają dobrze, inne źle. Platforma nie ma problemu. Platforma działa dobrze. Platforma demokracji w Holandii działa dobrze. Kiedy byłem bez dokumentów, mogłem rozmawiać na żywo w programie telewizyjnym z politykami. Więc przyjęli mnie do stołu. Więc tak, to jest demokracja i to, o co nam chodzi. Aby stworzyć naprawdę włączające społeczeństwo i wolność. I mam nadzieję, że jesteśmy na dobrej drodze. Argumenty za i przeciw zawsze będą istnieć, ale to jest ładna rzecz w demokracji. Zamiast zabijać się, rozmawiać, kłócić się, protestować.
--	---

Jeangu Macrooy (Holandia)	Demokracja to także zabieranie głosu w ważnych sprawach. W ostatnich latach zauważyłem, że zmiana jest możliwa. Nawet jeśli pomyślimy o kolonialnej przeszłości. Wielki szok przeżyłem w 2015 roku. To naprawdę inna era, w której teraz żyjemy. W Holandii rzeczywiście jest teraz bardzo dużo zaangażowana w tę część historii. Widzimy, jak możemy poradzić sobie z tą historią. I... ta zmiana rzeczywiście przychodzi w wyniku tego, że ludzie zabierają głos. Fakt, że ludzie mówili o kolonialnej przeszłości. Zanim jeszcze wydałem „Gold”. Widzę swój wkład jako artysty jako skromny wkład. Ale to ruch ludzi, którzy wciąż znajdują odwagę, aby mówić o czymś, co następnie sprawia, że... Na przykład, 1 lipca 2023 roku, podczas Ketu Koti, król przeprosił za historię niewolnictwa w Holandii. To naprawdę wyznacza... to naprawdę wyznacza nową erę dla mnie. Prowadzisz inne rozmowy, gdy mówią: „uznajemy... tę przeszłość, ten ból... uznajemy, jak okropne to było i uznajemy efekt uboczny”. Więc naprawdę możemy zacząć patrzeć na... Jakie problemy mamy teraz, które możemy powiązać z tą historią i jak będziemy je wspólnie rozwiązywać.
----------------------------------	---

Jeangu Macrooy (Holandia)

Demokracja dla mnie oznacza wiarę w... moc naszych zbiorowych głosów. Naprawdę wierzę w siłę ludzi. Zmiana jest naprawdę możliwa, jeśli się zorganizujemy i wyrazimy razem to co dla nas ważne. I powinniśmy zająć tę przestrzeń. I być bardzo szczęśliwi, że możemy to zrobić.

Milice Ribeiro Dos Santos
(Portugalia)

Kiedy myślę o tych wszystkich latach, czuję gorzki posmak, to nieuniknione. Bo żyję w kraju z demokracją, mamy nawet partię socjalistyczną u władzy w tej chwili, ale istnieją takie nierówności społeczne, tyle rzeczy, których nie osiągnęliśmy. Kiedy myślę, że 20% ludności żyje poniżej granicy ubóstwa, ludzie mający pracę, którzy nie mogą zarobić na minimalne potrzeby, Kraj, gdzie 1,5 miliona ludzi nie ma lekarza rodzinnego, gdzie mieszkania są poważnym problemem, a tak wielu żyje na ulicach... Oczywiście, że to ma gorzki posmak. I prawie czuję, że trzeba by nam drugiego 25 kwietnia, może wtedy moglibyśmy coś zmienić. W demokracji każdy musi być zaangażowany w proces, wszyscy powinni być zaangażowani, powinniśmy dbać o proces demokratyczny i upewnić się, że nadąża za zmianami świata i nowymi problemami, które się pojawiają. Jest badanie z 2022 roku, niedawne badanie, które pokazuje, że Portugalia jest dobrze oceniana w porównaniu do innych demokracji, zarówno pod względem swobód obywatelskich, jak i sprawiedliwych procesów wyborczych; z drugiej strony, jest słabo oceniana z powodu braku zaangażowania politycznego obywateli i braku kultury politycznej. I to jest właściwie kluczowe wnioski. Kiedy myślimy o polityce w Portugalii, dochodzimy do wniosku, że partie polityczne mają swoje własne dynamiki władzy i działają bardzo, bardzo daleko od wyborców, są oderwane od ludzi, którzy je wybrali. W związku z tym dochodzi do opróżnienia funkcji politycznej, a ludzie czują się nieprzygotowani do interwencji politycznych. Myślę, że to jeden z powodów, dla których populizm, który nagle rozwinął się w Portugalii, zdobył popularność, ponieważ uchwycił niezadowolenie naszych obywateli... którzy nie mogą znaleźć swojego miejsca w tym kraju.

Załącznik 3: Co demokracja oznacza dla obywatela i oczekiwania młodzieży wobec niej

- Prawo do głosowania – Możliwość aktywnego uczestniczenia w procesie politycznym poprzez wybór przedstawicieli i decydowanie o ważnych kwestiach społecznych.
- Wolność wypowiedzi – Prawo do swobodnego wyrażania opinii, przekonań i poglądów.
- Prawo do zgromadzeń – Obywatele mają prawo do organizowania pokojowych zgromadzeń i protestów.
- Prawo do informacji – Swobodny dostęp do informacji, przejrzystość działań rządu.
- Ochrona praw człowieka – Szacunek dla podstawowych praw i wolności wszystkich obywateli.
- Równość (przed prawem) – wszyscy obywatele są równi wobec prawa, niezależnie od statusu społecznego, etnicznego, religijnego czy innych cech.
- Udział w tworzeniu prawa – poprzez wybranych przedstawicieli, ludzie przyczyniają się do tworzenia i uchwalania ustaw.
- Odpowiedzialność rządu – rząd jest odpowiedzialny przed obywatelami za swoje działania.
- Prawo do sprawiedliwości i środków prawnych – możliwość ubiegania się o ochronę prawną w przypadku naruszenia praw.
- Prawo do edukacji – Edukacja umożliwia obywatelom podejmowanie świadomych decyzji i rozwijanie krytycznego myślenia.
- Prawa społeczne – prawo do podstawowych usług społecznych, takich jak opieka zdrowotna, edukacja i ubezpieczenie społeczne.
- Zachęcanie do zaangażowania obywatelskiego – motywowanie do udziału w procesach społecznych i politycznych na rzecz wspólnego dobra.

Oczekiwania wobec młodych ludzi dzisiaj:

- Aktywne uczestnictwo w społeczeństwie – angażowanie się w społeczność poprzez wolontariat, inicjatywy lub działalność obywatelską.
- Edukacja i samodoskonalenie – zaangażowanie w naukę oraz zdobywanie wiedzy, umiejętności i kompetencji niezbędnych do stawienia czoła przyszłym wyzwaniom.
- Odpowiedzialność – branie odpowiedzialności za własne działania i decyzje.
- Szacunek dla różnorodności – otwartość na różne kultury, przekonania i ludzi.
- Świadomość ekologiczna – dbanie o środowisko i aktywne uczestniczenie w zrównoważonych praktykach.
- Rozwój krytycznego myślenia – refleksja nad informacjami, normami społecznymi i kwestiami politycznymi.
- Innowacyjność i elastyczność – gotowość do przyjmowania zmian oraz dostosowywania się do nowych technologii i warunków pracy.
- Promowanie praw człowieka – wspieranie równości, szanowanie i ochrona praw wszystkich ludzi.
- Budowanie niezależności – stopniowe rozwijanie niezależności finansowej i emocjonalnej.
- Konstruktywne wyrażanie opinii – uczestniczenie w dyskusjach w sposób pozytywny i produktywny.
- Solidarność i empatia – okazywanie troski o innych oraz społeczność, rozumienie potrzeb innych ludzi.
- Inicjatywa – odwaga do podejmowania działań w rozwiązywaniu problemów i tworzeniu pozytywnych zmian w społeczeństwie (poczucie sprawczości).

Załącznik 4: Czy twoja demokracja to moja demokracja?

„Twoje ciało, mój wybór”:

<https://www.theguardian.com/commentisfree/2024/nov/13/your-body-my-choice-maga-men>

<https://www.newyorker.com/news/the-lede/your-body-my-choice-a-new-rallying-cry-for-the-irony-poisoned-right>

„Nowe hasło mobilizacyjne dla zatrutej ironią prawicy”

Mniej niż dwadzieścia cztery godziny po reelekcji Trumpa, młodzi mężczyźni przyjęli hasło, które może zdefiniować nadchodzącą erę regresji płciowej: „Twoje ciało, mój wybór” (The New Yorker).

Artykuł omawia, w jaki sposób prawica wypaczyła hasło 'Moje ciało, mój wybór', które często było używane w walce o prawa reprodukcyjne kobiet.

Zdjęcie: Alec Perkins,
<https://www.flickr.com/photos/alecperkins/3332921525/>

Black Lives Matter

Zdjęcie: John Lucia, <https://www.flickr.com/photos/studioseiko/27950807420/>

Leonhard Lenz, CC0, via Wikimedia Commons

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:BlackLivesMatter_protest_Berlin_2020-05-30_25.jpg

Sprawiedliwość:

Przypadki brutalnych zabójstw członków społeczności czarnoskórej, Romów i LGTB+ przez cywilów i/lub policję.

Zdjęcie: Julia Tulke,
<https://www.flickr.com/photos/aestheticsofcrisis/>

Zak/Zackie: obywatel społeczności LGTB+ brutalnie zamordowany w Atenach przez współobywateli oraz policję

Zdjęcie: Unicorn Riot, Maria Louka, <https://unicornriot.ninja/2022/greek-police-kill-teenager-as-racism-violence-against-roma-people-spikes/>

„Justis for Niko” („Sprawiedliwość dla Niko”)

Zdjęcie: Unicorn Riot, <https://unicornriot.ninja/2022/calls-for-justice-for-nikos-sampanis-renewed/>

Kwestie tożsamości: Kto jest bardziej Grekiem? Czarnoskóry czy D. Trump?

(Lewo) Zdjęcie: Gage Skidmore,
<https://www.flickr.com/photos/gageskidmore/53067465959>
(Prawo) All-Pro Reels, CC BY-SA 2.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.0>>, via Wikimedia Commons,
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Giannis_Antetokounmpo_%2851664127127%29_%28cropped%29.jpg.

Trump twierdzi, że jest „bardziej Grekiem” niż Antetokounmpo; Giannis reaguje
3 listopada 2024

<https://www.thenationalherald.com/%CF%84rump-refers-to-giannis-antetokounmpo-as-the-greek-who-has-more-greek-in-him-the-greek-or-me/>

Domena publiczna, <https://www.dvidshub.net/image/8840865/departement-defense-augments-us-customs-and-border-protection-removal-flight-efforts>

Związani migranci są deportowani z USA (25.01.2025)

Zdjęcie: Louisa Billeter, <https://flickr.com/photos/24761036@N00/54291209052>

Post-demokracja (20.01.2025, Dzień Inauguracji, USA)

Karty kontekstu historycznego

Chorwacja

Czechy

Grecja

Litwa

Polska

Portugalia

Rumunia

Hiszpania

Chorwacja

Denis Detling

W latach 1945–1990 Chorwacja była jedną z republik wchodzących w skład Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii (SFRJ), która funkcjonowała jako państwo jednopartyjne pod rządami Związku Komunistów Jugosławii (w skład którego wchodziły także republikańskie oddziały, w tym Chorwacki Związek Komunistów), kierowanego przez Josipa Broza Tito. Tito dominował na scenie politycznej aż do swojej śmierci w 1980 roku, po której Jugosławia weszła w okres niestabilności. Przez cały okres istnienia Jugosławii utrzymywano kult jednostki wokół Tito. Chociaż państwo to było definiowane jako kraj narodów i narodowości, rząd tłumił nastroje narodowe, promując w zamian politykę „braterstwa i jedności”. Pomimo że jugosłowiański model socjalizmu był bardziej liberalny niż w innych krajach Europy Wschodniej, wolności polityczne i obywatelskie były ograniczone. Państwo kontrolowało życie społeczne i gospodarcze. Media pozostawały pod kontrolą państwa, a krytyka wobec reżimu była rzadko tolerowana. Jugosławia cieszyła się jednak wyższym standardem życia niż wiele krajów bloku wschodniego, co zawdzięczała specyficznemu modelowi socjalizmu samorządowego oraz otwartości na Zachód. Obywatele mieli możliwość podróżowania za granicę, co było rzadkością w innych państwach socjalistycznych.

System edukacji kształtowano zgodnie z obowiązującą ideologią. Państwo inwestowało w likwidację analfabetyzmu i zapewniało dostęp do edukacji, dzięki czemu większość młodych ludzi mogła korzystać z nauki na poziomie podstawowym i średnim.

Koniec lat 80. stanowił kluczowy okres przemian politycznych i społecznych w Chorwacji. Zarówno w Chorwacji, jak i w innych republikach jugosłowiańskich narastało dążenie do demokratyzacji, co przesunęło punkt ciężkości kryzysu z problemów ekonomicznych na kwestie relacji między republikami i grupami etnicznymi. Wszystko to, w połączeniu z narastającym nacjonalizmem, doprowadziło do osłabienia federacji jugosłowiańskiej, a w konsekwencji do rozpadu Związku Komunistów Jugosławii w styczniu 1990 roku, który dotąd stanowił ideologiczną i polityczną siłę scalającą Jugosławię.

Pod koniec 1989 roku Związek Komunistów Chorwacji zgodził się oficjalnie wprowadzić system wielopartyjny, co stopniowo miało miejsce także w innych republikach (z wyjątkiem Serbii i Czarnogóry). Na początku 1990 roku w Chorwacji zarejestrowano pierwsze partie opozycyjne, które opowiadały się za reformami demokratycznymi, gospodarką rynkową oraz większym stopniem niezależności. Najsilniejszą partią była Chorwacka Wspólnota Demokratyczna (HDZ), kierowana przez Franjo Tuđmana. W pierwszych wielopartyjnych wyborach w Chorwacji, przeprowadzonych wiosną 1990 roku, komuniści utracili władzę, a zwycięstwo odniosła HDZ – Franjo Tuđman został prezydentem Chorwacji. Wybory odbyły się także w innych republikach jugosłowiańskich. W Słowenii, Bośni i Hercegowinie oraz Macedonii wygrały partie opowiadające się za zmianami, natomiast w Serbii i Czarnogórze władzę utrzymali komuniści. Po wyborach rozpoczęły się negocjacje między prezydentami republik jugosłowiańskich na temat przekształcenia Jugosławii.

W tamtym czasie w Chorwacji narastały nastroje nacjonalistyczne oraz dążenia do oderwania się od Jugosławii. Równolegle doszło do buntu części ludności serbskiej zamieszkującej terytorium Chorwacji, która – zgodnie z rosnącym serbskim nacjonalizmem – pragnęła żyć wspólnie z Serbami poza granicami Chorwacji. W wyniku referendum przeprowadzonego w maju 1991 roku Chorwacja (podobnie jak Słowenia) ogłosiła niepodległość 25 czerwca 1991 roku. Doprowadziło to do otwartego konfliktu zbrojnego z Jugosłowiańską Armią Ludową oraz serbskimi oddziałami paramilitarnymi. Podczas gdy dowództwo Jugosłowiańskiej Armii Ludowej dążyło do zachowania jedności Jugosławii, przywódcy zbuntowanych Serbów w Chorwacji nie chcieli żyć oddzieleni od Serbii. W czasie wojny (1991–1995) znaczna część terytorium Chorwacji, w tym jej wschodnie rejony, znalazła się pod kontrolą serbską. Wojna spowodowała ogromne straty, przymusowe wysiedlenia ludności nie-serbskiej z okupowanych terenów oraz znaczne zniszczenia. Konflikt zakończył się latem 1995 roku, kiedy to armia chorwacka, w ramach operacji wojskowej o kryptonimie „Burza”, odzyskała kontrolę nad większością terytorium kraju.

Proces transformacji demokratycznej trwał przez całe lata 90. Po pierwszych wielopartyjnych wyborach w 1990 roku Chorwacja porzuciła jednopartyjny system socjalistyczny i rozpoczęła budowę porządku demokratycznego. W tym okresie scena polityczna była zdominowana przez Chorwacką Wspólnotę Demokratyczną (HDZ) pod przywództwem Franjo Tuđmana – pierwszego prezydenta niepodległej Chorwacji. W czasie wojny procesy demokratyczne były przyćmione przez działania militarne i centralizację władzy. Choć formalnie istniała demokracja wielopartyjna, opozycja była słaba, a media pozostawały pod znaczącym wpływem

państwa. W drugiej połowie lat 90. coraz częściej pojawiały się zarzuty wobec autorytarnych tendencji rządu, ograniczania wolności mediów oraz powolnego tempa reform wzmacniających państwo prawa. Dopiero po śmierci Tuđmana w 1999 roku i zmianie władzy w 2000 roku Chorwacja przyspieszyła procesy reform, koncentrując się na wzmacnianiu instytucji demokratycznych oraz integracji z europejskimi i międzynarodowymi strukturami.

System edukacji również uległ zmianie – z programów nauczania usunięto treści związane z tożsamością jugosłowiańską, zastępując je tematyką związaną z kulturą i historią Chorwacji, dostosowaną do nowych realiów politycznych i społeczno-gospodarczych.

Obok przemian politycznych Chorwacja przeszła głęboką transformację gospodarczą. Przejście z socjalistycznej gospodarki planowej do gospodarki rynkowej oraz z własności społecznej do prywatnej okazało się procesem trudnym i bolesnym. W odróżnieniu od innych krajów Europy Wschodniej, gdzie dominowała własność państwowa, w Chorwacji niemal wszystkie przedsiębiorstwa znajdowały się w 1990 roku pod kontrolą społecznych (z systemem samorządności pracowniczej). W trakcie transformacji część majątku przeszła na własność państwową, a reszta została sprywatyzowana. Proces prywatyzacji przebiegał jednak w sposób kontrowersyjny i obfitował w liczne nieprawidłowości. Transformacja doprowadziła do gwałtownego spadku produkcji przemysłowej, utraty dotychczasowych rynków zbytu, trudności w zdobywaniu nowych rynków, gwałtownego wzrostu bezrobocia, zubożenia znacznej części społeczeństwa, poczucia braku bezpieczeństwa społecznego oraz wzrostu rozwarstwienia. Zniszczenia wojenne dodatkowo pogłębiły kryzys gospodarczy, spowolniły rozwój i zwiększyły zadłużenie kraju.

Milan Ivanović i Željko Rogina złożyli świadectwa dotyczące życia przed przemianami demokratycznymi, ale również wydarzeń, które miały miejsce w ich trakcie i po nich, krytycznie odnosząc się do tego, czego byli świadkami. Željko Rogina był aktywnym uczestnikiem wojny, natomiast Milan zaangażował się w proces reintegracji. Tünde Šipoš Živić jako dziecko z radością przyjęła przemiany demokratyczne na początku lat 90., dzieląc się wspomnieniami rodziców. W czasie wojny przebywała z rodziną na terenach kontrolowanych przez Serbów i opowiada o nowej niedemokracji, ale także o pokojowej reintegracji, która nastąpiła później, oraz o towarzyszących jej zmianach demokratycznych, których doświadczyła.

Czechy

Bohumil Melichar

W 1938 roku Czechosłowacja uległa naciskowi agresywnej polityki niemieckiego nazizmu. Po podpisaniu układu monachijskiego jej przywódcy nie tylko oddali Rzeszy Niemieckiej tereny przygraniczne zamieszkane przez liczną mniejszość niemiecką, ale także zrezygnowali z wolności parlamentaryzmu. Wiosną 1939 roku całe terytorium zostało ostatecznie zajęte przez Wehrmacht, a Słowacja ogłosiła niepodległość jako państwo z konserwatywnym rządem faszystowskim lojalnym wobec Berlina. Sześć lat nazistowskiej okupacji przyniosło materialne niedobory, zastraszanie narodowej elity oraz fale terroru wobec demokratycznego i komunistycznego ruchu oporu. Ludność żydowska stała się celem ludobójstwa i niemal całkowicie zniknęła z życia społecznego. Działania wojenne zakończyły się w maju 1945 roku. Do Pragi wkroczyła Armia Czerwona, a do ojczyzny powrócili prezydent Edvard Beneš oraz przewodniczący Komunistycznej Partii Czechosłowacji Klement Gottwald. Spontaniczny gniew społeczeństwa, domagający się powojennego odwetu, poparł przymusowe wysiedlenie mniejszości niemieckiej z terenów przygranicznych.

Partie polityczne lewicowe i centrowe połączyły się, tworząc tzw. Front Narodowy, który stopniowo został zdominowany przez komunistów przy wsparciu Związku Radzieckiego. Od 1948 roku rozpoczęto wdrażanie dyktatury inspirowanej stalinizmem. Nacjonalizacji poddano nie tylko duże przedsiębiorstwa, lecz także drobny handel i małe gospodarstwa rodzinne, które przymusowo kolektywizowano. Osoby, które uznawały te działania za grabież, stawały – wraz z przedstawicielami opozycji politycznej – przed sądami pokazowymi, były skazywane na śmierć lub wysyłane do obozów pracy przymusowej. Państwowe represje dotknęły także artystów, intelektualistów i przywódców religijnych. Pozostali obywatele żyli i pracowali w centralnie sterowanej gospodarce, która faworyzowała rozwój przemysłu ciężkiego i inżynierii kosztem potrzeb konsumentów. Po śmierci Stalina pojawiła się możliwość reformowania socjalizmu. Większa swoboda dla intelektualistów stworzyła pokolenie krytyczne nie tylko wobec brutalnych ekscesów stalinizmu, lecz także domagające się większej demokracji, otwartości i wolności we wszystkich sferach życia.

Eksperyment z tzw. „socjalizmem z ludzką twarzą” w Pradze został brutalnie stłumiony w sierpniu 1968 roku przez inwazję wojsk Układu Warszawskiego. Czołgi zajęły cały kraj, a po stłumieniu reformatorów w Partii Komunistycznej władzę przejęli zwolennicy niedemokratycznej wersji socjalizmu. Podczas gdy radzieccy żołnierze zbudowali stałą bazę wojskową pod Pragą i pozostali tam aż do 1991 roku, w całym kraju rozpoczęły się czystki kadrowe w partii komunistycznej i wszystkich instytucjach publicznych. Dla niezadowolonych obywateli sprzeciw oznaczał nie tylko koniec kariery zawodowej, ale także nękanie przez tajną policję – zarówno ich samych, jak i ich rodzin. Zgoda na panujący porządek mogła natomiast sprzyjać awansom i umożliwiać korzystanie z obiecywanego przez nowe władze wzrostu poziomu życia. Faktycznie, komuniści niedemokratycznego nurtu nawoływali do „uspokojenia sytuacji” i przywrócenia „normalnego życia” – okres lat 70. i 80. określa się w Czechosłowacji mianem „normalizacji”. W zamian za formalną lojalność państwo oferowało obywatelom wygodne życie: brak bezrobocia, bezpłatną opiekę zdrowotną i edukację, wydłużenie urlopu macierzyńskiego do trzech lat oraz rozbudowany program budownictwa mieszkaniowego. Jedynie nieliczni intelektualiści, działacze religijni i dawni politycy odrzucali spokojne życie rodzinne wypełnione pracą, oglądaniem telewizji, sportem i weekendowymi wyjazdami do domków poza miastem. W 1977 roku powołali oni do życia opozycyjne stowarzyszenie Karta 77, które krytykowało łamanie podstawowych praw człowieka przez reżim komunistyczny.

Mimo że opozycja działała pod ogromną presją Służby Bezpieczeństwa, w latach 80. zaczęto kwestionować niepisane porozumienie pomiędzy większością społeczeństwa a Partią Komunistyczną, polegające na milczeniu w zamian za dobrobyt materialny. Młode pokolenie, które nie znało bezpośrednio biedy lat Wielkiego Kryzysu, okrucieństw II wojny światowej, procesów stalinowskich czy reform z lat 60., zaczęło domagać się nie tylko wolności słowa, ale przede wszystkim zachodniego stylu życia i konsumpcji, o których istnieniu wiedzieli mimo żelaznej kurtyny. Poziom życia rósł bardzo powoli, a młodzi ludzie byli sfrustrowani niemożnością samookreślenia się wobec systemu politycznego oraz koniecznością czekania w kolejkach na przydział mieszkania, zakup pralki, samochodu czy nawet roweru. W połowie lat 80. w Związku Radzieckim rozpoczęto nową próbę reformowania socjalizmu, co przyczyniło się do otwarcia w Pradze debaty na temat zasad demokracji, przejrzystości i celów społecznych. Debata ta doprowadziła jednak do zakwestionowania samych fundamentów ustroju socjalistycznego.

Kilka miesięcy po tym, jak podekscytowany tłum zburzył Mur Berliński, a blok wschodni zaczął się rozpadać, demonstracje studenckie w Pradze zostały brutalnie spacyfikowane przez milicję. Fala sprzeciwu wobec tej przemocy przerodziła się w ogólnokrajowe protesty, strajk generalny i postulaty wprowadzenia pluralizmu politycznego. Środowisko studenckie w Pradze powołało do życia Forum Obywatelskie, którego celem było kontynuowanie wysiłków Karty 77 i nawiązanie dialogu z władzami. Na Słowacji powstała analogiczna organizacja – Społeczeństwo przeciw Przemocy. Václav Havel, jeden z założycieli Karty 77, stanął na czele coraz aktywniejszej opozycji. Rozpad socjalistycznej dyktatury nastąpił bardzo szybko – już w grudniu 1989 roku Havel objął urząd prezydenta. Równie krótko trwała jedność krytyków polityki partii komunistycznej – w styczniu 1991 roku Forum Obywatelskie rozpadło się po zdecydowanym zwycięstwie w pierwszych demokratycznych wyborach. W latach 90. ukształtował się pełny wachlarz partii politycznych, podzielony na lewicę i prawicę, zgodnie z modelem typowym dla zachodnich demokracji parlamentarnych. W tym samym czasie, kiedy rozpadał się ruch obywatelski na rzecz demokracji, rozpoczął się także proces podziału państwa. W 1992 roku, po dwóch latach nieustannych napięć między Pragą a Bratysławą dotyczących ustroju państwa po rewolucji, przywódcy najsilniejszych partii politycznych na scenie czeskiej i słowackiej porozumieli się co do podziału administracyjnego kraju. W wyniku tego powstały dwa niezależne państwa: Republika Czeska i Republika Słowacka.

Kluczową postacią tej transformacji był przewodniczący nowo utworzonej Obywatelskiej Partii Demokratycznej, Václav Klaus, który jako premier opowiadał się za szybką prywatyzacją przedsiębiorstw państwowych i przekształceniem całego społeczeństwa w gospodarkę rynkową w ciągu kilku lat. Ta „terapia szokowa” przyniosła nie tylko szybkie efekty, ale również poczucie niepewności społecznej, związane z praktykami korupcyjnymi, upadkiem wielu zakładów przemysłowych będących wcześniej wizytówkami gospodarki narodowej oraz wzrostem bezrobocia. Powszechne początkowo poparcie społeczne dla tej polityki zaczęło słabnąć w połowie lat 90., gdy okazało się, że zachodni model konsumpcyjny nie jest dostępny dla wszystkich. W 1996 roku sukces odniosła socjaldemokracja, a demokratyczna lewica została ponownie włączona w główny nurt życia politycznego, stając się przeciwwagą dla neoliberalnej wizji architektów prywatyzacji. Proces czeskiej transformacji – pomiędzy demokracją a dyktaturą – zakończył się symbolicznie ogłoszeniem referendum w sprawie przystąpienia do Unii Europejskiej w 2003 roku. Referendum to zostało przeprowadzone przez polityków odpowiedzialnych za wydarzenia pierwszych lat transformacji: Václava Klause, który pełnił wówczas urząd prezydenta, oraz Vladimíra Špidłę, premiera i przewodniczącego Partii Socjaldemokratycznej.

Życie wszystkich trzech świadków – Jiřího Zajícy, Michaeli Bedrníkové i Lucii Bartošové – zostało silnie ukształtowane przez aksamitną rewolucję. Ich codzienność w realiach dyktatury socjalistycznej zmieniła się niemal z dnia na dzień, by ustąpić miejsca chaotycznym i wolnym latom 90., w których społeczeństwa Czech i Słowacji poszukiwały nowej tożsamości. Jiří Zajíc doświadczył Praskiej Wiosny jako uczeń szkoły średniej, a represje po jej stłumieniu uniemożliwiły mu studiowanie wymarzonego kierunku z powodu jego przekonań religijnych i politycznych. Lucia Bartošová i Michaela Bedrníková należą do pokolenia aktywistów studenckich aksamitnej rewolucji, urodzonych w latach 70. Pierwsza dwójka była związana z równoległymi strukturami społecznymi – w ich przypadku były to podziemne kościoły katolicki i protestancki – natomiast Lucia Bartošová i jej rodzina prowadzili życie, które większość obywateli Czechosłowacji postrzegała jako „normalne”. Wszyscy aktywnie uczestniczyli w protestach jesienią 1989 roku oraz w budowaniu społeczeństwa po rewolucji.

Grecja

Autor: Vassiliki Sakka

Życie przed dyktaturą

Zakończenie wojny domowej (1946–1949) nie przyniosło Grecji stabilizacji politycznej. Wręcz przeciwnie – aż do 1967 roku, kiedy władzę przejęła junta wojskowa (tzw. dyktatura czarnych pułkowników), klimat polityczny pozostawał niestabilny, co stopniowo torowało drogę ku konstytucyjnej dewiacji. Formalnie obowiązywała demokracja parlamentarna, jednak król odgrywał dominującą rolę, a rządy zmieniały się często. W polityce utrwaliły się partie prawicowe. Typowym przykładem była Partia Narodowej Unii Radykalnej (ERE) kierowana przez Konstantinosa Karamanlisa, który sprawował urząd premiera w latach 1955–1963. Przedstawiała się ona jako antykomunistyczna, postępową koalicją wszystkich sił prawicowych, podczas gdy Komunistyczna Partia Grecji była zakazana. Funkcjonowały sądy wojskowe, a represje wobec lewicy obejmowały deportacje, więzienia, obozy oraz egzekucje. Symbolem tego okresu była egzekucja Nikosa Belogiannisa i trzech innych osób pod fałszywym zarzutem szpiegostwa, zaledwie dwa i pół roku po formalnym zakończeniu wojny domowej – mimo międzynarodowej mobilizacji na rzecz ich ocalenia.

W 1951 roku powstała EDA (Zjednoczona Lewica Demokratyczna), będąca koalicją partii lewicowych, która w wyborach w 1958 roku uzyskała status oficjalnej opozycji, co wywołało nową falę represji wobec środowisk lewicowych w całym kraju. Przedterminowe wybory z 1961 roku przebiegały w atmosferze przemocy i fałszerstw. Koalicja centrowych partii konserwatywnych pod wodzą Jeorjosa Papandreu (Unia Centrum) wyłoniła się jako główna siła opozycyjna, zakwestionowała wyniki i ogłosiła tzw. „Nieprzyjętą Walkę”. Aż do wyborów w 1964 roku, w których zwyciężyła Unia Centrum, a Papandreu objął stanowisko premiera, trwał okres przedłużającego się kryzysu politycznego z silnym zaangażowaniem rodziny królewskiej. Punktem kulminacyjnym była w 1963 roku zabójcza „kolizja samochodowa” zaaranżowana przez wysokich rangą funkcjonariuszy policji, w wyniku której zginął Grigoris Lambrakis – deputowany EDA i działacz światowego ruchu pokojowego. Rządy Unii Centrum zostały przerwane w lipcu 1965 roku na skutek odejścia jej parlamentarzystów (tzw. Apostazja lub „Iuliana”), co

zapoczątkowało okres dużych niepokojów i kryzysu politycznego z częstymi zmianami rządów i eskalacją przemocy politycznej.

Kulminacją tego politycznego wykołajenia był zamach stanu 21 kwietnia 1967 roku, przeprowadzony przez grupę oficerów wojskowych, którzy ustanowili dyktaturę (tzw. „Junta pułkowników”). Reżim wojskowy zlikwidował instytucje demokratyczne, wprowadził ograniczenia wolności prasy, słowa i zgromadzeń, oraz objął ścisłą kontrolą system edukacji i działalność związków zawodowych. Edukacja była podporządkowana nacjonalistycznej propagandzie. Życie rodzinne opierało się na konserwatywnych wartościach i tradycyjnych rolach płciowych. W codziennym życiu obywatele doświadczali ograniczeń swobody wypowiedzi i aktywności politycznej. Cenzura była wszechobecna, a przeciwnicy reżimu byli narażeni na aresztowania, tortury lub wygnanie – elementy charakterystyczne dla całego okresu dyktatury. Wszystkie trzy dostępne świadectwa greckie potwierdzają ograniczenie wolności oraz klimat niepewności i dyskryminacji wobec obywateli niezgadających się z systemem, w szczególności członków lewicy.

Transformacja ustrojowa

24 lipca 1974 roku Konstantinos Karamanlis został zaproszony z Paryża, by objąć urząd premiera. Powołał rząd jedności narodowej i rozpoczął działania na rzecz przywrócenia demokracji. Ustabilizował sytuację polityczną, przywrócił wolności obywatelskie i dążył do demilitaryzacji życia politycznego, jednocześnie legalizując Komunistyczną Partię Grecji, która wzięła udział w pierwszych wolnych wyborach w listopadzie 1974 roku – wybory wygrała nowo utworzona partia Nowa Demokracja pod wodzą Karamanlisa. 8 grudnia 1974 roku odbyło się referendum konstytucyjne, które zakończyło się likwidacją monarchii – zdecydowana większość Greków opowiedziała się za pełną demokracją parlamentarną. Nowa konstytucja z 1975 roku gwarantowała prawa człowieka, ustrój parlamentarny oraz zasadę trójpodziału władzy. Wszystkie trzy świadectwa greckie podkreślają „entuzjazm”, z jakim znaczna część społeczeństwa powitała nowy okres, oczekując „wolności”. Rozpoczęła się era intensywnej „polityzacji” i dążeń do „zmiany” – dla poprawy świata. „To był prawdziwy szal – nie zapomnę tego dźwięku, tej atmosfery, tej ulgi, którą trudno sobie wyobrazić. Ekstaza, ekstaza całego świata.”

Demokracja („Metapolitefsi”)

W latach 1974–1981 życie polityczne zdominowała prawicowa partia Nowa Demokracja. W 1981 roku wybory wygrał Panhelleński Ruch Socjalistyczny (PASOK) pod przywództwem Andreasa Papandreu, który wprowadził lewicę do władzy i skoncentrował się na reformach społecznych. Od tego momentu Grecja cieszyła się względną stabilnością polityczną i naprzemiennością demokratycznych rządów, a zagrożenie interwencją wojskową zostało definitywnie wyeliminowane. Wzmocniono prawa społeczne poprzez reformy w zakresie pracy, opieki społecznej i edukacji. Na co dzień przywrócono pełnię swobód politycznych, rozwijały się związki zawodowe i organizacje obywatelskie. Wzmocniono prawa kobiet i mniejszości, a edukację unowocześniono i uczyniono bardziej dostępną, by zmniejszyć nierówności. Obywatele greccy wiązali duże nadzieje z dobrobytem gospodarczym i postępem społecznym, zwłaszcza po przystąpieniu kraju do Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej (EWG) w 1981 roku. Ogólnie był to czas wyraźnych przemian i poprawy warunków życia, kiedy społeczeństwo chciało aktywnie uczestniczyć w życiu politycznym i społecznym, choć nie brakowało również rozczarowań i frustracji. Od 1989 do 2009 roku polityka charakteryzowała się ciągłością i stabilnością, mimo występujących afer. Od 2010 roku Grecja doświadczyła poważnego kryzysu finansowego i społeczno-politycznego po ogłoszeniu niewypłacalności i nałożeniu surowych restrykcji finansowych przez MFW i UE. Zamieszki, demonstracje, pogorszenie poziomu życia, wzrost bezrobocia i emigracja wykształconych obywateli (brain drain) wyznaczyły koniec okresu Metapolitefsi. Wzburzenie społeczne doprowadziło do zmiany rządu w 2015 roku, kiedy to po raz pierwszy władzę przejęła czysto lewicowa partia, która utrzymała się do 2019 roku – mimo że nie uniknęła kolejnego memorandum (ograniczeń w wydatkach socjalnych) i wprowadzenia surowych środków oszczędnościowych.

Litwa

Autor: Sandra Gaučiūtė

Życie przed demokracją

Przed wprowadzeniem demokracji Litwa doświadczyła różnych form rządów politycznych:

- 16 lutego 1918 r. – Litwa ogłasza niepodległość od Niemiec.
- 15 czerwca 1940 r. – Związek Radziecki okupuje Litwę.
- Czerwiec 1941 r. – masowe deportacje na Syberię.
- 1941–1944 – inwazja Niemiec na ZSRR zmusza Sowietów do wycofania się; następuje okupacja niemiecka i Zagłada, w wyniku którego zamordowano 90–95% litewskich Żydów.
- 1944–1990 – druga okupacja sowiecka.

W okresie okupacji sowieckiej na Litwie poważnie ograniczono wolności osobiste. Cenzura była wszechobecna – kontrolowano prasę i działalność opozycji politycznej. Wolność słowa również była ograniczona, a wszelka krytyka jednopartyjnych rządów była surowo karana. Zniesiono własność prywatną – ziemia, przedsiębiorstwa i mienie zostały znacjonalizowane. Kolektywizacja doprowadziła do konfiskaty prywatnej ziemi i przymusowego łączenia rolników w spółdzielnie; oporni byli deportowani na Syberię. Reżim sowiecki zreorganizował system edukacji, wprowadzając obowiązek szkolny i integrując programy nauczania z ideologią komunistyczną.

Nastąpiły także represje wymierzone w Kościół – zamykano świątynie, a praktyki religijne były silnie ograniczane. Reżim aktywnie zwalczał wolność wyznania.

KGB (sowiecka policja polityczna) działała w latach 1954–1991 jako główna agencja bezpieczeństwa ZSRR. Jej poprzednicy, tacy jak NKWD, prowadzili masowe represje, deportacje i egzekucje na Litwie już od 1940 roku. KGB tłumiła opór polityczny, inwigilowała obywateli i ścigała przeciwników systemu. Dokonywała aresztowań, przesłuchań, tortur i wymuszała zeznania. Więźniowie byli poddawani brutalnym warunkom, presji psychicznej, trafiali do obozów pracy i często byli skazywani na śmierć. Wielu deportowano na Syberię, gdzie panowały

skrajnie trudne warunki. Szacuje się, że w okresie sowieckiej okupacji Litwy (1940–1990) zginęło od 50 000 do 70 000 osób – w wyniku masowych egzekucji, deportacji, przymusowej pracy i represji politycznych.

Wydarzenia o szczególnym znaczeniu

Deportacje (lata 40.–50.): W czasie okupacji sowieckiej ZSRR przeprowadzał masowe deportacje Litwinów na Syberię i do innych odległych regionów, w celu eliminacji oporu i stłumienia nastrojów narodowych. Ludzi przewożono w wagonach towarowych – część deportowanych nie dożywała nawet końca podróży.

- Czerwiec 1941: deportowano 17 500 osób, w tym byłego prezydenta Litwy Aleksandra Stulginskisa, urzędników, nauczycieli, intelektualistów, rolników i duchownych.
- Maj 1948: deportowano 40 002 osoby.
- Marzec 1949: deportowano 33 736 osób.
- Październik 1951: deportowano 16 150 osób.

Wielu z nich, w tym dzieci, trafiło do obozów pracy w Irkucku, Ałtaju oraz w pobliżu Oceanu Arktycznego, gdzie panowały trudne warunki i wielu deportowanych zmarło.

Litewski ruch oporu zbrojnego (Wojna partyzancka) (1944–1953): Po zakończeniu II wojny światowej Litwini rozpoczęli zbrojny opór przeciwko sowieckiej okupacji. Była to najdłuższa wojna partyzancka w Europie, trwająca niemal dekadę. Szacuje się, że w walkach partyzanckich na Litwie uczestniczyło od 40 000 do 50 000 osób – głównie młodzi ludzie w wieku 18–30 lat.

Litewskie grupy partyzanckie były zazwyczaj organizowane lokalnie, w mniejsze struktury. W 1949 roku powstała Unia Bojowników o Wolność Litwy (ULFF), której przywódcą został Jonas Žemaitis-Vytautas. Władze sowieckie odpowiedziały brutalnie – represjami, masowymi aresztowaniami, egzekucjami i przemocą wobec partyzantów i ich rodzin. Szacuje się, że w czasie walk partyzanckich zginęło około 30 000 litewskich bojowników i ich sympatyków.

„Kronika Kościoła Katolickiego” (1972–1989): „Kronika Kościoła Katolickiego na Litwie” była podziemnym wydawnictwem dokumentującym w latach 1972–1989 łamanie praw człowieka przez władze sowieckie, prześladowania wierzących oraz represje wobec duchowieństwa i osób publicznych. Stała się jednym z

najważniejszych publikacji dysydenckich w historii Litwy, ujawniając sowieckie zbrodnie i przyciągając uwagę międzynarodową na walkę Litwy o wolność religijną i narodową.

Założona przez księdza Sigitasa Tamkevičia „Kronika” była tworzona i rozpowszechniana w ścisłej tajemnicy. Władze postrzegały ją jako poważne zagrożenie. Wielu jej współtwórców, w tym Sigitas Tamkevičius, Alfonsas Svarinskas, Jonas Boruta i Nijolė Sadūnaitė, zostało aresztowanych, uwięzionych lub zesłanych. „Kronika” odegrała kluczową rolę w inspirowaniu oporu społecznego – ukazywała, że sowiecki system można kwestionować i że pragnienie wolności religijnej oraz narodowej na Litwie wciąż było silne.

Transformacja ku demokracji

Proces przejścia Litwy od republiki sowieckiej do niepodległego, demokratycznego państwa (1988–1990) był trudny i pełen wyzwań. Towarzyszyły mu zmagania polityczne, działania dyplomatyczne oraz masowe demonstracje społeczne.

- 3 czerwca 1988 r.: powstał ruch Sąjūdis, którego celem było odzyskanie przez Litwę niepodległości.
- 23 sierpnia 1989 r.: utworzono Bałtycki Łańcuch – 600-kilometrowy ludzki łańcuch symbolizujący jedność narodów bałtyckich przeciwko okupacji sowieckiej.
- 24 lutego 1990 r.: odbyły się wolne wybory, w których większość miejsc w Radzie Najwyższej zdobył ruch Sąjūdis.
- 11 marca 1990 r.: ogłoszono Akt Przywrócenia Państwa Litewskiego, który formalnie przywracał niepodległość Litwy.
- 13 stycznia 1991 r.: sowiecka agresja wojskowa w Wilnie (tzw. wydarzenia styczniowe).

Wydarzenia o szczególnym znaczeniu

Rockowy Marsz (lit. *Roko Maršas*): Rockowy Marsz był serią festiwali muzycznych i demonstracji politycznych organizowanych na Litwie w latach 1987–1989. Odegrał kluczową rolę w popularyzacji idei ruchu Sąjūdis oraz w mobilizacji młodego pokolenia do sprzeciwu wobec sowieckiej dominacji. Podczas koncertów wykonywano utwory patriotyczne oraz wygłaszano przemówienia o przyszłości Litwy, niepodległości i tożsamości narodowej. Jedno z największych zgromadzeń w ramach Rockowego Marszu odbyło się w 1988 roku w Parku Vingis w Wilnie i zgromadziło około 100 000 uczestników. Podczas wydarzenia domagano się m.in. legalizacji litewskich symboli narodowych, takich jak trójkolorowa flaga czy hymn państwowy.

Zespół rockowy „Antis” występujący na scenie podczas pierwszego „Rockowego Marszu”. Wilno, Litwa, 1987. Fot. Raimondas Urbakavičius. Muzeum Narodowe Litwy.

Bałtycki Łańcuch (Bałtycki Sznur Ludzi): Bałtycki Łańcuch, znany także jako Bałtycki Sznur Ludzi, był pokojową demonstracją polityczną, która odbyła się 23 sierpnia 1989 roku. Około 2 miliony osób z Litwy, Łotwy i Estonii chwyciło się za ręce, tworząc żywy łańcuch o długości 600 kilometrów – od Wilna (Litwa), przez Rygę (Łotwa), aż po Tallin (Estonia). Wydarzenie to stanowiło potężny symbol oporu wobec sowieckiego panowania i jednoznaczne wezwanie do odzyskania niepodległości przez państwa bałtyckie. Bałtycki Łańcuch zorganizowano dokładnie w 50. rocznicę podpisania paktu Ribbentrop–Mołotow (23 sierpnia 1939 roku) – tajnego porozumienia między III Rzeszą a Związkiem Radzieckim, które doprowadziło do okupacji państw bałtyckich w 1940 roku. Uczestnicy protestu domagali się uznania przez ZSRR bezprawności tego paktu i przywrócenia niepodległości Litwie, Łotwie i Estonii. Organizatorzy, mimo ograniczonych możliwości komunikacyjnych, korzystali z radia i prasy, aby poinformować ludzi, gdzie mają się zgromadzić. Frekwencja przerosła oczekiwania i potwierdziła siłę jedności narodowej oraz determinację społeczeństw bałtyckich. W 2009 roku Bałtycki Łańcuch został wpisany na listę „Pamięć Świata” UNESCO jako wydarzenie o wyjątkowym znaczeniu dla demokracji i praw człowieka.

Bałtycki Łańcuch, 23 sierpnia 1989 / Kusurija, CC BY-SA 3.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>>, via Wikimedia Commons

11 marca 1990 – Akt Przywrócenia Państwa Litewskiego: Po utworzeniu ruchu Sąjūdis w 1988 roku litewskie społeczeństwo coraz głośniej domagało się niepodległości od Związku Radzieckiego. Bałtycki Łańcuch w 1989 roku był wyrazem jedności Litwy, Łotwy i Estonii w oporze wobec sowieckiego panowania. Choć w 1989 roku ZSRR zgodził się na ograniczoną autonomię republik bałtyckich, Litwa zmierzała w kierunku pełnej suwerenności. W wyborach z lutego 1990 roku ruch Sąjūdis zdobył większość miejsc w Radzie Najwyższej. 11 marca 1990 roku litewska Rada Najwyższa uchwaliła Akt Przywrócenia Państwa Litewskiego, ogłaszając, że Litwa przywraca swoją niepodległość na podstawie aktu z 1918 roku, uznając jednocześnie przepisy sowieckie za nieważne na terytorium Litwy. Przewodniczącym Rady Najwyższej i tym samym pierwszym głową państwa niepodległej Litwy został lider Sąjūdisu – Vytautas Landsbergis. Związek Radziecki uznał ten akt za nielegalny i w odpowiedzi na deklarację niepodległości nałożył sankcje gospodarcze. W kwietniu 1990 roku ZSRR odciął Litwie dostawy ropy i gazu, próbując zdławić jej gospodarkę.

13 stycznia 1991 – Wydarzenia Styczniowe w Wilnie: Gdy presja ekonomiczna nie przyniosła oczekiwanych rezultatów, ZSRR sięgnął po rozwiązania militarne. W styczniu 1991 roku celem Moskwy było obalenie rządu Litwy i przywrócenie sowieckiej kontroli. 12 stycznia wojska radzieckie zajęły Dom Prasy w Wilnie, a 13 stycznia przeprowadziły brutalny atak na Wieżę Telewizyjną – kluczowy punkt łączności. Tysiące obywateli zgromadziło się wokół budynku Rady Najwyższej, by bronić legalnie wybranego rządu. Społeczny opór był silny i skutecznie udaremnił plan Sowietów, choć doszło do tragedii – zginęło 14 cywilów, a ponad 700 zostało rannych w trakcie obrony niepodległości Litwy. Wydarzenia te wywołały międzynarodowe potępienie sowieckiej agresji i znacznie wzmocniły poparcie światowej opinii publicznej dla litewskiej walki o wolność.

1991 – Wojska sowieckie zajmują Wieżę Telewizyjną oraz budynek Litewskiego Radia i Telewizji w Wilnie. Fot. Andrius Petrulevičius. Muzeum Narodowe Litwy.

Demokracja

Współczesna Litwa jest odporna, nowoczesna i zorientowana na współpracę międzynarodową – to państwo demokratyczne, które łączy rozwój gospodarczy z wyzwaniami społecznymi i troską o bezpieczeństwo narodowe.

Ważne daty:

- 11 lutego 1991 r.: Islandia jako pierwszy kraj zachodni uznaje niepodległość Litwy.
- 29 lipca 1991 r.: Związek Radziecki oficjalnie uznaje niepodległość Litwy.
- październik–listopad 1992 r.: Pierwsze wolne wybory parlamentarne w niepodległej Litwie oraz przyjęcie nowej konstytucji.
- 14 lutego 1993 r.: Pierwsze wybory prezydenckie po odzyskaniu niepodległości – prezydentem zostaje Algirdas Brazauskas.
- 1992 r.: Przyjęcie nowej konstytucji demokratycznej.
- 2004 r.: Litwa przystępuje do NATO i Unii Europejskiej.
- 2015 r.: Litwa przyjmuje euro jako walutę narodową.

Wczesne lata demokracji cechowała niestabilność polityczna i trudności gospodarcze, spowodowane transformacją z gospodarki centralnie planowanej na rynkową. Występowała wysoka inflacja, bezrobocie i problemy społeczne. Litwa przyjęła model demokracji semiprezydenckiej, w której władzę wykonawczą dzielą prezydent i parlament (Seimas).

Po odzyskaniu niepodległości ukształtował się pluralizm partyjny – władzę sprawowały na przemian ugrupowania konserwatywne, socjaldemokratyczne i liberalne.

Krok po kroku reformowano system prawny, dostosowując go do standardów demokracji europejskiej. Konstytucja z 1992 roku gwarantuje prawa człowieka, wolne wybory oraz system wielopartyjny. Zreformowano sądownictwo, zapewniając jego niezależność od wpływów politycznych.

W okresie sowieckim codzienne życie Litwinów było silnie kontrolowane – panowały ograniczenia wolności, brakowało towarów konsumpcyjnych. W warunkach demokracji obywatele zyskali dostęp do gospodarki rynkowej, szersze możliwości zatrudnienia oraz większe prawa jednostki. Jakość życia znacznie się poprawiła, szczególnie po przystąpieniu Litwy do UE, co umożliwiło swobodne podróżowanie i pracę w Europie.

Obecnie Litwa jest jedną z najszybciej rozwijających się gospodarek w UE, odnosząc sukcesy w branżach takich jak technologie informatyczne, fintech, biotechnologia i logistyka. Wilno stało się regionalnym centrum start-upów, przyciągającym inwestorów zagranicznych. Zmodernizowano system ochrony zdrowia, edukację i usługi publiczne, a Litwa znajduje się wysoko w rankingu Human Development Index (HDI). Kulturalnie kraj godzi dziedzictwo historyczne z procesami globalizacji. Wolność wyznania jest w pełni chroniona, a obywatele mogą swobodnie praktykować swoją religię bez ingerencji państwa. Wolność prasy jest silna – niezależne media aktywnie monitorują polityków i ujawniają przypadki korupcji.

Z uwagi na swoje położenie geograficzne, Litwa odgrywa kluczową rolę w zapewnianiu bezpieczeństwa regionalnego jako kraj graniczny Unii Europejskiej. Po inwazji Rosji na Ukrainę Litwa aktywnie udzielała pomocy militarnej i humanitarnej, wprowadzała sankcje wobec Rosji i Białorusi.

Pomimo osiągniętego postępu Litwa stoi przed poważnymi wyzwaniami demokratycznymi. Narastająca polaryzacja polityczna, spadek zaufania do instytucji i obawy o niezależność sądownictwa są źródłem niepokoju. Rosnące znaczenie ma bezpieczeństwo narodowe. Choć wolność słowa jest chroniona, pojawiają się problemy związane z mową nienawiści, dezinformacją i nękaniami w internecie, które wystawiają granice wolności wypowiedzi na próbę. Mimo wysokiej pozycji w rankingach wolności mediów, dziennikarze coraz częściej padają ofiarą cyberataków, kampanii dezinformacyjnych i propagandy, głównie ze strony Rosji i Białorusi.

W 2021 roku Litwa padła ofiarą ataku hybrydowego ze strony Białorusi – doszło do kryzysu migracyjnego, gdy duża liczba nielegalnych migrantów została celowo skierowana na terytorium litewskie. Wydarzenie to ujawniło słabości w systemie ochrony granic i polityce azylowej, co skłoniło rząd do zaostrzenia przepisów migracyjnych. Jako cel rosyjskich wpływów, Litwa musi wzmacniać odporność demokratyczną, chronić procesy wyborcze i zwiększać świadomość obywatelską. Kluczowe znaczenie ma także zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego, gotowości militarnej i silnych partnerstw w ramach NATO.

Prawa człowieka nadal stanowią obszar wymagający poprawy. Litewskie społeczeństwo pozostaje relatywnie zamknięte, a obowiązujące przepisy nie sprzyjają niektórym grupom. Kraj boryka się z wysokim poziomem nierówności płci, wykluczeniem społecznym i ekonomicznym, przestępstwami z nienawiści oraz ograniczonymi prawami osób LGBTQ+.

Polska

Autorka: Weronika Czyżewska-Poncyłjusz

Narzucenie systemu komunistycznego w Polsce było rezultatem ustaleń konferencji jałtańskiej oraz zamknięcia tzw. żelaznej kurtyny – granicy oddzielającej strefy wpływów dwóch przeciwstawnych bloków zimnowojennych. Polska znalazła się w strefie wpływów Związku Radzieckiego i została zmuszona do przyjęcia komunizmu jako obowiązującego ustroju politycznego. Zarówno polityka wewnętrzna, jak i zagraniczna Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (oficjalna nazwa państwa od 1952 roku) była podporządkowana ZSRR. Władzę sprawowała Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (PZPR), a jej I sekretarz był najwyższym rangą urzędnikiem w państwie. Partia komunistyczna kontrolowała administrację, gospodarkę, media, edukację i wszystkie inne obszary życia społecznego. Władze wykorzystywały terror i propagandę, a jednym z podstawowych narzędzi utrwalania i utrzymywania władzy była wszechobecna cenzura, służąca fałszowaniu rzeczywistości i tłumieniu oporu społecznego. Gospodarka funkcjonowała w oparciu o centralne planowanie, co oznaczało odejście od mechanizmów wolnorynkowych.

Okres komunizmu w Polsce charakteryzował się ciągłą stagnacją gospodarczą, brakami w zaopatrzeniu w podstawowe towary, brakiem wolności politycznej i wolnych mediów, antykościelną propagandą i represjami, a także nadużyciami władzy przez elity polityczne. Wszystko to prowadziło do napięć społecznych i cyklicznych protestów, które były brutalnie tłumione przez władze. Masowe wystąpienia społeczne w latach 1956, 1968, 1970 i 1976 nie przyniosły trwałych rezultatów – poza taktycznymi ustępstwami ze strony kolejnych przywódców PZPR. Niemniej opór społeczeństwa sprawił, że Polska była jedynym krajem bloku wschodniego, w którym Kościół katolicki zachował niezależność, a kolektywizacja rolnictwa zakończyła się niepowodzeniem.

W połowie lat 70. kryzys gospodarczy nasilał się, a niedobory żywności i artykułów pierwszej potrzeby stawały się codziennością. Działania podjęte w latach 1975–1976 w celu zmiany konstytucji – m.in. wprowadzenie zapisu o „przewodniej roli partii komunistycznej” oraz o „umacnianiu przyjaźni i współpracy z ZSRR” – doprowadziły do odrodzenia się środowisk opozycyjnych. Po protestach

robotniczych w czerwcu 1976 roku zaczęły powstawać liczne organizacje opozycyjne, spośród których wiodącą rolę odegrały Komitet Obrony Robotników (KOR, wrzesień 1976) i Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela (ROPCiO, marzec 1977). W 1977 roku zabójstwo 23-letniego działacza antykomunistycznego, Stanisława Pyjasa, najprawdopodobniej z inspiracji służb bezpieczeństwa, poruszyło środowiska studenckie w całym kraju i doprowadziło do powstania niezależnych organizacji studenckich. W 1978 roku zinstytucjonalizowano system edukacji podziemnej – powstało Towarzystwo Kursów Naukowych, które prowadziło nieoficjalne wykłady z historii, literatury, filozofii, socjologii i ekonomii w prywatnych mieszkaniach i salach kościelnych. Rozkwitła także prasa podziemna – do końca 1979 roku funkcjonowało ponad 400 niezależnych wydawnictw i periodyków.

16 października 1978 roku Polak – kardynał Karol Wojtyła – został wybrany papieżem i przyjął imię Jan Paweł II. To wydarzenie wzbudziło ogromne nadzieje, które wzmocniła jego pierwsza pielgrzymka do ojczyzny w czerwcu 1979 roku.

Latem 1980 roku wybuchła bezprecedensowa fala strajków, która objęła wszystkie warstwy społeczne i regiony Polski. Rozpoczynając od Stoczni Gdańskiej pod przywództwem elektryka Lecha Wałęsy, protesty szybko rozprzestrzeniły się na inne zakłady pracy. Robotnicy utworzyli wolny związek zawodowy „Solidarność”. We wrześniu 1980 roku władze komunistyczne zgodziły się na jego legalizację – była to pierwsza w Europie Środkowo-Wschodniej legalna, niezależna organizacja związkowa. W ciągu kilku tygodni członkostwo w Solidarności osiągnęło niemal 10 milionów – w tym ok. 80% pracowników państwowych, a także wielu członków partii komunistycznej. Zagrożone skalą i tempem wzrostu opozycji, a także obawiające się ewentualnej interwencji sowieckiej (choć historycy do dziś spierają się o realność takiej interwencji), władze wojskowe postanowiły wprowadzić stan wojenny – ogłoszono go 13 grudnia 1981 roku. Tysiące działaczy Solidarności zostały aresztowane, a wszystkie legalnie działające organizacje opozycyjne zdelegalizowano. Jednak mimo represji, stan wojenny nie spełnił oczekiwań władz. Ruch oporu, choć osłabiony, przetrwał w podziemiu. Nowe przywództwo przejęli działacze, którzy uniknęli aresztowania, w tym wiele kobiet, które w obliczu represji wobec mężczyzn objęły funkcje organizacyjne w podziemnej prasie i strukturach Solidarności. W lipcu 1983 roku zniesiono stan wojenny, a Lech Wałęsa otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla.

Władze komunistyczne nie były w stanie zniszczyć Solidarności, ale i opozycja nie była gotowa sięgnąć po władzę siłą. W latach 1982–1988 w Polsce panował impas polityczny – ani państwo, ani społeczeństwo nie miały środków, by wymusić zmianę. Stan gospodarki nadal się pogarszał. Pod koniec 1988 roku, wobec nasilających się strajków, protestów i powszechnego niezadowolenia społecznego, rząd komunistyczny był gotów na podjęcie rozmów z opozycją. Zgodził się na ponowną legalizację Solidarności oraz rozpoczęcie otwartych negocjacji w sprawie transformacji politycznej.

W wyniku obrad Okrągłego Stołu, które trwały od lutego do kwietnia 1989 roku, uzgodniono przeprowadzenie częściowo wolnych wyborów do parlamentu w czerwcu 1989 roku. Wybory zakończyły się zdecydowanym zwycięstwem Solidarności. W sierpniu 1989 roku Sejm powołał Tadeusza Mazowieckiego – pierwszego niekomunistycznego premiera w regionie – który miał za zadanie wdrożyć szeroko zakrojone reformy gospodarcze i społeczne. W listopadzie 1990 roku odbyły się pierwsze wybory prezydenckie, które wygrał Lech Wałęsa. W pełni wolne wybory parlamentarne przeprowadzono dopiero w październiku 1991 roku. Proces odzyskiwania niepodległości i odbudowy demokracji został symbolicznie zakończony w 1993 roku wraz z wycofaniem z Polski ostatnich jednostek armii rosyjskiej.

Portugalia

Autor: Samuel Guimarães

Życie przed demokracją

W okresie trwania Nowego Państwa czyli *Estado Novo* (1926–1974) Portugalia była krajem ubogim, nierównym społecznie i z poważnymi brakami w dostępie do opieki zdrowotnej oraz edukacji. W 1970 roku około jedna czwarta społeczeństwa nie potrafiła czytać ani pisać, połowa mieszkańców nie miała bieżącej wody, a ponad jedna trzecia nie miała dostępu do energii elektrycznej.

Reżim *Estado Novo*, oparty na taniej sile roboczej i autorytarnej władzy, był wynikiem procesu politycznego zapoczątkowanego przez dyktaturę wojskową, która wyłoniła się z ruchu z 28 maja 1926 roku. Zakończył go dopiero zamach stanu z 25 kwietnia 1974 roku, który obalił rządzący reżim i położył kres najdłuższej faszystowskiej dyktaturze w Europie.

Przez dziesięciolecia kobiety nie mogły głosować, posiadać działalności gospodarczej ani opuścić kraju bez zgody męża. Tym ograniczeniom towarzyszyły inne, naruszające podstawowe wolności: nie istniała wolność słowa ani zrzeszania się. Duża część dorosłej populacji była pozbawiona prawa głosu. Funkcjonowała tylko jedna partia polityczna. Osoby, które przekraczały granice dozwolonej polityki, były represjonowane przez policję polityczną.

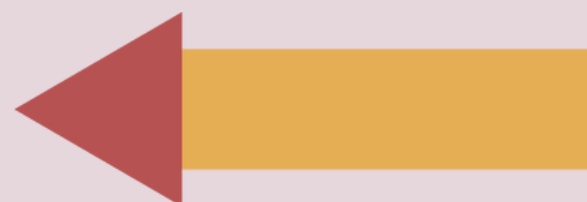
W chwili wybuchu Rewolucji z 25 kwietnia, kraj był uwikłany w wojnę od 13 lat. W konfliktach kolonialnych, które rozpoczęły się w 1961 roku, zginęło 45 000 osób, a 53 000 zostało rannych. Portugalia była ostatnim europejskim imperium kolonialnym (Mozambik, Angola, Wyspy Zielonego Przylądka, Gwinea Bissau oraz Wyspy Świętego Tomasza i Książęca).

Kraj funkcjonował pod rządami partii jednopartyjnej, która tłumiła głosy sprzeciwu, wprowadzała cenzurę i promowała styl życia oparty na donosicielstwie. Brutalna policja polityczna (PIDE), która aresztowała, torturowała i zabijała, stworzyła atmosferę milczenia. Na tarasach i w kawiarniach funkcjonariusze policji gwizdali pieśni antyreżimowe, by wyłapać osoby, które je rozpoznawały – te natychmiast

aresztowano jako „komunistów” lub niebezpiecznych członków opozycji wobec faszyzmu. Religia i Kościół katolicki wspierały reżim i utrzymywały społeczeństwo w strachu oraz izolacji, zwłaszcza wewnątrz kraju. Mimo pozornej neutralności Portugalii podczas II wojny światowej, Salazar i jego ministrowie wspierali skrajną prawicę – falangistę Franco w Hiszpanii oraz kopalnie wolframu eksploatowane przez nazistów. Jednak istniał także opór. Oto kilka przykładów:

- Aristides Sousa Mendes (1855–1954), portugalski dyplomata w Bordeaux (Francja), nie podporządkował się rozkazom Salazara i wydawał wizy Żydom uciekającym z Niemiec i okupowanej Francji. Szacuje się, że umożliwił ucieczkę około 30 000 uchodźców.
- Humberto Delgado (1906–1965), nazywany „nieustraszoną generałem”, w 1958 roku próbował obalić reżim w wyborach, które okazały się sfałszowane. Jego kandydatura wzbudziła wielkie nadzieje i poruszyła ulice portugalskich miast.
- Virgínia Moura (1915–1998), córka samotnej matki, była pierwszą portugalską kobietą, która została inżynierem i już od młodości opierała się autorytarnemu reżimowi Portugalii, nawet żyjąc w podziemiu.
- Margarida Tengarrinha (1928–2023), artystka i bojowniczka o wolność, zasłynęła w działalności podziemnej dzięki fałszowaniu dokumentów tożsamości, co pozwoliło wielu Portugalczykom uciec lub żyć w większej wolności

Dyktatura opierała się na autokratycznej władzy António de Oliveira Salazara. Gdy w 1968 roku został on odsunięty od władzy po wypadku – upadł z krzesła (zmarł w 1970 roku) – jego następcą został Marcello Caetano, obejmując stanowisko prezesa Rady Ministrów. Kraj przeżywał wtedy tzw. „wiosnę marcelistyczną” – czas nadziei na zmiany, które jednak nigdy nie nadeszły. Jego nominacja wywołała ogromne oczekiwania wśród bardziej postępowych kręgów Narodowej Unii – jedynej partii w kraju – ale szybko zostały one rozwiane. Marcello Caetano był coraz bardziej osamotniony, opuszczony zarówno przez zwolenników twardej linii, jak i przez umiarkowanych reformatorów. W 1974 roku udało mu się jeszcze stłumić próbę zamachu stanu z 16 marca, ale już nie powtórzył tego 25 kwietnia. Otoczony w koszarach GNR na Largo do Carmo w Lizbonie, poddał się i przekazał władzę generałowi Spínoli. Następnie udał się na emigrację do Brazylii, gdzie zmarł w 1980 roku.

Zakończyła się wojna, a dawne kolonie portugalskie uzyskały niepodległość. W latach 1974–1975 ponad 500 000 osób powróciło do Portugalii z byłych kolonii – byli to tak zwani retornados, czyli reemigranci. Zmieniła się także gospodarka. Pomimo imponującego rozwoju w latach 60., portugalska gospodarka nadal należała do najsłabiej rozwiniętych w Europie. Dziś według klasyfikacji Banku Światowego Portugalia zaliczana jest do grona krajów wysoko rozwiniętych.

Wzrost dobrobytu umożliwił rozwój państwa opiekuńczego, na wzór innych państw europejskich. System emerytalny rozszerzono na grupy wcześniej z niego wykluczone, a w 1979 roku utworzono Narodową Służbę Zdrowia. Jest to jedno z największych osiągnięć portugalskiej demokracji – w czasach faszyzmu choroba była luksusem, a cała opieka medyczna była odpłatna. W 1976 roku przyjęto nową konstytucję, uznawaną do dziś za jedną z najbardziej postępowych i nowatorskich w Europie. Portugalia trzykrotnie korzystała z pomocy Międzynarodowego Funduszu Walutowego (w 1977, 1983 i 2011 roku). W ciągu pięciu ostatnich dekad kraj poczynił znaczące postępy w walce z ubóstwem i nierównościami. Znaczącym krokiem było przystąpienie Portugalii do Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej w 1986 roku, co otworzyło dostęp do funduszy unijnych i przyspieszyło rozwój gospodarczy aż do początku XXI wieku.

Niektóre ważne postacie tego okresu:

- Maria de Lourdes Pintassilgo – jedyna kobieta, która pełniła funkcję premiera Portugalii, stojąc na czele Piątego Rządu Konstytucyjnego od lipca 1979 do stycznia 1980 roku. Była drugą kobietą w Europie, która objęła ten urząd – dwa miesiące po objęciu stanowiska przez Margaret Thatcher w Wielkiej Brytanii.
- Celeste Martins Caeiro – kobieta, która 25 kwietnia 1974 roku rozdawała goździki żołnierzom biorącym udział w przewrocie mającym na celu obalenie faszystowskiego reżimu. Dzięki temu rewolucja zyskała nazwę „Rewolucji Goździków”.
- Mário Soares – prawnik i działacz opozycyjny, wielokrotnie więziony, walczył o demokrację również na emigracji we Francji. Kluczowa postać portugalskiej demokracji – zarówno w kontekście ochrony kraju przed ustanowieniem reżimu prosowieckiego w 1975 roku, jak i jako inicjator procesu przystąpienia Portugalii do EWG.

Rewolucja Goździków

Źródło: <https://50anos25abril.pt/o-25-de-abril/>

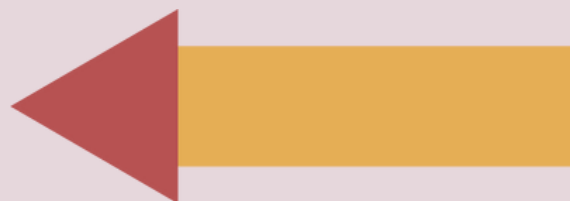
Współczesne życie

Mimo postępów, poziom ubóstwa i wykluczenia społecznego w Portugalii nadal przekracza średnią europejską. Około dwóch milionów obywateli żyje poniżej lub na granicy ubóstwa. W ciągu ostatnich 50 lat Portugalia zbliżyła się do swoich europejskich partnerów pod względem poziomu wykształcenia. W 1974 roku tylko 67 000 osób było zapisanych do szkół wyższych, dziś kraj ten przewyższa średnią unijną pod względem odsetka absolwentów w wieku 25–34 lat, posiadając najlepiej wykształcone pokolenie w historii. Mimo to średni poziom wykształcenia w społeczeństwie portugalskim nadal pozostaje niższy niż w innych krajach Unii Europejskiej.

Do końca XX wieku gospodarka rozwijała się obiecująco, jednak od tego czasu przestała zbliżać się do średniej europejskiej. Mimo że Portugalczycy przeciętnie pracują więcej godzin niż inni Europejczycy, ich wydajność pracy jest niska. Niskie są również wynagrodzenia. Ta sytuacja szczególnie dotyka młode pokolenia, które często emigrują w poszukiwaniu lepszych perspektyw.

Portugalskie społeczeństwo się starzeje i kurczy. W 1974 roku na każde 100 młodych osób przypadało 35 osób starszych; w 2021 roku już 183. W ciągu ostatnich 20 lat poziom zadowolenia obywateli z funkcjonowania demokracji utrzymuje się poniżej średniej europejskiej. Niski jest poziom zaufania do rządu, parlamentu, sądów i partii politycznych. Większość społeczeństwa nie interesuje się polityką ani nie bierze w niej udziału. Miliony Portugalczyków nie uczestniczą w wyborach. Choć demokracja ma ogólnie większościowe poparcie, tylko 37% społeczeństwa zdecydowanie odrzuca ideę silnego przywódcy, który nie musi rozliczać się przed parlamentem ani poddawać się wyborom.

(Źródło: <https://ffms.pt/pt-pt>)

Rumunia

Autor: Diana-Maria Beldiman

Życie przed demokracją

W latach 1948–1989 Rumunią rządził reżim komunistyczny. Chronologia tego okresu dzieli się na dwa główne etapy:

- **1948–1965:** Okres stalinowski, w którym krajem rządził Gheorghe Gheorghiu-Dej. Zarówno polityka wewnętrzna, jak i zagraniczna Rumunii znajdowały się pod silnym wpływem Związku Radzieckiego.
- **1965–1989:** Okres narodowego komunizmu, kiedy władzę sprawował Nicolae Ceaușescu. W ramach tego etapu wyróżnia się dwa podokresy:
 - **1965–1971:** faza względnego odprężenia, podczas której przywódcy rumuńscy nawiązali kontakty z demokratycznymi państwami, takimi jak Francja czy Stany Zjednoczone.
 - Po wizycie w Chinach i Korei w 1971 roku: Nicolae Ceaușescu wprowadził bardziej represyjny reżim, który narzucił obywatelom liczne ograniczenia. Okres **1971–1989** bywa określany mianem neostalinizmu ze względu na bardzo restrykcyjną politykę wewnętrzną.

Transformacja ku demokracji

Rewolucja z grudnia 1989 roku doprowadziła do obalenia reżimu komunistycznego w Rumunii. Liczne protesty wybuchły w odpowiedzi na dotkliwe niedostatki, z jakimi ludność musiała się zmagać w ostatnich latach władzy komunistów. Nicolae Ceaușescu, dążąc do całkowitej spłaty zadłużenia zagranicznego Rumunii, wprowadził w ostatniej dekadzie swojego rządów drastyczne ograniczenia: dostawy prądu ograniczano do kilku godzin dziennie, żywność była eksportowana, a społeczeństwo głodowało. Wszystko to doprowadziło do masowego zrywu w grudniu 1989 roku.

Rewolucja rozpoczęła się w Timișoarze 16 grudnia, a w ciągu kilku dni ruch antykomunistyczny ogarnął cały kraj. Władze brutalnie tłumiły protesty, co doprowadziło do licznych ofiar cywilnych. Dyktator Nicolae Ceaușescu oraz jego

żona Elena zostali pojmاني, postawieni przed sądem i skazani na karę śmierci. Wyrok wykonano 25 grudnia 1989 roku.

Życie w demokracji

Po upadku reżimu komunistycznego władzę przejęła grupa osób zrzeszona w ramach Frontu Ocalenia Narodowego (byli komuniści, dysydenci, wojskowi itd.). Ogłoszono zamiar przeprowadzenia wolnych wyborów oraz wprowadzenia reform demokratycznych.

Pierwsze demokratyczne wybory odbyły się 20 maja 1990 roku i zostały wygrane przez Front Ocalenia Narodowego, który w międzyczasie przekształcił się w partię polityczną. Pomimo trudności towarzyszących transformacji – protestów, strajków i nieufności wobec nowych przywódców – podjęto szereg reform mających na celu stworzenie fundamentów demokratycznego państwa, zgodnie z postulatami z 1989 roku. Na scenie politycznej ponownie zaczęły funkcjonować różne partie polityczne, a w 1991 roku uchwalono nową konstytucję postkomunistyczną. Rumunia rozpoczęła integrację z instytucjami Zachodu: do NATO przystąpiła w 2004 roku, a do Unii Europejskiej w 2007 roku.

Prezydenci Rumunii po upadku komunizmu:

- **Ion Iliescu** – grudzień 1989 – czerwiec 1990 (tymczasowo), czerwiec 1990 – październik 1992, listopad 1992 – listopad 1996
- **Emil Constantinescu** – listopad 1996 – grudzień 2000
- **Ion Iliescu** – grudzień 2000 – grudzień 2004
- **Traian Băsescu** – grudzień 2004 – grudzień 2014
- **Klaus Werner Iohannis** – od grudnia 2014 do chwili obecnej (stan na 2024 rok)

Hiszpania

Autor: Cécile Barbeito Thonon

Życie przed demokracją (1939–1975)

Reżim Francisco Franco rozpoczął się w 1939 roku, po zwycięstwie jego ugrupowania – konserwatywnych „nacionalistów” – nad lewicowymi „republikanami” w wojnie domowej.

Po objęciu władzy Franco wprowadził rządy jednopartyjne, opierając się na partii „Falange Española, Tradicionalista y de las JONS”. Ideologia tzw. „nacional-katolicyzmu”, inspirowana włoskim faszyzmem, opierała się na katolicyzmie, konserwatywnych wartościach moralnych, nacjonalizmie hiszpańskim oraz autarkii gospodarczej. Wskazywała także wrogów reżimu: komunistów, Żydów i masonów. Społeczeństwo zostało zorganizowane wokół struktur takich jak Front Młodzieży, Sekcja Kobiet, Związek Pionowy i instytucje Pomocy Społecznej.

Zazwyczaj wyróżnia się dwa okresy rządów Franco. W pierwszym (1939–1959), w następstwie wojny domowej i autarkii gospodarczej, społeczeństwo cierpiało z powodu ubóstwa, głodu i surowych represji. W drugim (1959–1975), reżim otworzył się na turystykę i inwestycje zagraniczne, rozwijał przemysł, infrastrukturę (np. zapory wodne) i budownictwo mieszkaniowe, co przyczyniło się do wzrostu PKB o 7%.

System edukacyjny przekazywał konserwatywne wartości za pomocą przestarzałych metod nauczania. Promowano tradycyjne tańce ludowe i obrzędy, ale zabroniono nauczania języków baskijskiego, katalońskiego i galicyjskiego w szkołach.

Kobiety nie miały prawa głosu i, w przeciwieństwie do okresów wcześniejszych, były zachęcane do pozostania w domu. Aby pracować, musiały uzyskać zgodę męża. Prawa obywatelskie, takie jak wolność zgromadzeń i demonstracji, były ograniczane, a cenzura była wszechobecna. Represje doprowadziły do wykonania ok. 130 000 egzekucji i uwięzienia 370 000 osób, a około 400 000 ludzi opuściło kraj, głównie w pierwszym okresie.

Choć w późniejszych latach represje zelżały, wzrosło społeczne niezadowolenie, głównie wśród robotników, studentów, działaczy związkowych, podziemnych partii, księży progresywnych oraz ruchów sąsiedzkich. W latach 70. zorganizowały się także grupy opozycyjne stosujące przemoc, takie jak ETA czy FRAP. W 1973 roku ETA zamordowała Luisa Carrero Blanco – ówczesnego prezesa rządu i potencjalnego następcę Franco.

Transformacja ku demokracji (1975–1982)

Transformacja rozpoczęła się po śmierci Franco w 1975 roku. Król Jan Karol I Burbon, wyznaczony przez Franco na swojego następcę, mianował Adolfa Suáreza nowym szefem rządu.

Suárez zainicjował kluczowe reformy: przyjęcie Ustawy o reformie politycznej w 1976 roku oraz Ustawy amnestyjnej w 1977 roku, która umożliwiła uwolnienie więźniów politycznych i legalizację partii politycznych. W pierwszych wyborach w czerwcu 1977 roku Suárez został wybrany na prezydenta rządu. W 1978 roku przyjęto nową konstytucję Hiszpanii – 87,78% głosujących poparło ją w referendum. Pierwsze wybory według nowej konstytucji odbyły się w 1979 roku – Suárez został ponownie wybrany.

W 1981 roku doszło do nieudanego zamachu stanu zorganizowanego przez generałów – trwał on tylko jeden dzień. W kolejnych wyborach w 1982 roku władzę przejęła Hiszpańska Socjalistyczna Partia Robotnicza (PSOE). Choć nie ma pełnej zgody co do daty zakończenia transformacji, za jej symboliczny koniec często uznaje się właśnie wybory z 1982 roku, ponieważ po raz pierwszy władzę objęła partia opozycyjna wobec reżimu Franco (w przeciwieństwie do Suáreza, który został mianowany przez króla, a król przez Franco).

W tym okresie działalność zbrojna grup takich jak ETA (nacjoniści baskijscy), GRAPO (anarchiści) i innych nadal trwała. Równocześnie rozwijała się pokojowa opozycja – liczne legalne już ruchy studenckie, związki zawodowe, partie polityczne i organizacje sąsiedzkie organizowały liczne demonstracje.

Jeśli chodzi o sprawiedliwość okresu przejściowego, to mimo reform politycznych i ustawy amnestyjnej, mającej na celu częściowe zadośćuczynienie liderom opozycji, nie przyjęto ustawy o pamięci historycznej aż do 2007 roku (i ponownie w 2024). Niewiele zrobiono, by ustalić prawdę o zbrodniach okresu dyktatury.

Życie w demokracji (1982–...?)

Po przejściu do demokracji Hiszpania przystąpiła do Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej (obecnej UE) oraz NATO – mimo dużego sprzeciwu społecznego – i ratyfikowała wiele międzynarodowych porozumień, których wcześniej nie podpisywała.

Zmiana władzy między socjalistami (PSOE) a konserwatystami (PP) przebiegała stosunkowo płynnie – czasem rządili samodzielnie, czasem w koalicji, często z udziałem partii regionalnych o charakterze nacjonalistycznym.

W 2011 roku wybuchły masowe protesty społeczne („Ruch Oburzonych”, znany również jako „15M”), które ujawniły wiele niedostatków hiszpańskiej demokracji. W średnim okresie doprowadziło to do powstania nowych partii politycznych (skrajnej prawicy, skrajnej lewicy oraz partii liberalnych – obecnie nieistniejących), co zakończyło dwupartyjny system i zmusiło kolejne rządy do zawierania szerszych koalicji.

Obecnie sytuacja w zakresie praw obywatelskich jest znacznie lepsza niż w czasach niedemokratycznych, choć pozostają istotne wyzwania. Podstawowe prawa polityczne i obywatelskie są uznawane, lecz prawo do protestu zostało ograniczone po protestach 15M. Ograniczona jest również wolność słowa – np. niektórzy artyści trafili do więzienia za piosenki krytykujące monarchię.

Języki regionalne (baskijski, kataloński, galicyjski) są nauczane w szkołach, choć ich użycie w społeczeństwie jest zróżnicowane. Poprawiły się także prawa ekonomiczne, jednak rosnące nierówności i inflacja – zwłaszcza w sektorze mieszkaniowym – stanowią poważne wyzwania.

